

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

2015/1

Per Aspera ad Astra

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

II. évfolyam, 2015/1. szám

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

Megjelenik évente kétszer

II. évfolyam, 2015/1. szám

FELELŐS KIADÓ:

Bódis József, a Pécsi Tudományegyetem rektora

SZAKMAI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Ambrusné Kéri Katalin, Font Márta, Jankovits László,
Kajtár István, Kaposi Zoltán, Lénárd László,
Monok István, Szögi László, Vonyó József

FŐSZERKESZTŐ:

F. Dárdai Ágnes

A SZÁMOT SZERKESZTETTE:

Szeberényi Gábor

SZERKESZTŐSÉG:

Dezső Krisztina, Lengvári István, Polyák Petra,
Schmelcz-Pohánka Éva, Szeberényi Gábor

LEKTOR:

Bánkuti Gábor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Szilágyi Mariann

TÖRDELŐSZERKESZTŐ:

Gergely Zsuzsanna

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont – Történeti Gyűjtemények Osztálya

7621 Pécs, Szepesy Ignác utca 3.

+36-72/501-600/22651, 22675

adastra-szerkesztoseg@lib.pte.hu

<http://per-aspera.pte.hu>

A borítón dr. Strommer György ex librise látható.

ISSN 2064-6038

doi:10.15170/PAAA.2015.02.01

Tartalom

BESZÉDEK, KÖSZÖNTŐK

Udvardy György – Bódis József

A 240 éves jubileumi Klimo-konferencia („Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találász odabent.” Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban.) megnyitó beszédei 7

TANULMÁNYOK

Barabás Gábor

A pápai írásbeliség hatása a magyarországi kiküldött bírók okleveles gyakorlatára a 13. század első felében..... 11

Varga Szabolcs

Pécs egyházi kincseinek sorsa a 16. század második felében..... 34

Csibi Norbert

Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon 44

Vértesi Lázár

„Szemináriumi Élet”. A pécsi növendékpapság Szent Pál Társulatának egyházirodalmi kiadványa (1921–1951) 76

VISSZAPILLANTÓ

Katus László †

Az 1848-49-es magyar hadsereg hadianyaggal és felszereléssel való ellátása (részlet) 95

MŰHELY

Szilágyi Mariann

Pécs püspökei 1000 és 1832 között – Benczenlajtner Ferenc Pál kéziratos munkájának szövegközlése 118

Reuter Lajos

Dr. Reuter Camillo: arckép és pályarajz (II. rész) 144

SZEMLE

Lengvári István

Egy arisztokrata család mindennapjai 159

Contents

SPEECHES AND SALUTATIONS

György Udvardy – József Bódis

*Welcome Speeches of the Klimo Conference Celebrating
the 240th Anniversary of the Library's Foundation..... 7*

STUDIES

Gábor Barabás

*The Influence of Papal Literacy on the Charters of Papal
Judge-Delegates in Hungary in the First Half of the 13th Century 11*

Szabolcs Varga

Church Treasures of Pécs in the Second Half of the 16th Century 34

Norbert Csibi

*Catholic Congresses Before the First World War
and the Matter of the Catholic University in Hungary..... 44*

Lázár Vértesi

*„Szemináriumi Élet” – An Issue of the Saint Paul Company
of the Seminary of the Diocese of Pécs (1921–1951)..... 76*

RETROSPECTIVE

László Katus †

The Materiel of the Hungarian Army in 1848/49. (An Excerpt)..... 95

COMMUNICATIONS

Mariann Szilágyi

*Bishops of Pécs between 1000 and 1832:
The Text of Pál Ferenc Benczenlajtner's Manuscript..... 118*

Lajos Reuter

Dr. Reuter Camillo: Portrait and Career (Part II)..... 144

REVIEW

István Lengvári

Everyday Life of an Aristocrat Family..... 159

BESZÉDEK, KÖSZÖNTŐK

A 240 éves jubileumi Klimó-konferencia („Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találj oda-bent.” Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban.) megnyitó beszédei

Pécs, 2014. október 16–17., Dóm Kötár

Nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm Rektor Urat [Prof. Dr. Bódis József], Főigazgató Asszonyt [Prof. Dr. Fischerné Prof. Dr. Dárdai Ágnes], Osztályvezető Asszonyt [Dr. Schmelcz-Pohánka Éva], a kedves előadókat, résztvevőket, érdeklődőket!

Nagyon örülök ennek a jubileumi konferenciának, hiszen egy közös kincsünk jobb megismerését kívánja szolgálni ez a mostani alkalom is. Engedjék meg nekem, hogy talán távolinak tűnő gondolattal ajándékozzam meg Önöket.

Amikor a filozófiai tanulmányokban az ember eljut az ismeretelméleti kérdések tárgyalásához, akkor egy nagyon izgalmas területhez is kilyukadhat. Nevezetesen, az a kérdéskör illik talán ide, mikor egy tárgyat, egy személyt, egy eseményt szeretnénk megismerni, akkor a megismerésünk célját egy úgynevezett „hületikus homály” veszi körül, és ez a homály részben elfedi, részben segít értelmezni azt, amit szeretnénk megismerni. De egészen bizonyos, hogy ha nem fordítunk figyelmet ezen közeg értelmezésére, akkor téves lehet a megismerésünknek a konklúziója, vagy lényegileg befolyásolja annak eredményét.

A mai konferenciánkon ezen megismerési közeghez mindenképpen hozzátartozik, hogy Klimó püspök úr ezt a könyvtárat egyetemalapítás szándékával hozta létre, és azzal a szándékkal, hogy mindenki, aki az igazság, a tudomány után érdeklődik, legyen módja megismerni az ott összegyűjtött kincseket és értékeket.

Ugyancsak a megismerési közeghez tartozik az is, hogy nemcsak egyedül ő, hanem több más püspök a különböző korokban is, püspökségek, jelentős anyagi eszközöket fordítottak ezen tudományos eredmények összegyűjtésére, szakszerű tárolására, feldolgozására és bemutatására is.

Ugyancsak ehhez az értelmezési közeghez tartozik az is, hogy az a meggyőződés vezette Klimó püspök urat és a többi püspökelődöt is, hogy a hit és a kultúra abszolút összetartozik. A keresztény hit kultúrát teremt, létrehoz, mégpedig olyan kultúrát, amely az ember végső célját és a teljes embert tartja szem előtt.

Ezért aztán a következő ilyen értelmezési elem, amit szükséges szem előtt tartani, hogy amikor kultúrát teremt, a hit nem fél a szabadságtól. Azért nem, mert éppen a felismert igazság teremti meg azt a szabadságot, ami még inkább a kutatásra, még inkább az igazság megismerésére segítheti az embert.

Ugyancsak az értelmezési közeghez tartozik ennek a könyvtárnak a történelmi múltja is. Ugyancsak az értelmezési közeghez tartozik azon előadóknak, akik ezen a konferencián majd előadásaikkal gazdagítanak, a résztvevőknek a kutatási területe, tapasztalata, az elért eredmények, mindaz, amit itt élénk tárnak majd.

Külön öröm számomra – és ez is talán az értelmezést segítheti –, hogy erre a jubileumi konferenciára az egyetemmel együttműködve kerül sor. Akár azt is mondhatjuk, hogy

Klimo püspök úrnak a terve, vágya ilyen formában testet ölt, valósággá lesz. Örömmel tölt el az is, hogy ezt a gazdagságot egyre-egyre mélyebben ismerhetjük meg a tudományos kutatásoknak köszönhetően, és ez a bemutatás, ez a föltárás, a mostani jubileumi konferencia a *Katolikus Kultúra Hetei* rendezvénysorozat részeként is megjelenhet.

És még egy gondolatot szeretnék zárásként megosztani Önökkel. Ez a tér, amelyben vagyunk, és itt az ősi székesegyház elemei bizonyos strukturális részeket tárnak fel előttünk, a szakrális teret jelenítik meg. Valójában ez a szakrális tér is segít jól értelmezni mindazt, amiről a könyvtár, a könyvtárban összegyűjtött tudományos eredmények, tárgyak hozzánk szólnak. A szakrális gondolkodásban, a szent térben tudjuk jól értelmezni mindazt, akik vagyunk, amit elérünk, amilyen eredményeink vannak, és e szent térben ragyog fel számunkra igazán az igazság – úgy, ahogyan XVI. Benedek pápa, vagy azt megelőzően II. János Pál pápa „*Veritatis splendor*” kezdetű enciklikájában erről beszélt.

Kívánom mindenkinek, hogy ez a közös tevékenység jó értelmezési pontokat adjon a kezünkbe, és segítsen jobban megismerni megismerésünknek a tárgyát.

Szép konferenciát kívánok mindenkinek!

Udvardy György

Tisztelt Püspök Úr, Főigazgató Asszony, kedves kolléganők, kollégák!

Általában ahhoz vagyok hozzászokva, hogy ilyen eseményeken az első szavak után felkérnek, és én köszöntöm a társaságot, és most döbbsen rá, hogy ez egy kicsoda kényelmi állapot, mert Püspök Úr után megszólalni nem egy egyszerű dolog. Sem a stílus, sem a fölkészültség meg se közelíti azt a színvonalat, amivel Püspök Úr most megajándékozott bennünket.

Azt gondolom, hogy ez a hely a saját speciális atmoszférájával mindenkire megfelelő hatással van ahhoz, hogy méltónak érezze ezt a konferenciát helyszínéül. Úgy gondolom, hogy a pécsi egyetem rektoraként és egy ilyen konferencián köszöntőt mondóként nem tudom magamat elvonatkoztatni attól, hogy mi nagyon ragaszkodunk az 1367-es dátumhoz, miközben tudjuk, hogy nem volt jogfolytonosság a pécsi egyetemi lét történetében. De az biztos, hogy a hódoltság utáni időkben a legkiemelkedőbbet ezen a területen Klimó püspök alkotta. Nemcsak azzal, hogy megnyitotta a könyvtárát, nemcsak azzal, hogy petícióval fordult az uralkodóhoz, hogy ismételtén megnyissák az egyetemet vagy újjáalakítsák, hanem az egész szellemiségével. Ő – mai modern kifejezéssel élve – első generációs értelmiségiként el volt bűvölve a könyvek világától, a tudástól, a tudásvágytól, voltak víziói – többek között a pécsi egyetemi léttel kapcsolatban –, és volt ereje ahhoz, hogy ezen az úton nagyon fontos, komoly lépéseket tegyen. Én nem tudom, melyik nagyobb hagyaték: a tizenötezres vagy annál is nagyobb könyvtár vagy az egész munkássága, de azt hiszem, hogy munkássága olyan mély nyomot hagyott, ami előtt nekünk kell és illik tisztelni.

Akkor, amikor arra készülünk, hogy három év múlva az első magyar egyetem alapításának 650. évfordulóját megünnepeljük, akkor, amikor közelítünk ehhez a bűvös 650-es számhoz, és kimondjuk, hogy Magyarország 1367-ben belépett azon modern nemzetek sorába, akik tudásalapú társadalmat akartak és akarnak építeni, akkor illő, ha egy szellemi hagyaték, egy ilyen munkásság nagyon tiszteletreméltó helyet tölt be a történelemben és a mi emlékezetünkben.

Én nagyon hálás vagyok a szervezőknek, hogy ezt a mai jubileumi konferenciát összehozták, nagyon hálás vagyok Püspök Úrnak és munkatársainak, hogy ezt együtt meg tudtuk csinálni, és biztos vagyok abban, hogy a mai és a holnap nap folyamán számos olyan tény és adat kerül majd napvilágra, melyekről eddig nem tudtunk.

Én kívánok Önöknek nagyon jó konferenciát, nagyon jó előadásokat és kellemes időtöltést!

Köszönöm, hogy meghallgattak!

Bódis József

TANULMÁNYOK

Barabás Gábor

A pápai írásbeliség hatása a magyarországi kiküldött bírók okleveles gyakorlatára a 13. század első felében¹

Tanulmányunk alapvető célja annak a diplomatikai hatásnak a bemutatása, amelyet a pápai megbízások és ítéletek gyakoroltak a magyarországi kiküldött bírók által kiállított oklevelekre. A kutatás időbeli keretét III. Ince, III. Honorius és IX. Gergely pápák pontifikátusai, vagyis 1198 és 1241 adják.² Az ebben az időszakban pápai kiküldött bírói eljárások során kiállított iratok körében vizsgáljuk a lehetséges szentszéki befolyást, a Magyarországon járt legátusok által kiadott bírói ítéletek azonban csak abban az esetben képezik a kutatás tárgyát, amennyiben a források alapján magyarországi klerikusok közreműködése is kimutatható.

Összességében elmondható, hogy hipotézisünk szerint a magyarországi oklevelezési gyakorlatban a kiválasztott forráscsoport esetében számolhatunk a legnagyobb valószínűséggel a pápai írásbeliség közvetlen hatásával, mivel a bírói eljárások során a bírának és a pereskedő feleknek is lehetősége volt szövegszerűen felhasználni a pápai megbízásokat, ítéleteket. A feltehető befolyás így nem kizárólag a kiküldöttek által kiállított oklevelek esetében vizsgálendő, hanem a pereskedők irataiban is. Ezt egyrészt a pápai delegált bíróság rendszerének alapja, a bírók kiválasztásának módszere indokolja, mivel a fel- és alperesek is szerepet játszottak a kiküldöttek kijelölésében,³ a megbízásokat pedig általában a panaszos fél (vagy megbízottja) juttatta el a delegáltaknak.⁴ Másrészt az eljárás során is megismerhették a megfelelő pápai oklevelek tartalmát,⁵ ezáltal formuláit is, bár a megbízólevelek és egyéb iratok továbbadása nem volt szigorúan szabályozva.⁶ A kiküldött bírók mellett a végrehajtók, *executorok* okleveleit is vizsgálat alá vontuk, mivel a joghatóságbeli különbségtől eltekintve számukra hasonlóan exkluzív lehetőség nyílt a pápai iratok megismerésére.⁷

Elemzésünkben nem érintjük részletesen a pereket, amelyek során az adott okleveleket kiállították, kizárólag a szövegek formuláira és jogi kifejezéseire koncentrálunk. Az

1 A tanulmány az OTKA NN 109690 számú projekt támogatásával készült.

2 A kiválasztás egyrészt azzal indokolható, hogy a pápai delegált bíróság rendszerének széleskörű magyarországi elterjedése III. Ince időszakához köthető, míg az 1241-es év mint a IX. Gergely halála utáni *sedes vacantis* és a tatárjárás kezdete pápai és magyar oldalról is lezár egy korszakot. Vö. BARABÁS 2013a. 183–188.

3 Az egyes ügyekhez általában három bírót jelöltek ki, bár a kánonjog szerint akár egyetlen bíró is hozhatott ítéletet. A delegáltak közül kettőt rendszerint a peres felek, míg a harmadikat a pápa, illetve a gyakorlat szerint az *audientia* ügyhallgatói jelölték ki. MÜLLER 2003. 365–366.; MÜLLER 2008a. 117., 120–122., 130.; MÜLLER 2008b. 46–47., 63.; HAGENEDER 1967. 31.; HERDE 2002. 33.; MALECZEK 1984. 327–328.; SWEENEY 1989. 30.; BRUNDAGE 1995. 128.; BRUNDAGE 2008. 136.; BOMBI 2012. 233. Példa a peres felek értesítésére a bírók kijelöléséről: POTTHAST 5684. sz.

4 Ez lehetővé tette a felperesek számára az ügyek idő előtti befejezését, amennyiben időközben a szituáció megváltozása azt indokolta. MÜLLER 2008b. 50.; FALKENSTEIN 1986. 39.

5 Ismertek olyan esetek, amikor a fellebbezés a pápai megbízások kézbesítésének hibájával indokolták. HAGENEDER 1967. 53.

6 Lásd HAGENEDER 1967. 53–54.; FALKENSTEIN 1986. 39.

7 A pápai kiküldött bíróság a helyi okleveles gyakorlatra tett hatására lásd MÜLLER 2003. 369.

ezekkel párhuzamba állított szövegrészek lehetőleg az ugyanazon eljárás során kiadott, de legalábbis magyarországi címzetteknek küldött pápai oklevelekből származnak. (Az összehasonlított szövegek közül a magyarországiak találhatók a baloldali hasámban, mellettük a vonatkozó pápai oklevelek részleteivel.)

*

Az első fennmaradt oklevél 1215-ből származik, a pannonthalmi és a somogyvári apátságok perében állította ki a győri püspök a pécsváradai és bakonybéli apáttal.⁸ III. Ince pápa megbízólevele sajnálatos módon nem áll rendelkezésre, így a közvetlen összevetés nem lehetséges. Ugyanakkor az eset egy olyan lehetőséget rejt magában, amely szinte példa nélküli a korszakban. Ismert ugyanis egy korábbi – még a kiküldötti eljárást megelőzően – kiadott egyezség, amelyet 1210-ben az esztergomi káptalan állított ki hiteleshelyként.⁹

A szöveg az egyébként szokásos általános címzés (*inscriptio*) nélkül, a magyarországi oklevelekben széles körben elterjedt „*notis sit cum omnibus has litteras inspecturis*” *notificatio*val kezdődik,¹⁰ vagyis egy olyan elemmel, amely eltér a pápai kancellária gyakorlatától.¹¹ A delegált bírák okleveleiben azonban ez a közzététel Magyarországon kívül is használatban volt.¹² Az *intitulatio*ban a bírák a pápa delegáltjaiként címezték magukat,¹³ mely megfogalmazás – bár néhány forrásunkban előfordul – a korszakból fennmaradt Magyarországra küldött pápai oklevelekben nem mondható gyakorinak.¹⁴ A szövegben nem található *arenga*, amint az a kiküldött bírók iratai esetében megszokott. Az esztergomi káptalan által kiállított egyezséggel összehasonlítva – amely egy viszonylag hosszú *arengát* tartalmaz¹⁵ – azonban egy jelentős változás mutatkozik, amelyet a pápai oklevél hatásának tarthatunk.

A *publicatio* a pápai meghatalmazások mintáját követi:¹⁶

„(...) *in causa que vertebatur inter abbatem Sancti Martini ex una parte, et abbatem et monachos Symigienses ex altera, super decimis prediorum.*”

(ÁÚO XI. 131.)

„(...) *quod cum super causa, que inter ipsos ex parte una et (...) super quibusdam decimationibus et arbitrio quodam super ipsis prolato ex altera vertebatur.*”

(DF 206 913, POTTHAST 8822. sz., MREV I. 88.)

⁸ DF 206 850, ÁÚO XI. 131–132. Vö. SWEENEY 1989. 48–49.

⁹ ÁÚO I. 102–104.

¹⁰ Lásd SOLYMOSI 2006b. 18.; PERÉNYI 1938. 40.

¹¹ Tehát nem az *ex propter, proinde* vagy *hinc est* formulákat használták. Lásd SOLYMOSI 2006b. 19.; SOLYMOSI 1999. 92.

¹² Lásd MÜLLER 2003. 359.

¹³ „(...) *fuimus a domino papa delegati*”. ÁÚO XI. 131.

¹⁴ Pl. „(...) *humiliter supplicans, ut hoc per delegatos a nobis iudices fieri mandaremus*”. MREV I. 24., POTTHAST 4401. sz.; „(...) *coram diversis Iudicibus, a Sede Apostolica delegatis*”. THEINER I. 121. sz., POTTHAST 7414. sz., PRESSUTTI 5514. sz.; „(...) *quatinus cum a iudicibus a Sede Apostolica delegatis super observandis eorum sententiis fueritis de cetero requisiti*”. ÁÚO I. 333., DF 206 953, POTTHAST 9960. sz. [Kiemelések tőlem – B. G.]

¹⁵ ÁÚO I. 102–103.

¹⁶ Vö. MÜLLER 2003. 359. Az előző szöveggel összevetve – mely nem ezt a mintát követte – a hasonlóság még jelentősebbnek tűnik. „(...) *quod sinceritas pacis, que inter monasteria Beati Martini de Pannonia et Sancti Egidii de Symigii causis emergentibus dudum fuerit viciata*”. ÁÚO I. 103.

Ezen kívül a nem formuláris oklevélrészekben,¹⁷ kezdésként a *narratió*ban is találhatók olyan megfogalmazások, amelyek a pápai oklevél felhasználására vezethetők vissza, bár más eredet sem zárható ki teljesen. A két apátság közötti per előzményeinek a leírása bizonyos mértékig követi a korábbi,¹⁸ az esztergomi káptalan által kiállított egyezmény szövegét.¹⁹

„(...) *iuraverunt in presencia nostra, se de cetero*”

(ÁÚO XI. 132.)

„(...) *in nostra proposuit presencia constitutus*

(DF 206 851, POTTHAST 4978. sz., MREV I. 30.)

„(...) *in nostra presentia constitutes.*”

(DF 206 853, POTTHAST 5102. sz., MREV I. 36.)

„(...) *recognovit et promisit coram nobis*”

(ÁÚO XI. 132.)

„(...) *proposuit coram nobis*”

(POTTHAST 4378. sz., MREV I. 20.)

A szövegben megtalálható a somogyvári apát és konvent nyilatkozatának az átírása is, bár nem a pápai oklevelekben szokásos *verbo ad verbum* formulával bevezetve.²⁰ Az összeállító itt a *quarum tenor, talis est* verziót választotta, amely azonban szintén a pápai gyakorlatra vezethető vissza,²¹ bár bizonyos királyi oklevelekben is megtalálható.²²

A datálás előtt egy *corroboratió*t is találunk, amelyhez azonban nem tartozik büntetés-formula (*sanctio*).²³ Továbbá kiemelhető egy, a hitelesítés szokásos leírása előtt szereplő formula, amely különlegesnek mondható a korszak magyarországi okleveleit tekintve, de nem találtunk rá példát az országba küldött pápai levelek körében sem. Az *ut censeantur publica munimenta* szókapcsolat a szokatlansága mellett jogi szempontból is jelentős, mivel az átírás jogi funkciójára mutat rá a kiküldött bírósági eljárás folyamatában, mint ahogy általánosan az ítéletek írásba foglalásának a fontosságára is.²⁴

¹⁷ Vö. KUBINYI 1999. 24.

¹⁸ „(...) *super decimis prediorum, orreorum, cellariorum et populorum suorum, et parrochianorum capelle Sancti Petri, et aliarum rerum que ad Symigiense monasterium pertinebant*”. ÁÚO XI. 132. „(...) *salvo jure decimationis ecclesie Beati Martini in reliquo, et in ceteris cellariis Symigiensis ecclesie. Item cum abbas Sancti Martini ius decimationis capelle Beati Petri in oppido Symigiensi preter quartam ad suum monasterium pertinere proponeret, inficiante penitus parte adversa, immo iuris monasterii Symigiensis esse in solidum constanter asserente*”. ÁÚO I. 103.

¹⁹ ÁÚO I. 102–103.

²⁰ Vö. SOLYMOSI 1999. 92.; ECKHART 1910. 719.

²¹ „(...) *de verbo ad verbum presenti pagine iussimus annotari. Cuius tenor est talis*”. FEJÉR III/1. 172., POTTHAST 4986. sz.

²² „*Tenor autem authenticici ipsius talis est*”. FEJÉR III/1. 148., RA 282. sz.

²³ „*Nos autem predictam recognitionem ratam et firmam habentes, has litteras testimoniales nostris sigillis munitas ad perpetuam rei memoriam et firmitatem fieri fecimus, ut censeantur publica munimenta*”. ÁÚO XI. 132.

²⁴ Az oklevél jelentőségét növelik az első megegyezéshez viszonyítva feltűnő különbségek is. Lásd „(...) *Ut ergo hec inposterum illibata permaneant, ad petitionem utriusque partis, nec non prestaldi nomine Geruasii ad hoc specialiter destinati presentem paginam confecimus, et sigilli nostri munimine roboravimus*”. ÁÚO I. 104. A datálás az „*actum est hoc anno Domini*” formában történt, míg az első egyezség egy tanúlistával végződött.

A delegált bírósági eljárás hatásának szempontjából nem maradhat el a somogyvári apát említett oklevelének az elemzése sem.²⁵ A *narratió*ban ugyanis olyan elemeket találhatunk, amelyek kánonjogi jártasságra utalnak. A per alapjának a leírása az esztergomi káptalanéhoz hasonlóan történt, ugyancsak utalással a pápai bíróküldésre.²⁶ Számunkra ugyanakkor nagyobb jelentőséggel bír, hogy oklevele szerint az apát a konvent tanácsára és egyetértésével döntött úgy, hogy felhagy a korábbi törvénytelenségekkel, és ígéretet tett maga és utódai nevében, hogy többé nem sértik meg a magyar királyok és a pápák által a pannonhalmi apátság részére adott privilégiumokat.²⁷ Ezek a megfogalmazások különböző pápai oklevélformulákkal állíthatók párhuzamba. Ugyanakkor más hatás – mint például a királyi írásbeliség – sem zárható ki a közös tanács és egyetértés hangsúlyozásánál. Egy 12. századi királyi oklevélben például az egész ország egyetértéséről (*consensu totius regni*) olvashatunk,²⁸ míg II. András 1215-ben az érintett lovagok akaratáról és egyetértéséről (*et ad voluntatem et consensum eorumdem*) írt.²⁹

„(...) *communi consilio et consensu totius nostri capituli, nolentes sequi maliciam et iniquitatem*”

(ÁÚO XI. 132.)

„(...) *absque consensu totius capituli, vel maioris aut sanioris partis ipsius*

(DL 41, POTTHAST 2185. sz., FEJÉR VII/5. 158.)

(...) *Malitia filiorum hominum (...) per iniquitatis filios*”

(POTTHAST 397. sz., FEJÉR II. 331–333.)

„(...) *nolentes eciam contraire privilegiis Sancti regis et Romanorum pontificum, sed malentes iuri parere, quam improbe litigare.*”

(ÁÚO XI. 133.)

„*Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire.*”

(DF 237 275, POTTHAST 594. sz., ÁÚO I. 86.)

A következő, témánk szempontjából releváns oklevelet a pilisi apát és a fehérvári prépost állította ki 1226-ban, akik a pannonhalmi apátság és a magyarországi johanniták közötti

ÁÚO I. 104.

²⁵ ÁÚO XI. 132–133.

²⁶ „(...) *in presencia Jauriensis episcopi, et abbatis Waradiensis, et abbatis de Beel, a domino papa delegatorum iudicum, pro causa scilicet que vertebatur inter*”. ÁÚO XI. 132.

²⁷ „(...) *et nos Symigienses, communi consilio et consensu totius nostri capituli, nolentes sequi maliciam et iniquitatem Hilliberti abbatis et suorum fautorum, qui perturbabant possessiones monasterii Sancti Martini de Pannonia in decimacionibus aratorum, orreorum, cellariorum propriorum, et populorum nostrorum, ac parrochianorum capelle Sancti Petri, nolentes eciam contraire privilegiis Sancti regis et Romanorum pontificum, sed malentes iuri parere, quam improbe litigare, promittimus et firmiter nos nostrosque successores obligamus ad solutionem predictarum decimarum, quia eas de iure debet habere, plenam et integram prefato monasterio faciendam*”. ÁÚO XI. 132–133.

²⁸ RA 84. sz., Vö. KUBINYI 1977. 320.

²⁹ RA 299. sz., FEJÉR III/1. 168.

perben viseltek bírói méltóságot.³⁰ A vizály ekkor már hosszú történetre tekintett vissza,³¹ de a kiküldöttek segítségével végül sikerült megegyezni.

A szöveg felépítése több szokatlan sajátosságot is mutat. A *protocollum*ban például a szokásos címzés mellett a datálás elemei, a dátum és a kiadás helye is olvasható.³² A *contextus*t az átírásokhoz hasonlóan a *sub hac forma* formula vezeti be, amely a peres felek egyezségére utal a bírók személyét illetően.³³ A *narratio* a megszokott formában mutatja be az ügyet, amely előtt a kiállítók a pápa kiküldötteiként hivatkoznak magukra.³⁴ Ugyanakkor nem minden, a peres felek által megválasztott bíró szerepel az *intitulatio*ban, vagyis nem mindnyájan voltak az oklevél kiadói között. Az apát és a johanniták *procurator*ának egyezsége értelmében ugyanis a pilisi apáton és a préposton kívül két *magister* – Kázmér³⁵ és Manasses³⁶ – kellett döntést hozzon az ügyben.³⁷ A *narratio* egyéb részében az az összeg került meghatározásra, amelyet az eljárás idejére zálogosítottak el a felek,³⁸ illetve megállapították a határidőt a per lefolytatására.³⁹ A szokásos *corroboratio* arról tájékoztat, hogy az oklevelet négy pecséttel látták el, a peres feleké mellett az oklevél kiállítóival is.⁴⁰

A következő jelentős iratot szintén 1226-ban adták ki. A pilisi apát ezúttal zirci kolégájával együtt⁴¹ a veszprémi püspök bizonyos egyházmegyéjéhez tartozó papokkal fennálló perében járt el, aminek a kivizsgálásával III. Honorius pápa bízta meg a ciszterci apátokat.⁴² Az oklevél kiállítói ez esetben konkrét címmel látták el iratukat, mivel levelüket ekkor közvetlenül a pápához küldték.⁴³ Ezzel a körülménnyel magyarázható az is, hogy

³⁰ DF 206 884, ÁÚO I. 222.

³¹ Lásd SWEENEY 1989. 44–45.; HUNYADI 2010. 169.

³² „*Notum sit omnibus presentem paginam inspecturis, quod anno Dominice Incarnacionis M.CC.XXVI. secundo feria post cathedram Sancti Petri Albe in claustrum Albensi*”. ÁÚO I. 222.

³³ „(...) *placuit partibus compromittere in arbitros sub hac forma*”. ÁÚO I. 222.

³⁴ „*Nos iudices abbas Plesiensis et prepositus Albensis iudices a summo pontifice delegati in causa, que vertitur inter abbatem et conventum Sancti Martini ex una parte, et Hospitalarios tam Albe quam in Curgou commorantes ex altera*”. ÁÚO I. 222. [Kiemelések tőlem – B. G.]

³⁵ Kázmér pápai káplán volt. Lásd LE XIX. IX. (*Spirituale cum temporale permutari non potest.*)

³⁶ Manasses *magister* neve több esetben is előfordul bíróként. Pl. 1226; DF 206 884, ÁÚO I. 222.; 1229; DF 206 901, ÁÚO I. 266.; MARSINA I. 248–249.; 1230; DF 200 629. ÁÚO I. 278–281.

³⁷ „(...) *Dominus abbas Sancti Martini et syndicus domus et frater Johannes prior hospitalis procurator in hac causa, compromiserunt in nobis, scilicet abbate Plesienne, et me proposito et in magistrum Casimirum et magistrum Manassem super omnibus decimis possessionum, et prediorum, et villarum omnium existentium in comitatu Symigiensi, et super omnibus questionibus et expensis que facte sunt ac petite ab utraque parte a principio litis usque nunc* (...)”. ÁÚO I. 222.

³⁸ „*Et pena est apposita ab utraque parte CXXXV marcarum, in quam pars, que vellet resilire, incideret. Dominus abbas et conventus Sancti Martini obligaverunt pro dicta pena villam Sceuleus cum omnibus suis pertinentiis, syndicus hospitalis de consensu magistri sui et fratrum suorum commorantium Albe, et Curgou, et Strigonii, et in Oratha, et Keztelch obligavit*”. ÁÚO I. 222.

³⁹ „(...) *pro dicta pena, in potestate arbitrorum, et procedere in modum arbitrii et arbitratoris procedendo simpliciter et de plano. Statutum est reddere sententiam arbitrii tertia feria post iudica*”. ÁÚO I. 222.

⁴⁰ „*Et ut presens compromissum stabile sit et firmum, paginam istam cum sigillis abbatis et capituli Sancti Martini et fratris Johannis magni magistri et J. prioris Albensis dicte cause procuratoris fecimus corroborati et nostris*”. ÁÚO I. 222.

⁴¹ DF 200 625, FEJÉR IX/7. 648–651.

⁴² Lásd MÁLYUSZ 2007. 46–47.; BARABÁS 2014. 284–285.

⁴³ „*Sanctissimo in Christo patri ac domino Joanni, Dei gracia sacro sancte romane ecclesie summo pontifici*”. FEJÉR IX/7. 648. A helytelen pápai név feltehetően az átírás hibája.

nem található a szövegben utalás a pápai megbízásra, mivel arra nem is volt szükség az előbb ismertetett esettel ellentétben.⁴⁴ Az apátok így csak egyházi címüket használták.⁴⁵ A közzététel szintén különbözik a megszokottól, ami nem meglepő, tekintve, hogy egy, a pápának küldött levélről van szó.⁴⁶ Ennek megfelelően a nekik biztosított apostoli autoritás hangsúlyozására sem volt szükség. A *narratio* ellenben nem tér el jelentősen a megszokottól.⁴⁷ Itt az oklevél kiállítói már rámutatnak a korábban hiányzó pápai megbízásra mint a pereskedés történetének egy momentumára.⁴⁸ Perjogi szempontból fontos elem, hogy a bírák harmadik társuk halála után is folytatták az eljárást, a kánonjogi szabályozásnak megfelelően.⁴⁹ Az apátok beszámolójukat a veszprémi püspök oklevelének az átírásával fejezték be, amelyet – nem egyedülálló módon – az *in hac forma* formulával vezettek be.

„(...) *sub hac forma nobis Wespremiense capitulum presentavit.*”

(FEJÉR IX/7. 648.)

„(...) *sub hac forma duximus committendum.*”

(POTTHAST 10232. sz., ÁÚO VII. 15.)

Róbert püspök oklevele szintén tartalmaz egy másik szöveget, mégpedig III. Honorius pápa levelét,⁵⁰ ugyanazon szavakkal bevezetve.⁵¹ Mivel ez az irat szorosan kapcsolódik a per lefolyásához, így szintén tüzetesen meg kell vizsgálnunk.⁵²

A bírókéval szemben a veszprémi püspök általános címmel és *salutatio*val látta el oklevelét, amely annak a perben betöltött általános biztosító szerepére utal.⁵³ A kontextust tekintve a *dispositio* kezdete emelhető ki, amely után a pápai figyelmeztetésre hozott rendelkezéseit ismertette a püspök. Róbert hangsúlyozta ugyanis, hogy az Apostoli Széktől kapott autoritás birtokában igyekezett javítani káptalana nélküli tagjainak a helyzetén.⁵⁴ Emellett két további helyen is hivatkozott III. Honorius egyetértésére. A püspök egyrészt a Római Szentszék szenvedők irányában tanúsított együttérzésére utalt,⁵⁵ más-

⁴⁴ DF 206 884, ÁÚO I. 222.

⁴⁵ „(...) *I. de Pilis et I. de Bochon abbates, cisterciensis ordinis, cum omnimoda reverencia*”. FEJÉR IX/7. 648.

⁴⁶ „*Vestram paternitatem cupimus non latere*”. FEJÉR IX/7. 648.

⁴⁷ Megtalálható benne például a per leírása: „(...) *quod de causa, que inter venerabilem patrem et Vesprimien. episcopum, capitulum, ac archidiaconum eiusdem ecclesie ex una parte, et nonnullos sacerdotes Vesprimien. diocesis vertebatur ex altera parte*”. FEJÉR IX/7. 648. [Kiemelések tőlem – B. G.]

⁴⁸ „(...) *ex mortuo collega nostra R. abbate de Simighio, ex delegatione vestra cognosceremus in maiori ecclesia apud*”. FEJÉR IX/7. 648–649. [Kiemelés tőlem – B. G.]

⁴⁹ „(...) *mortuo collega nostra R. abbate de Simighio, ex delegatione vestra cognosceremus in maiori ecclesia apud Albam pie memorie R. condam Vesprimien. episcopi litteras sub hac forma nobis Vespimiense capitulum presentavit*”. FEJÉR IX/7. 648–649. Vö. HERDE 1970. 181–182.; HERDE 2002. 34.

⁵⁰ POTTHAST 7351. sz.

⁵¹ „*Placuit Domino pape ex misericordia Sedis Apostolice nobis suas mittere litteras sub hac forma*”. THEINER I. 112. sz. [Kiemelés tőlem – B. G.]

⁵² MREV I. 67–68. A pereskedés kánonjogi hátterére lásd MÁLYUSZ 2007. 46–48.

⁵³ „(...) *omnibus, ad quos presentes littere pervenerint. Salutem in Domino*”. FEJÉR IX/7. 649.

⁵⁴ „*Nos ergo sacerdotum penuriam et fratrum nostrorum necessitates diligentius intuentes, considerantes nihilominus ecclesie statum, auctoritate nobis ab Apostolica Sede concessa, invocata Spiritus sancti gracia*”. FEJÉR IX/7. 650. [Kiemelés tőlem – B. G.]

⁵⁵ „*Et quoniam Sedes Apostolica canonicorum ecclesie nostre paupertati consulens de solita sue benignitatis*

részt a záradékban hangsúlyozta, hogy az általa tett intézkedéseket a pápa engedélyezte és tekintélyével erősítette meg.⁵⁶ Róbert tehát nagy hangsúlyt fektetett a pápai engedély és a neki nyújtott autoritás kifejezésére, és így intézkedései igazolására. Maga a formula a pápai delegált bírók leveleiben volt gyakori, legtöbbször az *apostolica auctoritate* formában, amely a legátusok teljhatalmának kifejezésével állt rokonságban, és a kiküldöttek legitimitációját szolgálta.⁵⁷ Minthogy a formula tulajdonképpen a delegált bírói oklevelek egyik ismertetőjegye volt, alkalmazása ezen a helyen – ti. nem a delegált bírók, hanem az egyik pereskedő fél által kiállított oklevélben – meglehetősen szokatlan. Ugyanakkor, meglepő módon a vizsgált forrásanyagban éppen ez a formula első megjelenése is.⁵⁸

1233-ban Bertalan pécsi püspök adott ki egy oklevelet egy, a pannonthalmi apát által Jakab pápai legátusnál⁵⁹ ellene emelt panasszal kapcsolatban, amelyben elismerte az apát-ság igényeit.⁶⁰ A szöveg megfogalmazását tekintve egy részlet emelhető ki,⁶¹ amely közvetlen pápai, esetleg legátusi hatást mutat, hiszen az okirat, de legalábbis a megállapodás Pecorari Jakab jelenlétében jött létre.⁶² Bertalan kötelezettségvállalása ugyan az oklevél szövege alapján elsődlegesen szóban történt, de feltételezhető, hogy már ekkor kiállították az iratot is.⁶³ Más részlet azonban vizsgálatunk szempontjából nem emelhető ki, így ez az eset jó példa arra, hogy egy pápai megbízott részvétele sem jelentett garanciát a közvetlen hatás érvényesülésére.

1235-ben a tihanyi és somogyvári apátok a tihanyi perjellel pápai végrehajtóként állítottak ki több oklevelet bizonyos világi erőszaktevők ügyében.⁶⁴ Első levelük címzettje Bertalan veszprémi püspök volt, míg a másodikat általánosan a magyarországi prelátusoknak szánták.⁶⁵ A két szöveg közül csak a veszprémi püspöknek küldött levél tartalmaz *intitulatiót*.⁶⁶ A klerikusok önmeghatározása különösen figyelmet érdemel, mivel pápai végrehajtóként (*executores a summo pontifice*) címezték maguk,⁶⁷ ami megbízásuk szövegével összevetve is egyezést mutat.⁶⁸

misericordia”. FEJÉR IX/7. 651. [Kiemelés tőlem – B. G.]

⁵⁶ „(...) *ut quod ab Apostolica Sede misericorditer est concessum, et auctoritate eiusdem a nobis est previa deliberacione statutum, nostris et successorum nostrorum temporibus perpetuum obtineat firmitatem*”. FEJÉR IX/7. 651.

⁵⁷ MÜLLER 2003. 358.; MÜLLER 2008b. 61–62.; FALKENSTEIN 1986. 54–55.

⁵⁸ Vö. MÜLLER 2003. 358.

⁵⁹ Pecorari Jakabra vonatkozóan lásd ALMÁSI 1993.

⁶⁰ DF 206 928, ÁÚO I. 314. Lásd HEGEDŰS 2014. 53.

⁶¹ „(...) *nos confessi fuimus, et promissimus viva voce, quod dicta capella fiat absque omni iniuria et lesione eorum, et illud jus habeant ipsi in capella iam dicta, quod in ipsa matrice ecclesia habere noscuntur*”. ÁÚO I. 314. [Kiemelés tőlem – B. G.]

⁶² „(...) *traheret nos in causam coram reverendo patre domino Jacobo Prenestino electo, Apostolice Sedis legato*”. ÁÚO I. 314.

⁶³ A legátus 1233 szeptemberében érkezett Magyarországra, ugyanebben a hónapban készült a püspök oklevele is. A hónap megnevezése azonban nem feltétlenül utal a pápai küldött hatására, hiszen nem az egyetlen fennmaradt példa. Lásd DF 252 015, FEJÉR III/2. 218–220.

⁶⁴ IX. Gergely felhatalmazása: DF 206 955, POTTHAST 9968. sz.

⁶⁵ ÁÚO I. 343. és 344.

⁶⁶ „*Nos Simigiensis et Ticoniensis abbates, et decanus Ticoniensis, executores a summo pontifice*”. ÁÚO I. 343.

⁶⁷ A végrehajtók szerepére lásd HAGENEDER 1967. 48–49.; HERDE 1970. 287–289.

⁶⁸ „*Quodsi non omnes his exequendis potueritis interesse, duo vestrum ea nichilominus exequantur*”. ÁÚO I. 335. Vö. HERDE 1970. 10.

Mindkét oklevélben megtalálható a pápai megbízás átírása a *sub hac forma* formulával bevezetve. Érdekesség, hogy a Bertalan püspöknek küldött levélben eltérő formában (*Noverit vestra paternitas, nos littera domini Pape recepisse sub hac forma*)⁶⁹ utaltak IX. Gergely pápára, mint tették azt a másodikban (*Noverit iam dudum vestra universitas litteras summi Pontificis recepisse sub hac forma*) [Kiemelések tőlem – B. G.].⁷⁰ A kettősség oka nem állapítható meg bizonyossággal, mindazonáltal mutatja az *executorok* jártaságát a szövegek összeállításában.

A veszprémi főpapaak küldött figyelmeztetés rendelkezésében viszonylag egyszerű formában szólították fel a címzettet IX. Gergely parancsának teljesítésére,⁷¹ amelyet egy *sanctio* formula követ. Ebben szintén megtalálható a végrehajtók autoritására való utalás, ezúttal a pápa említése nélkül.⁷²

A második szöveg⁷³ sokkal részletgazdagabb, az átírt pápai oklevél után például egy *arenga* következik.⁷⁴ A címzettek kötelezettségeinek az indoklása rokonítható a királyi oklevelek egy *arenga*-fajtájával, amely a különböző királyi kötelezettségeket hangsúlyozta. Ez a típus Kurcz Ágnes kutatásai szerint pápai mintára vezethető vissza,⁷⁵ így ez – legalább – áttételesen a pápai megbízottak esetében is feltehető.⁷⁶ A *dispositio* ebben az esetben is *narratio* nélkül követi az *arengát*. Az *executorok* felhatalmazásának a kifejezése ezúttal nem a *sanctio*-ban, hanem a szöveg több helyén történt, konkrét utalással a pápa által nyújtott tekintélyre.⁷⁷ A magyarországi prelátusokat intették a meghozott egyházi fenyítékek betartatására,⁷⁸ illetve tájékoztatták őket a veszprémi püspöknek küldött oklevélről is.⁷⁹ Nem található azonban büntető záradék, az elítéltekkel történő további eljárást (kiközösítés) szabályozza csak a szöveg. Ezt nagy valószínűséggel a pápai megbízásból vették át, így annak közvetlen hatásaként interpretálható.⁸⁰

⁶⁹ ÁÚO I. 343.

⁷⁰ ÁÚO I. 344.

⁷¹ „Unde consilium paternitatem vestram et hortamur, quatenus, sicut continetur in presentibus litteris, faciatis inviolabiliter observari, et dictos excommunicatos et vilam evitetis”. ÁÚO I. 343.

⁷² „Et hec omnia ut observetis auctoritate qua fungimur precipimus, alioquin contra fautores secundum quod ius dictaret procederemus”. ÁÚO I. 343. [Kiemelés tőlem – B. G.]

⁷³ ÁÚO I. 344.

⁷⁴ „Quia vero error cui con resistitur approbatur, et viros decet ecclesiasticos providere, ne dissolvatur nervus discipline ecclesiastice, quia rem invenimus ita esse”. ÁÚO I. 344.

⁷⁵ KURCZ 1962. 335–336.

⁷⁶ Példákra lásd KURCZ 1962. 335.

⁷⁷ „(...) auctoritate domini pape vobis firmiter iniungentes”. ÁÚO I. 344.

⁷⁸ „(...) quatenus predictam excommunicationis sententiam in ipsos plene et firmiter faciatis observari, et a vobis arcius evitari, ne censura ecclesiastica videatur omnino contempti”. ÁÚO I. 344.

⁷⁹ „Sciat eciam vestra universitas, quod sub eadem forma domino episcopo Vesprimiensi tanquam ordinario scripsimus, rogantes diligenter eundem, et auctoritate domini pape firmiter iniungentes, ut per se et per suos subditos ipsam sententiam firmiter faceret observari, et ab omnibus arcius evitarentur”. ÁÚO I. 344.

⁸⁰ Ebben az esetben tehát konkrét szövegszerű átvételről, azaz direkt pápai hatásról beszélhetünk. További példák magyarországi címzetteknek küldött pápai oklevelekből: „(...) tamdiu appellatione remota excommunicatum publice nuntietis et faciatis ab omnibus artius evitari, donec passis iniuriam satisfecerit competenter, et cum vestrarum testimonio litterarum ad Sedem venerit Apostolicam absolvendus”. ÁÚO I. 317–318., DF 206 951, POTTHAST 9860. sz. „(...) et cum eorumdem Iudicum litterarum testimonio venirent ad Sedem Apostolicam absolvendi”. THEINER I. 227. sz., POTTHAST 9965. sz., RGIX II. 2681. sz.

„(...) *ut per se et per suos subditos ipsam sententiam firmiter faceret observari, et ab omnibus arcius evitarentur, donec eisdem abbati et conventui satisfacerent, et cum nostrarum testimonio litterarum ad Sedem accederent Apostolicam absolvendi.*”

(ÁÚO I. 344.)

„(...) *dictos sacrilegos tamdiu appellatione remota excommunicatos publice nuncietis et faciatis ab omnibus arcius evitari, donec passis iniuriam satisfecerint competente, et cum vestrarum testimonio litterarum ad Sedem venerint Apostolicam absolvendi, invocato ad reprimendam eorum maliciam si opus fuerit auxilio brachii secularis.*”

(DF 206 955, POTTHAST 9968. sz., ÁÚO I. 335.)

A következőkben egy olyan esetet vizsgálunk meg részletesebben a hozzá tartozó oklevelek révén, amelyben különböző alacsonyabb szintű kiküldöttek (*subdelegati*) vettek részt.⁸¹ A helyettesek alapvetően két csoportra oszthatók aszerint, hogy pápai kiküldött bírók vagy pápai legátusok bízták meg őket, továbbadva feladataik egy részét vagy egészét.⁸² A legátus meghatalmazása kötelező jellegű volt, amennyiben pápai megbízásának körzetében, provinciájában adta azt.⁸³ Hatáskörüket, illetékességüket és joghatóságuk korlátait tekintve nem találkozhatunk egységes véleménnyel a különböző kánonjogászok műveiben.⁸⁴ Jelen esetben azonban az általuk kiadott iratanyag formuláit elemezzük, különös tekintettel autoritásuk kifejezésére. Helyettes kirendelése alapvetően több okból történhetett: a bírók leterheltsége, vonakodása miatt, esetleg földrajzi megfontolásból.⁸⁵

Az első példát a tatai és a zabori apát, illetve János, győri kanonok megbízása adja, akiket 1230 áprilisában⁸⁶ a Fábián lovag elleni vizsgálattal⁸⁷ bízott meg Egyed pápai káplán és alszerpap.⁸⁸ Egyed ebben az ügyben teljes bizonyossággal pápai kiküldött bírónak tekinthető,⁸⁹ így felhatalmazottai ezt a delegált joghatóságot kapták meg.⁹⁰ Szerencsére a szubdelegáltak egy 1231. december 25-e után kelt jelentése is ismert, amelyet – kissé meglepő módon – közvetlenül a pápának címeztek.⁹¹

81 Vö. FIGUEIRA 1991. 56–58.; FIGUEIRA 1986a. 531–536., 539–540., 546., 573–574.; FIGUEIRA 1989. 194–195.; HAGENEDER 1967. 32.; HERDE 1970. 200–201.; WEISS 2003. 347–348.; KISS 2007. 124. és III. Ince egy oklevele: RI VII. 29. sz.

82 Vö. FIGUEIRA 1991. 56–58. Egy hasonló szubdelegálás: „(...) *excipiendo proposuit, quod B. et procuratores iamdicti tam ab eisdem iudicibus et subdelegatis ipsorum, quam pro eo*”. THEINER I. 263. sz., POTTHAST 10232. sz., RGIX II. 3304. sz. [Kiemelés tőlem – B. G.]

83 FIGUEIRA 1991. 67.

84 Vö. FIGUEIRA 1991. 69–71.

85 Lásd FIGUEIRA 1991. 69–71.

86 MARSINA I. 264–265.

87 Lásd HEGEDÜS 2014. 39–40.

88 Egyedre vonatkozóan lásd BARABÁS 2011. 45–51.

89 Vö. BARABÁS 2013b. 70–71.

90 „(...) *quare auctoritate domini pape, qua fungimur, firmiter vobis mandamus, quatenus*”. MARSINA I. 264–265. Vö. FIGUEIRA 1991. 57., 60–61., 69–71.

91 DF 206 915, MARSINA I. 269–270.

Az oklevél *inscriptio*ja a pápai címzés mintáját követte,⁹² az *intitulatio*ban azonban a kiállítók csak egyházi címeiket használták, és felhatalmazásukra csak Egyed levelének átírása utal a szövegben.⁹³ Az oklevél kontextusa nem tekinthető különösen részletesnek, az átírás mellett a megvádolt lovag nyilatkozatát tartalmazza csak, amelyet a szokásos szavakkal vezettek be.⁹⁴ Végezetül kifejezésre juttatták azon véleményüket, mely szerint Fábián viselkedése miatt feltehetően nem lesznek képesek az ügyben további előrehaladást elérni, ezért visszaküldik az ügyet a Szentszéknek.⁹⁵ Míg ez utóbbit kifejezetten aláztos stílusban fogalmazták (*ad pedes sanctitatis vestre*), a szöveg egészét inkább az egyszerűség jellemzi, és leginkább a delegált bírók iratait követi. A helyettesek oklevele tehát arra szolgál például, hogy a rendelkezésre álló pápai, de legalábbis szentszéki meghatalmazottakhoz tartozó iratok nem feltétlenül eredményezték a formulák felhasználását.

Ezzel természetesen az ügy nem zárult le, olyannyira, hogy később ismét alacsonyabb rendű küldöttek kapták meg a joghatóságot. Pecorari Jakab bíboros-legátus ugyanis 1234. február 27-én a nyitrai püspököt és esperest bízta meg az eljárás további folytatásával.⁹⁶ A felhatalmazottak ugyanazon a napon kiadott oklevele is ismert.⁹⁷ Mivel az előző esettel ellentétben itt egy legátusi szubdelegálásról beszélhetünk,⁹⁸ joghatóságuk ennek megfelelően kiterjedtebb volt a korábbinál. Oklevelében Jakab is rámutatott saját szerepére, ami miatt szorosan véve nem a pápai tekintély (*apostolica auctoritate*) biztosította megbízottai joghatóságát.⁹⁹ A legátus iratának záradéka a pápai delegálás mintáját követte, és engedélyezte a szubdelegáltaknak, hogy egyikük akadályozottsága esetén a másik tovább folytathassa az eljárást,¹⁰⁰ a kánonjognak és a bírói gyakorlatnak megfelelően.¹⁰¹

A meghatalmazottak oklevele a korábbival összehasonlítva számos eltérést mutat, mivel ezúttal nem IX. Gergely pápa volt a címzett. Az irat célja a meghozott egyházi fenyítékek végrehajtásának a biztosítása volt,¹⁰² így a nyitrai püspök az esperessel együtt

92 „*Sanctissimo patri ac domino G., Dei gratia sacrosancte Romane ecclesie summo pontifici (...)*”. MARSINA I. 269–270.

93 „*E et G. abbates de Thata et de Zubur, et I. canonicus Geuriensis, promptissimum famulatum, ad omnia et pedum oscula bonorum. Ex parte magistri E., subdiaconi et capellani vestri, cum esset in Ungaria recipimus litteras in hunc modum*”. MARSINA I. 269–270. [Kiemelés tőlem – B. G.] Különösen fontos az aláztossági formula.

94 „*Termino itaque a nobis dicto Fabino assignato ad equequendum mandatum nobis iniunctum, nuncius eiusdem Fabiani ad peresntiam nostram veniens appellavit in hunc modum (...)*”. MARSINA I. 269–270.

95 „*Nos vero videntes dictum Fabianum et complices suos paratos modis omnibus nobis resistere, dictam causam ad pedes sanctitatis vestre remisimus (...)*”. MARSINA I. 269–270.

96 DF 206 934, ÁÜO I. 310–312.

97 DF 206 938, MARSINA I. 315.

98 FIGUEIRA 1991. 56–58., 69–71.; FIGUEIRA 1986a. 531–536., 539–540., 546., 573–574.; FIGUEIRA 1989. 194–195.; HAGENEDER 1967. 32.; HERDE 1970. 200–201.; WEISS 2003. 347–348.; KISS 2007. 124.; és III. Ince egy oklevele: RI VII. 29. sz.

99 „*Unde discrecioni vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus si idem Fabianus premissa, et que in suis litteris continentur, quarum tenorem presentibus litteris inseri fecimus de vuerbo ad verbum, non observaverit ut promisit, auctoritate nostra sepe dictum Fabianum denunciatis excommunicationis vinculo innodatum, credentes super hoc simplici verbo sine sacramento*”. ÁÜO I. 310–311. [Kiemelés tőlem – B. G.]

100 „*Quod si non omnes hiis exequendis potueritis interesse, alter vestrum ea nichilominus exequatur*”. ÁÜO I. 312.

101 Vö. HERDE 1970. 200.; HERDE 2002. 34.

102 Vagyis nem bírói feladatot láttak el.

a kalocsai érsekhez és szuffragáneos püspökeihez fordult. Értesítették őket Fábíán kiközösítéséről, illetve felhívták figyelmüket az ítélet érseki tartományban történő nyilvános kihirdetésének fontosságára. A szöveg formuláit tekintve elsőként az *intitulatio* emelhető ki, mivel a korábbi esethez hasonlóan itt is csak az egyházi címekkel találkozhatunk, a felhatalmazás kifejezését Jakab legátus levelének az átírása szolgálta.¹⁰³ Az eset előtörténetének leírása nem tartalmazza a pápai oklevelek megfelelő szóhasználatát,¹⁰⁴ de ismerteti a kiközösítés okát. Az oklevél egy figyelmeztetéssel végződik, amely szerint a címzetettek törekedniük kell az ítélet végrehajtására.¹⁰⁵ Az előzőleg érintett delegáláshoz képest a szövegben kevés olyan szöveghely található, amely pápai – vagy legátusi – hatást tükrözne. Mindazonáltal ezen két példa alapján elhamarkodott lenne levonni azt a következtetést, hogy a szubdelegáltak okleveleire általában kevésbé lenne jellemző a pápai hatás, mint a kiküldött bírók esetében.

Már csak azért sem, mivel a következő oklevelek már jóval több párhuzamot tartalmaznak. A pannonhalmi apátság és népei közötti perben¹⁰⁶ ugyan Pecorari Jakab legátus választott bírónaként vett részt, de magyarországi egyháziak képviselték őt az eljárás során, így legátusi megbízottnak számítottak.¹⁰⁷ Az első ezzel kapcsolatos oklevelet 1233. április 20-án adták ki.¹⁰⁸ Ez alapján Enoch, egy domonkos szerzetes, Cognoscens esztergomi olvasókanonok,¹⁰⁹ valamint Albeus honti esperes¹¹⁰ voltak a legátus delegáltjai, akiknek személyéről a peres felek is egyezsége jutottak.¹¹¹ Az említett oklevél szövegében csupán egyetlen utalás található arra nézve, hogy kiállítói a kijelölt bírók voltak, ti. a *corroboratió*ban, mely szerint az ő pecsétjükkel is megerősítették az iratot,¹¹² és így a felek egyezségét.

¹⁰³ „*I. divina miseratione episcopus Nitriensis, et magister, archidiaconus eiusdem loci, revereciam tam debitam quam devotam cum oracionum suffragiis. Vestra noverit paternitas litteras domini legati I., electi Prenestini, recepit sub hac forma (...)*”. MARSINA I. 315.

¹⁰⁴ „*(...) in causa que vertebatur inter (...) ex una parte, et (...) ex altera*”. MARSINA I. 315.

¹⁰⁵ „*(...) cum uxora et familia sua contra suum iuramentum hactenus indebite commoratur et sic in sententiam excommunicationis latam inciderit ipso facto, auctoritate, qua fungimur, ipsum excommunicatum denunciamus, mandantes paternitati vestre, ut ipsum excommunicatum evitetis et facitatis a vestris subditis arcus evitari, ne censura ecclesiastica videatur omnino contempni*”. MARSINA I. 315.

¹⁰⁶ A per ismertetésére lásd BARABÁS 2012. 63–67.

¹⁰⁷ Vö. FIGUEIRA 1991. 56–58., 69–71.; FIGUEIRA 1986a. 531–536., 539–540., 546., 573–574.; FIGUEIRA 1989. 194–195.; HAGENEDER 1967. 32.; HERDE 1970. 200–201.; WEISS 2003. 347–348.; KISS 2007. 124. A bíboros-legátusok jogosítványairól: ZEY 2008. 85., 92., 99–106.

¹⁰⁸ DF 206 924, ÁÜO VI. 533–534.

¹⁰⁹ KOLLÁNYI 1900. 9.; KÖRMENDY 2007. 172.

¹¹⁰ Albeus később az esztergomi érsek küldöttként járt a pápai udvarban. Lásd KISS 2013. 136.

¹¹¹ „*(...) compromiserunt in fratrem Enoch ordinis predicatorum, et magistrum Albeum archidiaconum Hontensem, et magistrum Cognoscentem canonicum Strigoniensem et capellanum domini Jacobi Prenestini electi, Apostolice Sedis largati, tunc inquisitores predicti monasterii ex mandato domini legati predicti de omni lite vel litibus, discordiis, controuersiis, iniuriis, violenciis vel rixis et de omnibus causis, quas haberent vel habere possent tanqua in arbitros compromissarios arbitratoreseu amicales compositorese*”. ÁÜO VI. 533–534. [Kiemelés tőlem – B. G.]

¹¹² „*Ad maiorem vero rei vel negotii firmitatem nos iam predicti Inquisitores, abbates, conventus, et principales iobagionum et populorum capitanei suprascripti onmia suprascripta perlecta et intellecta sigillorum nostrorum munimine fecimus roborari*”. ÁÜO VI. 534. [Kiemelés tőlem – B. G.]

A szöveg szerkezeteivel kapcsolatban elsőként a *protocollum* emelhető ki, amely egy *invocatio*val kezdődik (*In Christi nomine amen*), azonban a dátummal folytatódik (*Anno ab incarnatione Domini millesimo CC XXXIII., Indiccionem V. XII. kalendas maii*). Ez ugyan összevethető a közjegyzői iratokéval, de a későbbiekben ez a tendencia nem folytatódott, hiányzik továbbá a pápa és pontifikátusi évének az említése, valamint a jegyző kézjegye is, így nem beszélhetünk ebben az esetben a közjegyzői oklevél magyarországi megjelenéséről.¹¹³ Ugyanakkor maga a jelenség nem hagyható említés nélkül, mivel valószínűleg azon pápai jegyzők hatását mutatja, akik Egyed és Jakab társaságában érkeztek Magyarországra.¹¹⁴ A megszokott sorrend felbomlása mellett a datálás formája is figyelmet érdemel, amely valószínűleg pápai hatásra a Julián naptár alapján rögzített napi pontossággal történt.¹¹⁵ Ez a gyakorlat ez idő tájt jelent meg Magyarországon, s bár ismertek korábbi példák is,¹¹⁶ Jakab legátus tevékenysége is minden bizonnyal szerepet játszott elterjedésében.

A *contextussal* összefüggésben a pereskedő felek leírása mellett¹¹⁷ a bírók személye érdemel említést. Ők ugyanis kiküldött helyett választott bírakként címezték magukat, bár magát a feladatot elsőként bizonyosan Jakabtól kapták.¹¹⁸ Az *arbitri* szóhasználat és az *amicabiles compositores* meghatározás egyrészt a pápai oklevelek – vagyis a *stilus curiae*¹¹⁹ – hatására vezethető vissza,¹²⁰ bár a helyi bírósági gyakorlatban is ismertek voltak például az *arbitri iuris* és a *compromissarii* hivatalok.¹²¹ Mindazonáltal Jakab legátus érintettsége miatt jelen esetben valószínűbb a pápai stílus hatása. Megemlíthető továbbá a delegált bírók okleveles gyakorlata is, hiszen a megegyezéseket általában hasonló módon írták le (*controversia (...) in hunc modum amicabili compositione sapita est*).¹²² Ki kell még térni a lehetséges egyházi fenytékek meghatározására, mivel a bírák fel voltak hatalmazva bizonyos helyzetekben a kiközösítés alkalmazására is.¹²³

A következő oklevél 1233. június 1-jén kelt,¹²⁴ ebben a felek a bírák személyét illető megállapodása került megújításra. Megegyeztek továbbá arról, hogy a meghatározott pontokon kívül nem élnek újabb panasszal. Az előzővel összehasonlítva a *corroboratio* hiánya tűnik fel elsőként, így a kiadók pecsétjére való utalás is elmarad. A pereskedők ugyanakkor kötelezték magukat, hogy követni fogják a jogos ítéletet.¹²⁵ Az oklevél datálása ezúttal

¹¹³ Vö. CSUKOVITS 2008. 70–73.

¹¹⁴ CSUKOVITS 2008. 58.; ÉRSZEGI 1989. 70–71.; SOLYMOSSI 2006a. 41.

¹¹⁵ „XII. kalendas maii”. ÁÚO VI. 533.

¹¹⁶ Például a garamvölgyi apát 1225. január 24-én kelt oklevele. DL 117, ÁÚO XI. 191–192.

¹¹⁷ „(...) pro se (...) ex una parte, et pro se personaliter, et pro (...) supradictis ex altera”. ÁÚO VI. 533.

¹¹⁸ „(...) tunc inquisitores predicti monasterii ex mandato domini legati predicti de omni lite vel litibus, discordiis, controversiis, iniuriis, violenciis vel rixis, et de omnibus causis, quas haberent vel habere possent, tanquam in arbitros compromissarios, arbitratores, seu amicabiles compositores”. ÁÚO VI. 534.

¹¹⁹ Vö. FRENZ 1986. 35–37.

¹²⁰ Pl. „(...) sub ea forma compositio amicabilis intervenit”. THEINER I. 206. sz., POTTHAST 9374. sz., RGIX I. 1479. sz. többek között.

¹²¹ Lásd KISS 2007. 124.

¹²² MÜLLER 2003. 360.

¹²³ „(...) sub sententia et pena excommunicacionis, tunc ab eis imposita et lata”. ÁÚO VI. 534.

¹²⁴ DF 206 930, ÁÚO VI. 535–536.

¹²⁵ „(...) que contra veniret parti arbitrium seu compositionem servanti, quod quicquid ipsi dixerint, laudaverint, preceperint, arbitrati fuerint, pronunciaverint vel composuerint, totum omnino ratum firmiterque habebunt, facient et observabunt, emelgabunt et in nullo ullatenus contradicent, renunciantes omni iuri, et legum seu

is nap szerint történt, bár a *protocollum*ban és némileg módosítva szerepel.¹²⁶ Ugyanitt nevezték meg magukat a bírák is, mégpedig *Cognoscens*t a kánonjog doktoraként.¹²⁷ Az esztergomi kanonok tudományos fokozatának hangsúlyozása utal a jogi képzettség jelentőségére a kiválasztásban és a bírók elfogadásában.¹²⁸ Az ítélet öt nappal később, június 6-án született meg.¹²⁹ Az oklevél *narratio*ja nem tartalmaz újdonságokat a korábbiakkal összehasonlítva. A *dispositio*ban azonban megjelenik a bírák önmegnevezése a rendelkezések bevezetésében.¹³⁰ Az egyes pontok ismertetése közben többször utalnak a felek által bemutatott, Miklós nádor által hozott régebbi ítélet¹³¹ és bizonyos privilégiumok¹³² figyelembe vételére. *Cognoscens* és Enoch hivatkozott továbbá arra is, hogy tevékenységük a békét szolgálta (*pro bono pacis*).¹³³ Ez a megfogalmazás politikai-teológiai előképekre vezethető vissza, bár Rufinus művének közvetlen felhasználása nem bizonyítható és nem is valószínű.¹³⁴

A szöveg tartalmaz egy *sanctio negativá*t is, egyházi (*spiritualia*) és világi (*temporalia*) résszel,¹³⁵ amely szintén pápai hatásnak tekinthető, viszont *corroboratió*t nem, ami a magyarországi gyakorlatot figyelembe véve igen feltűnő.

Az ítélet azonban nem a per utolsó lépését jelentette, ahogyan azt a legátus 1234. február 2-án kiadott oklevele bizonyítja.¹³⁶ Jakab ebben a klerikusok szerepére is utalt, vizsgálóként és az ítélet meghozóiként nevezve meg őket.¹³⁷ (A bírák neve Jakab legátus

canonum auxilio". ÁÚO VI. 536.

¹²⁶ „(...) anno ab Incarnacione Domini millesimo ducentesimo trigesimo tercio, die kalendarum junii indicione sexta”. ÁÚO VI. 536.

¹²⁷ „(...) compromiserunt in fratrem Enoch ordinis predicatorum **et magistrum Cognoscentem legum doctorem canonicum Srigrioniensem**, tamquam in arbitros vel arbitratore, et amiables compositores, promittentes partes sub pena infrascripta, ratum se habituras omnino quicquid dixerint, arbitrati fuerint, vel composuerint seu preceperint”. ÁÚO VI. 536. [Kiemelés tőlem – B. G.]

¹²⁸ Vö. MÜLLER 2008a. 120–121.

¹²⁹ DF 206 937, ÁÚO VI. 538–544.

¹³⁰ „Nos supradicti frater Enoch et magister Cognoscens, per ea, que vidimus et cognovimus, pronunciamus, arbitramur, laudamus precipimus amicableiter, componentes de partium voluntate spontanea et consensu expresso, et pro bono pacis”. ÁÚO VI. 541.

¹³¹ Lásd ZSOLDOS 2011. 18.

¹³² „(...) sicut continetur in privilegio vel sententia Nicolai quondam comitis palatini, et quod ipsi udvornici teneantur unoquoque mense dare, et dent filum ad unum rete usonis, et portare ad dictum monasterium, et dare panem interim parantibus retia, quia sic invenimus scriptum in privilegio vel sententia predicti comitis nobis ab utraque parte editum vel editam”. ÁÚO VI. 541–542.

¹³³ „Nos supradicti frater Enoch et magister Cognoscens, per ea, que vidimus et cognovimus, pronunciamus, arbitramur, laudamus precipimus amicableiter, componentes de partium voluntate spontanea et consensu expresso, **et pro bono pacis**”. ÁÚO VI. 541. [Kiemelés tőlem – B. G.]

¹³⁴ Vö. KONDOR 1999. 87–90., 94–105., 108–116.

¹³⁵ „Hec omnia supradicta nos predicti compromissarii et amiables compositores ita arbitramur et precipimus, volumus et laudamus pro bono pacis amicableiter componentes, manere penitus semper illibata, sub pena excommunicationis, et sub pena centum marcarum argenti solvenda a parte, que violaret aliquid de predictis partem (sic) fidem servant. Et hec omnia ita arbitramur, componimus, laudamus et precipimus que que intemerata servari, nec quidquam in fraudem horum ab aliqua partium attentetur”. ÁÚO VI. 543–544.

¹³⁶ DF 207 097, ÁÚO VI. 553–554.

¹³⁷ „(...) non observaverunt arbitrium seu laudum latum per fratrem Enoch ordinis predicatorum et magistrum Cognoscentem capellanum nostrum, tunc inquisitorem ecclesie Sancti Martini”. ÁÚO VI. 553.

több másik oklevelében is feltűnik, Enoch például egy 1234. március 8-án kelt iratban¹³⁸ a bíboros két segítőjének egyikeként.¹³⁹ Cognoscens esztergomi olvasókanonok pedig tevékeny részese volt a beregi egyezmény létrehozásának.¹⁴⁰

A továbbiakban az egyházi oklevelekről egy világra, mégpedig II. András fiának, Kálmán hercegnek az iratára térünk át. E levél különösen fontos kutatásunk szempontjából, mivel a herceg a templomos lovagrend szlavóniai provinciájával folytatott peréhez kapcsolható, amely esetében többször is történt pápai delegálás.¹⁴¹ A kérdéses uralkodói oklevelet 1231-es dátummal állították ki, és a per korábbi eseményeit beszéli el, illetve ismereti a Kálmán által a rendnek adott privilégiumot is. Az első figyelemfelkeltő rész rögtön itt található, mivel a szöveg a templomosoknak nyújtott különjogokkal kapcsolatban a herceg autoritását a pápai mintához hasonlóan fejezi ki,¹⁴² s szintén hasonló a korábbi pápai intézkedések ismertetése. A kiküldött bírák megbízólevele ugyan nem ismert, így nem tudjuk, volt-e konkrét átvétel, azonban ezen rész megfogalmazása arra enged következtetni, hogy az iratot felhasználták Kálmán kancelláriájában.¹⁴³ Ez az oklevél tudósításával is alátámasztható, mely szerint a rend képviselői átadták a megfelelő okiratokat.¹⁴⁴ A pápai delegált eljárás esetében tehát egy uralkodó oklevelés gyakorlatára is hatással lehettek a pápai oklevelek, melyek tekintélye a diplomatikai hatás mellett nagyban befolyásolta a pereskedés kimenetelét is.¹⁴⁵

¹³⁸ Szintén Bertalan pápai *scriniarius* állította ki. DF 206 936.

¹³⁹ DF 206 935, ÁÚO I. 325–330. A másik Saul nyitrai esperes, aki korábban a pannonhalmi apátság és a fehérvári prépostság közötti perben viselt bírói méltóságot. „(...) *de bona voluntate compromiserint in nos Jacobum miseratione Divina Prenestinum electum Apostolice Sedis legatum, et fratrem Enoch ordinis predicatorum, et magistrum Saulum archidiaconum Nitriensem de omnibus questionibus*”. ÁÚO I. 325.

¹⁴⁰ Lásd BÓNIS 1963. 195.

¹⁴¹ Lásd KOSZTA 2007. 30.

¹⁴² „(...) *ut proposito sue devotionis, regali gratia et virtute securi, tranquilla pace regi Christo deserviant, auctoritate nostra constituimus, ut nullus dux, nullus banus, nullus comes, vel baiulus, nec aliquis alius in ducatu nostro Sclavonie descensum*”. FEJÉR III/2. 232., RD 8. sz. [Kiemelés tőlem – B. G.]

¹⁴³ Az oklevél ezen részét teljes hosszában adjuk közre, mivel ezáltal jobban láthatók a lehetséges kapcsolódási pontok. „(...) *monitione premissa, ut possessiones universas, quas ab ipsis receperamus, et de quibus ipsos minus iuste spoliavimus, reddamus universas, de damnis illatis, et irrogatis iniuriis, tam a nobis, quam a subditis nostris satisfactionem condignam exhibendo. Ceterum, quum iidem fratres ex parte alia litteras super hoc exsequutorias auctoritate apostolica ad venerabiles patres, Ugrinum, Dei gratia, Colocensem archiepiscopum, Bartholomeum Quinqueecclesien. et Zagrabiensem, episcopos obtinerent, qui nos ad premissas possessiones ablatas restituendas per censuram ecclesiasticam coacerent, quod ex instrumentis dictorum exequutorum ad nos directis, exstitit liquido manifestum, nos pacem litibus preponere cupientes, et mandatis apostolicis, quantum possumus et tenemur, diligenter in omnibus obedire, preterea personas ecclesiasticas cum omnibus bonis suis, religiosas maxime, que se carnis concupiscentiis ac voluptatibus crucifigentes abdicarunt, prout regiam decet excellentiam, protegere, nec ipsas indebite molestare, multis iudiciis a nobis super restitutione predictarum possessionum ab ipsis requisitis obtentis, tandem deliberato cum iobbagionibus nostris consilio, dictis fratribus possessiones ablatas in integrum restitui decrevimus, et restituimus universas, isto quidem tenore subiuncto, quod dicti magister et fratres obligaverunt se nomine suo, ac successorum suorum, domum suam, et insuper concesserunt, quod de damnis illatis et irrogatis sibi iniuriis, occasione rerum ac possessionum*”. FEJÉR III/2. 233–234. [Kiemelések tőlem – B. G.]

¹⁴⁴ „(...) *magister et fratres domus militie templi, per Hungariam et Sclavoniam constitute, ad nos litteras apostolicas dedissent, per quas nobis a domino papa precipiendo mandabatur*”. FEJÉR III/2. 233. [Kiemelés tőlem – B. G.]

¹⁴⁵ Az ellentétet tekintve ismert egy további Magyarországon kiállított oklevél, a pécsi káptalan irata azonban nem tartozik a pápai eljáráshoz. DF 280 267. Lásd KOSZTA 1998. 122.

Egy további forráscsoportot is vizsgálat alá kell még vennünk, amely ugyan nem kapcsolódik közvetlenül a magyarországi bírói eljárásokhoz, de bizonyos érintkezési pontok mégis figyelmet érdemelnek. Egyed pápai káplán és alszerpap okleveleit azonban nem elemezzük részletesen, mivel esetében garantált a pápai írásbeliség hatása és a kánoni normák figyelembe vétele. Ugyanakkor több példa is ismert, amikor a pápai küldöttel magyarországi egyháziak is együttműködtek, az Egyeddel és munkatársaival – például Bertalan pápai *scriniarius*szal¹⁴⁶ – végzett közös munka pedig megfelelő alkatot biztosított a pápai hatások érvényesülésére. A bírótársként tevékenykedő magyar klerikusok ugyanis közelebbről is megismerhették a pápai eljárások jogi és gyakorlati oldalát, illetve az oklevelek kiállításának¹⁴⁷ elméletét és gyakorlatát.¹⁴⁸ Egyed pápai káplán oklevelei maguk is fontosak ebből a szempontból, mivel egyes büntető záradékok, a pápa pontifikátusa szerinti datálás és a római naptár használata is hatással volt a magyarországi okleveles gyakorlatra.¹⁴⁹

Az első személy, Manasses a Pannonhalma és a johanniták közötti említett per után¹⁵⁰ többször is feltűnt Egyed oldalán. Része volt például az apátság és a fehérvári káptalan közötti egyezség létrejöttében.¹⁵¹ Az erről 1229. július 6-án kelt oklevél¹⁵² egyik pecsételője is ő volt.¹⁵³ A pápai káplán egy 1230. július 8-án kiállított oklevelében¹⁵⁴ Manasses mellett más magyarországi egyháziak is megjelentek bíróként és Egyed tanácsadóiként a pannonhalmi apátság és a veszprémi káptalan közötti perben: Ubaldus és Helies, az esztergomi Szent Tamás- és a Szent Lőrinc-egyházak prépostjai.¹⁵⁵ A jogi képzettség hangsúlyozása, amely magyarországi oklevelekben sem volt ismeretlen, annak a bírák kiválasztásában játszott szerepére utalhat.¹⁵⁶ Az említett klerikusokon kívül ugyan találkozhatunk más nevekkel is, azonban kizárólag tanúként feltüntetve,¹⁵⁷ vagyis csak távolról kerültek kapcsolatba a pápai küldött írásbeliségével.

¹⁴⁶ Vö. CSUKOVITS 2008. 58.; ÉRSZEGI 1994. 53.; ÉRSZEGI 1989. 70–71.; SOLYOSI 2006a. 41. és ÁÚO I. 266–267., DF 206 901; ÁÚO I. 278–281.; DF 200 629; FEJÉR VII/1. 240–248.

¹⁴⁷ Vö. ELZE 1950. 157–158., 175–180.

¹⁴⁸ Egyed másik írónoka Crescius volt, akinek a neve több más oklevélben is megtalálható. DF 200 629, ÁÚO I. 281.; DF 206 906. Vö. SOLYOSI 2006a. 41–43.; CSUKOVITS 2008. 58.

¹⁴⁹ Pl. „*Et hec omnia superscripta statuimus et precipiendo mandamus ab utraque parte firmiter obseruari sub pena predicta, qua soluta hoc arbitrium in sua semper maneat firmitate*”. ÁÚO I. 281. „(...) anno Incarnacionis Christi millesimo ducentesimo vicesimo nono, pontificatus domini Gregorii noni pape anno tertio, mense julio, die sexta”. ÁÚO I. 268.

¹⁵⁰ DF 206 884, ÁÚO I. 222.

¹⁵¹ Lásd BARABÁS 2012. 67–68.

¹⁵² DF 206 901, ÁÚO I. 266–268., MARSINA I. 248–249.

¹⁵³ „*Ad maiorem autem cautelam presentes litteras fieri fecimus sigilli nostri et sigillorum magistri Manasses archidiaconi de Saswar et canonici Strigoniensis, et abbatis et conventus Sancti Martini, et prepositi, et capituli Albensis munimine roboratas*”. ÁÚO I. 268.

¹⁵⁴ DF 200 629, ÁÚO I. 278–281.

¹⁵⁵ „*Nos igitur de consilio iurisperitorum scilicet Ubaldi prepositi Sancti Thome, magistri Helie prepositi Sancti Laurentii, et magistri Manasses archidiaconi de Saxwar, consiliariorum de voluntate utriusque partis ad consilium electorum, statuimus et arbitrando pro bono pacis precipimus sub pena (...)*”. ÁÚO I. 280–281. [Kiemelés tőlem – B. G.]

¹⁵⁶ Ki kell emelni azonban, hogy Magyarországon a *magister* cím nem minden esetben jelölhetett csak egyetemi végzettséget, egy bizonyos egyházi jövedelemadó birtokosait is érthették alatta, akik döntően székesegyházak kanonokjai közül kerültek ki. THOROCZKAY 2014. 326. Vö. RÁCZ 2000.

¹⁵⁷ Pl. „*Presentibus Laurentio magistro predicti hospitalis, Euerardo cellarario Pelisiensi, Gerardo priore Sancte Marie de Campis, et fratre Bernardo, magistro Johanne, magistro Petro Ungaro, et magistro Bartholomei clericis ipsius magistri Egidii, et Alberto eiusdem dapifero et (...) monacho de Clus, et magistro Jacobo physico, canonico*

A pápai kiküldött bírósági eljárásokkal kapcsolatban kiállított iratokra vonatkozóan a forráshelyzet nem enged meg általános érvényű megállapításokat. Az egyes esetek vizsgálata azonban lehetővé teszi, hogy összegzésképp kiemeljünk bizonyos sajátosságokat, például a per előzményeinek és alaphelyzetének a *narratió*ban történő ismertetésével, az átírt oklevelek bevezetésével, a meghatalmazottak önmeghatározásával és – mindenekelőtt – a rájuk ruházott pápai hatalom, autoritás leírásával kapcsolatban. Ezen szöveghelyek alapján ugyanis a tárgyalat oklevélcsoport esetében szinte teljes bizonyossággal számolhatunk a szentszéki írásbeliség közvetlen hatásával, sőt, pápai oklevelek gyakorlati felhasználásával is, vagyis a kiinduló feltevés alátámasztható a kutatás által. Az oklevelezésre gyakorolt hatás mellett a közvetlen kapcsolat a pápai tekintély hangsúlyozását, és így jelentőségének felértékelődését is eredményezte. Mindez gyakorlatilag a pápai bírói megbízásoknak, utasításoknak és ítéleteknek köszönhető, amelyek a kiküldött bíróság rendszerének terjedésével a bírák mellett közvetlenül hatottak, illetve hathattak a pereskedő felekre is. Saját oklevelek kiállításakor ugyanis felhasználták a pápai diplomák megfelelő részét, formulákat parafrázáltak, vagy akár szó szerint át is írták azokat. A legátusokkal, pápai küldöttekkel együttműködő magyarországi egyháziak szintén a hatás továbbítóiként funkcionáltak, ami a 13. század húszas éveinek végétől különösen jelentős volt.¹⁵⁸

FORRÁSOK

ÁÚO	<i>Árpádkori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus.</i> Vols. I–XIII. Közzéteszi: Wenzel G. Pest/Budapest, 1860–1889.
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Mohácselőtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár.
FEJÉR	<i>Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.</i> Ed. G. FEJÉR, Georgius. Vols. I–XI. Budae, 1829–1844.
LE	<i>Liber extravagantium decretalium.</i> Ed. FRIEDBERG, Emil. In: <i>Corpus Iuris Canonici.</i> Vol. 2. Leipzig, 1881. (Reprint: Graz, 1959.)
MARSINA	<i>Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.</i> Ed. MARSINA, Richard. Vols. I–II. Bratislava, 1971–1987.
MREV	<i>Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára.</i> I–IV. Szerk. FRAKNÓI Vilmos – LUKCSICS József. Budapest. 1896–1907.

Sancti Thome Strigoniensis”. ÁÚO I. 281.

¹⁵⁸ Lásd BARABÁS 2012. Meg kell még említeni Civitella János és a pilisi apát pápai megbízását, amellyel kapcsolatban azonban nem maradt fenn további forrás. Lásd BÓNIS 1963. 194–196.

- POTTHAST August: *Regesta Pontificum Romanorum*. Vol. 1. Graz, 1957.
- PRESSUTTI Petrus: *Regesti del Pontefice Onorii papae III. Dall' anno 1216 all' anno 1227*. Tom. I–II, Romae, 1888.
- RA *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván. Vols. I–II/1–4. Budapest, 1923–1987.
- RD *Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette ZSOLDOS Attila. Budapest, 2008.
- RGIX *Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape publiées et analysées d'après les manuscrits originaux du Vatican*. Ed. AUVRAY, Lucien. Toms. I–IV. Paris, 1890–1955.
- RI *Die Register Innocenz' III.* Band I–XI. Hrsg. HAGENEDER, Othmar. Graz, 1964–2010.
- THEINER *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*. Ed. THEINER, Augustinus. I–II. Romae, 1859–1860.

IRODALOM

- ALMÁSI 1993 ALMÁSI Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 5. (1993):1–2. 129–141.
- BARABÁS 2011 BARABÁS Gábor: „*Ecce dilectum filium*”. Pápstliche Urkunden in Bezug auf die Legationen in den zwanziger Jahren des 13. Jahrhunderts. In: *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis*. Vol. VI. Eds. FONT Márta – KISS Gergely – FEDELES Tamás. Pécs, 2011. 32–52.
- BARABÁS 2012 BARABÁS Gábor: Enoch domonkos szerzetes és Cognoscens esztergomi olvasókanonok bírói működése az 1230-as években. Adalékok a pápai kiküldött bíróság magyarországi történetéhez. In: „*Köztes-Európa*” vonzásában. *Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára*. Szerk. BAGI Dániel – FEDELES Tamás – KISS Gergely. Pécs, 2012. 59–70.

- BARABÁS 2013a BARABÁS Gábor: A pápai kiküldött bíraskodás Magyarországon a kezdetektől a 13. század közepéig. *Történelmi Szemle*, 55. (2013):2. 175–199.
- BARABÁS 2013b BARABÁS Gábor: „*Et maxime mediante viro venerabili*”. Pápai legátusok Magyarországon a 13. század első felében. A pápai képviselet fogalmi-jogi tipológiájához. In: *Korszak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Szerk. FEDELES Tamás – FONT Márta – KISS Gergely. Pécs, 2013. 59–74.
- BARABÁS 2014 BARABÁS Gábor: *Die Beziehungen des Papsttums und Ungarns in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (1198–1241). Päpstliche Einflussnahme – Zusammenwirken – Interessen-gegensätze*. Wien, 2014. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, VI.)
- BOMBI 2012 BOMBI, Barbara: The Role of Judges Delegates in England. The Dispute Between the Archbishops of Canterbury St. Augustine’s Abbey in the Thirteenth Century. In: *Legati e delegati papali: profili, ambiti d’azione e tipologie di intervento nei secoli XII–XIII*. Eds. ALBERZONI, Maria Pia – ZEY, Claudia. Milano, 2012. 221–259.
- BÓNIS 1963 BÓNIS György: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*, 49. (1963) 174–235.
- BRUNDAGE 1995 BRUNDAGE, James: *The Medieval Canon Law*. London, 1995.
- BRUNDAGE 2008 BRUNDAGE, James: *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago – London, 2008.
- CSUKOVITS 2008 CSUKOVITS Enikő: Közjegyzők a középkori Magyarországon. In: *700 éves közjegyzőség Magyarországon. A 2008. november 27-i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata*. Szerk. ROKOLYA Gábor. Budapest, 2008. 54–73.
- ECKHART 1910 ECKHART Ferenc: A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása az árpádkori királyi okleveleink szövegezésében. *Századok*, 44. (1910):9. 713–724.
- ELZE 1950 ELZE, Robert: Die päpstliche Kapelle im 12. und 13. Jahrhundert. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*, 36. (1950) 145–204.

- ÉRSZEGI 1989 ÉRSZEGI Géza: *Eredeti pápai oklevelek Magyarországon*. Budapest, 1989. (Kéziratos disszertáció.)
- ÉRSZEGI 1994 ÉRSZEGI Géza: Magyarországi források két évszázad pápai oklevéladásához. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*, 1. (1994) 47–56.
- FALKENSTEIN 1986 FALKENSTEIN, Ludwig: Appellationen an den Papst und Delegationsgerichtsbarkeit am Beispiel Alexanders III. und Heinrichs von Frankreich. *Zeitschrift der Kirchengeschichte*, 97. (1986) 36–65.
- FIGUEIRA 1991 FIGUEIRA, Robert C.: Subdelegation by Papal Legates in Thirteenth-Century Canon Law. Powers and Limitations. In: *Iure Veritas. Studies in Canon Law in Memory of Schafer Williams*. Eds. BOWMAN, Steven – CODY, Blanche. Cincinnati, 1991. 56–79.
- FRENZ 1986 FRENZ, Thomas: *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*. Stuttgart, 1986.
- HAGENEDER 1967 HAGENEDER, Othmar: *Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts*. Linz, 1967.
- HEGEDÜS 2014 HEGEDÜS Éva: *Uros pannonhalmi apát jogbiztosító és birtokszerző tevékenysége (1207–1242)*. Budapest, 2014. (Pannonhalmi apátok és főapátok 2.)
- HERDE 1970 HERDE, Peter: *Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts*. Band I. Tübingen, 1970.
- HERDE 2002 HERDE, Peter: Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*, 119. (2002) 20–43.
- HUNYADI 2010 HUNYADI Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c. 1150–1387*. Budapest, 2010.
- KISS 2007 KISS Gergely: Az egyházi kormányzat a középkori Magyarországon. In: FONT Márta – FEDELES Tamás – KISS Gergely – RAFFAYNÉ KÁLSECEZ Kata: *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526)*. Pécs, 2007. 101–136.
- KISS 2013 KISS Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.)
- KOLLÁNYI 1900 KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok*. Esztergom, 1900.

- KONDOR 1999 KONDOR Márta: Rufinus De bono pacis című művének politikaelméleti vonatkozásai. *Sic Itur Ad Astra*, 2–4. (1999) 83–128.
- KOSZTA 1998 KOSZTA László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)*. Pécs, 1998. (Tanulmányok Pécs történetéből, 4.)
- KOSZTA 2007 KOSZTA László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). In: KOSZTA László: *Írásbeliség és egyháztörténet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged, 2007. 23–44. (Capitulum III.)
- KÖRMENDY 2007 KÖRMENDY Kinga: *Studentes extra regnum 1183–1543. Esztergomi kanokok egyetemjárása és könyvhasználata*. Budapest, 2007. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici. Universitas Catholice de Petro Pázmány nominate. III. Studia 9.)
- KUBINYI 1977 KUBINYI András: Königliche Kanzlei und Hofkapelle in Ungarn um die Mitte des 12. Jahrhunderts. In: *Festschrift Friedrich Hausmann*. Hrsg. EBNER, Herwig. Graz, 1977. 299–324.
- KUBINYI 1999 KUBINYI András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. In: KUBINYI András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999. 8–63.
- KURCZ 1962 KURCZ Ágnes: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 70. (1962) 323–354
- MALECZEK 1984 MALECZEK, Werner: *Papst und Kardinalkolleg von 1191 bis 1216*. Wien, 1984.
- MÁLYUSZ 2007 MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007.
- MÜLLER 2003 MÜLLER, Harald: Die Urkunden der päpstlichen delegierten Richter. Methodische Probleme und erste Erkenntnisse am Beispiel der Normandie. In: *Hundert Jahre Papsturkundenforschung. Bilanz – Methoden – Perspektiven. Akten eines Kolloquiums zum Hundertjährigen Bestehens der Regesta Pontificum Romanorum von 9.–11. Oktober 1996 in Göttingen*. Hrsg. HIESTAND, Rudolf. Göttingen, 2003. 351–371.

- MÜLLER 2008a MÜLLER, Harald: Entscheidung auf Nachfrage. Die delegierten Richter als Verbindungsglieder zwischen Kurie und Region sowie als Gradmesser päpstlicher Autorität. In: *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Hrsg. JOHRENDT, Jochen – MÜLLER, Harald. Berlin – New York, 2008. 108–131.
- MÜLLER 2008b MÜLLER, Harald: Gesandte mit beschränkter Handlungsvollmacht. Zur Struktur und Praxis päpstlich delegierter Gerichtsbarkeit. In: *Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert.* Hrsg. MÄRTL, Claudia – ZEY, Claudia. Zürich, 2008. 41–65.
- PERÉNYI 1938 PERÉNYI József: *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására.* Budapest, 1938.
- RÁCZ 2000 RÁCZ György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus joga a 13–14. században. *Századok*, 134. (2000):1. 147–211.
- SOLYMOSI 1999 SOLYMOSI László: Der Einfluss der päpstlichen Kanzlei auf das ungarische Urkundenwesen bis 1250. In: *Papsturkunde und europäisches Urkundenwesen. Studien zu ihrer formalen und rechtlichen Koheränz vom 11. bis 15. Jahrhundert.* Hrsg. HERDE, Peter – JAKOBS, Hermann. Köln – Weimar – Wien, 1999. 87–96.
- SOLYMOSI 2006a SOLYMOSI László: Árpád-kori okleveleink grafikus szimbólumai. In: SOLYMOSI László: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban.* Budapest, 2006. 23–43.
- SOLYMOSI 2006b SOLYMOSI László: Bevezetés a diplomatikába. In: SOLYMOSI László: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban.* Budapest, 2006. 9–22.
- SWEENEY 1989 SWEENEY, James Ross: Innocent III., Canon Law and Papal Judges Delegate in Hungary. In: *Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages.* Eds. SWEENEY, James Ross – CHODROW, Stanley. Ithaca – New York, 1989. 26–51.
- THOROCZKAY 2014 THOROCZKAY Gábor: A messziről jött királyné prépostsága. A hájszentlőrinci társaskáptalan korai története (1342-ig). In: *Arcana Tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére.* Szerk. BÁRÁNY Attila – DRESKA Gábor – SZOVÁK Kornél. Budapest – Debrecen, 2014. 321–336.

- WEISS 2003 WEISS, Stephan: Legatenurkunde und Papsturkunde. In: *Hundert Jahre Papsturkundenforschung. Bilanz – Methoden – Perspektiven. Akten eines Kolloquiums zum Hunderjährigen Bestehens der Regesta Pontificum Romanorum von 9.–11. Oktober 1996 in Göttingen*. Hrsg. HIESTAND, Rudolf. Göttingen, 2003. 335–350.
- ZEY 2008 ZEY, Claudia: Die Augen des Papstes. Zu Eigenschaften und Vollmachten päpstlicher Legaten. In: *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Hrsg. JOHRENDT, Jochen – MÜLLER, Harald. Berlin–New York, 2008. 77–108.
- ZSOLDOS 2011 ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája. 1000–1301*. Budapest, 2011.

The Influence of Papal Literacy on the Charters of Papal Judge-Delegates in Hungary in the First Half of the 13th Century

by Gábor Barabás

(Summary)

The paper is a short contribution to the research on the influence the papal literacy exerted on the charters issued by Hungarian papal judge-delegates in the first half of the 13th century. The main aim of this topic is to identify how and to what extent the characteristics of papal mandates were reflected in the phrases of the relevant Hungarian documents. Furthermore, is it also important to examine how the delegates expressed the importance of their papal authorisation.

Varga Szabolcs

Pécs egyházi kincseinek sorsa a 16. század második felében¹

Pécs a késő középkorban a Magyar Királyság egyik virágzó városa volt. Itt állt a pécsi püspök rezidenciája, itt működött a pécsi káptalan, és számos szerzetesrend tartott fenn kolostort a város falai között. Nekik köszönhetően a város az egyházi kultúra, művészet és művelődés egyik regionális centrumának számított. Mindez azonban elenyészett az oszmán hódítással a 16. század folyamán. Az épületek megsemmisültek, a kincsek szétszóródtak, és mára alig pár emlék maradt fenn a középkorból. Csupán néhány levéltári irat tudósít bennünket a hajdani csillogásról.

A mohácsi csatavesztés után az ország középső és déli területeiről sokan menekültek védettebb vidékre. A kolostorok, gazdagabb plébániák és káptalanok tagjai szintén igyekeztek megőrizni az értékes kegytárgyakat, liturgikus felszereléseket és textíliákat. A bátai bencések már 1526-ban elszállították az értékeiket Pannonhalmára, ahol leltárba is vették ezeket a tárgyakat.² A szerzetesek lélekjelenlétének hála, ezek a kegytárgyak ekkor még túléltek a pusztítást, a legtöbb egyházi intézmény azonban nyomtalanul elpusztult a 16. században. Alig néhány késő középkori székesegyház kincstáráról vannak adataink.³ Esztergom⁴ mellett csupán Veszprém, Zágráb, Gyulafehérvár⁵ és Várad püspöki székesegyházainak inventáriuma maradt fenn.⁶ Sajnos a jegyzékekbe felvett tárgyak többsége is megsemmisült, egyedül a zágrábi püspökség kincsei kerültek el az oszmán hódítás és a reformáció okozta pusztítást. Kalocsa azonban már korántsem volt ennyire szerencsés, az innen Váradra mentett kincseket az erdélyi rendek 1557-ben lefoglalták az ország számára, és nyomtalanul eltűntek a későbbi évtizedekben. Néhány humanista katolikus főpap törekedett arra, hogy egyházmegyéje kincseit visszaszerezze,⁷ de a hazai reneszánsz ötvös- és textilipar remekeinek döntő része örökre eltűnt.

A pécsi székesegyház középkori felszereléseiről korabeli forrás nem áll rendelkezésre. Valószínű, hogy minőségében és mennyiségében az ismert egyházi gyűjtemények értékével vetekedett. A kincsek kálváriája a mohácsi csata utáni napokban vette kezdetét, amikor Bátori István nádor (1519–1530) katonái feltartóztatták a menekülő pécsi káptalan szekereit, és elvették a jobbára a székesegyházból származó kincseket, valamint a káptalan pecsétjét.⁸ Bár a nádor 1528 elején ígéretet tett arra, hogy visszaadja az elkobzott tárgyakat, erre azonban az év novemberében, hosszas egyezkedés után is csak részlegesen került sor, így több ékszer már soha nem került vissza Pécsre.⁹ Az elkobzott javak érté-

¹ A tanulmány eredetileg németül jelent meg: VARGA 2014. Időközben azonban újabb adatok kerültek elő, így a jelen tanulmány az előbbi némileg bővített változatának tekinthető.

² SÜMEGI 2009. 509.

³ MIKÓ 2012.

⁴ MIKÓ 1993. 61.

⁵ 1531-ből maradt fenn egy összeírás a kincsekről. MIKÓ 2009. 79.

⁶ MIKÓ–MOLNÁR 2003. 303.

⁷ MIKÓ 1996.

⁸ KOLLER 1782–1812. V. 211–215.

⁹ KOLLER 1782–1812. V. 211–215.

kérőről nincsenek pontos információk, mindössze annyit ismert, hogy Szapolyai (I.) János király (1526–1540) háromszáz forintot adományozott Sulyok György pécsi püspöknek (1526–1536) kárpótlásként, mely összegről később lemondott a székesegyház javára. A visszakerült tárgyakat, az egyházi ékszereket, ruhákat és okiratokat a kanonokok beleegyezésével magánál, minden bizonnyal a pécsi püspökvárban tartotta, és halála után örökösei hiánytalanul visszaszolgáltatták azokat a káptalannak, majd a székesegyház sekrestyéjében helyezték el őket. Sőt, a székesegyház szegényes volta miatt Sulyok még a saját személyes ezüst misefelszerelését is a templomra hagyta.¹⁰

Ezekben az években újabb egyházi felszerelések érkeztek a városba. 1536-ban ugyanis a boszniai káptalan addig Diakóváron (ma: Đakovo, Horváto.) őrzött klenódiumait Pécsre hozták, miután az oszmán támadás hírére a helyi papság a védettebb baranyai városba menekült. A kincseket Miklós mester, boszniai lektor adta át Gyöngyösi János pécsi olvasókanonoknak és kisprépostnak, az ő halála után pedig Sulyok György pécsi püspökhöz kerültek. A főpap ez év őszén szintén elhalálozott, a hagyatékáról leltár készült, amelyben ezek a tárgyak is szerepeltek. Ebből tudjuk, hogy Diakóváról huszonnégy kazula, nyolc brokát dalmatika és kazula, öt oltárterítő, egy itáliai terítő, négy humeralia, egy drágaköves és négy egyszerű püspöksüveg, egy gyöngyös vállkendő, valamint tizenöt kehely, tizennégy paténa, öt főpapi ezüst gyűrű, két arany pecsétgyűrű, két pásztorbot, egy ezüst ereklyetartó, néhány kisebb értékű tárgy, illetve a káptalan pecsétje érkezett Pécsre. A püspök a végrendeletében kikötötte, hogy ezek csak János király engedélyével kerülhetnek vissza eredeti helyükre, ám erre már soha nem került sor; Diakóvár egészen a 17. század végéig oszmán kézen maradt.¹¹

További egyházi kézen levő értékekről ezután csupán egy kanonoki hagyaték felett kirobbant vita kapcsán hallunk. Pécsi János pécsi püspöki helynök halála után három egyházi személy panasszal élt az uralkodó felé. István, a pécsi székesegyház Szent András kápolnájának igazgatója, György, Pécs Szent Erzsébet ispotályának igazgatója, valamint Bálint succustos kanonok szerint János annak idején Kapronczai Miklós ispotályigazgató hagyatékát, arany- és ezüstitárgyait több mint háromszáz forint értékben magához vette és a saját házában tartotta, akárcsak a néhai Bálint mester után maradt értékeket. Mivel ezek értelemszerűen nem tartozhattak Pécsi János hagyatékához, az uralkodó elrendelte, hogy ezeket adják a végrendeletek végrehajtóinak kezéhez.¹² A tárgyak jellegéről több adattal nem rendelkezünk, és további sorsukat források híján nem követhetjük.

Pécs egyházi kincseire a végső csapást I. Szulejmán szultán (1520–1566) 1543. évi hadjárata mérte. A minden bizonnyal jelentős értékkel bíró egyházi felszerelés nagy része elpusztult, a maradéka pedig szétszóródott. Már a szultáni hadak közeledtének hírére lázas menekülés vette kezdetét. Júniusban Váraljai Szaniszló (1541–1548) püspök a kincsek egy részével elmenekült Veszprémbe,¹³ a kanonokok pedig Kaproncán (ma: Koprivnica, Horváto.) keresztül igyekeztek védettebb vidékre. Utóbbiak szekereit Alapi János és Keglevich Péter katonái kirabolták, és az egyházi kincsek, valamint a magánvagyonok

¹⁰ ENTZ 1943. 332–333.

¹¹ ENTZ 1943. 334.

¹² ETE IV. 130.

¹³ „...templi sui thesauris omnibus, quibus potiri potuit, collectis, fugam ex urbe fecit.” VERANCICS 1857. 233.

nagyobb részét eltulajdonították.¹⁴ A pécsi kanonokok majd csak 1545-ben kísérelték meg visszaszerezni értékeiket. Zathay Balázs egykori viceörkanonok és Topolyai Tamás kanonok panaszára először Alapi János kérte 1545 februárjában Keglevich Pétert és a kaproncai bírót, hogy adják vissza a náluk levő javakat, majd március 9-én megismételte ezt. Végül május 12-én a zágrábi káptalan előtt visszaadták a káptalan tagjainak két évvel korábban elvett értékeit.¹⁵

Szinte bizonyos, hogy a kincsek egy részét nem tudták elvinni, a kortárs Verancsics Antal beszámolója szerint az egyháziak távozása után a városi lakosság rávetette magát a megmaradt vagyponra, és pillanatok alatt elvittek minden mozdíthatót.¹⁶ A pécsi székesegyház kincsei ezek után hosszú időre eltűntek a szemünk elől, és majd csak két évtizeddel később bukkantak fel újra Pozsonyban.

A kaotikus állapotnak a város elfoglalása vetett véget. A hódítók kezdetben nem nyúltak az egyházi ingatlanokhoz, az itt maradt liturgikus könyvekhez, és például a székesegyház épületén sem végeztek jelentősebb átalakításokat. Pár évvel később ez megváltozott. 1556 februárjában a templomban található vörös márvány síremlékeket összetörték, majd ötvenkét szekéren Mohácsra fuvarozták, hogy onnan hajókkal Tojgun budai pasához kerüljenek,¹⁷ aki az egykori ágostonos kolostor elé tervezett fürdőjéhez az egész Hódoltság-ból idehozatta a legszebb köveket.¹⁸

Az 1560-as évek közepén a magyar katolikus klérus egyik legfontosabb problémáját Dudith András (1563–1568) pécsi püspök aposztáziája jelentette. A kitűnő humanista és diplomata hírében álló főpap 1565-ben Lengyelországba távozott, ahol protestánsná lett és megházasodott. Hivataláról azonban nem mondott le, és végül több évbe telt, mire az egyház megfosztotta tisztségeitől, majd 1569 júniusában kiközösítették. A magyar főpapok már 1567-ban követelték, hogy Dudithot számoltassák el, és adassák vele vissza a pécsi székesegyház kincseit.¹⁹ Az emlékiratból kiderül, hogy Dudith Pozsonyból Bécsbe vitte a székesegyházi kincsek nagy részét, közülük többet zálogba adott, míg más tárgyak még mindig a tulajdonában voltak. A tárgyak közül egy ékkövekkel díszített püspöki infula volt a legértékesebb, ezt követte egy tizenhat márka értékű pástortorbot, egy ezüsből készült Szent Péter kép, egy szintén ezüsből készült Szűz Máriát és egy előtte meghajoló – valószínűleg a donátor – püspököt ábrázoló kép, egy ezüst monstrancia, kancsók, mives kelyhek, csészék, fészületek, tálak, két kereszt, egy nagy aranyozott gyertyatartó és a káptalan pecsétje.²⁰ A listán végigtekintve látszik, hogy ez csak az eredeti kegytárgyak töredéke lehetett. A többi inventáriummal összehasonlítva kifejezetten szegényesnek tűnik a lista, a textíliák például teljesen hiányoznak. Ám mivel ez az első adatunk a pécsi székesegyház kincseiről, ezért mégis különleges ez a forrás.

¹⁴ VARGA 2009. 61–62.

¹⁵ A-HAZU Acta Croatica D – XXX – 80, 82, 85.

¹⁶ „...[S]ese incitant licentia, et opes totius civitatis diripiunt, templi quoque episcopatus, quod arce includebatur, reliquias, si quae episcopi canonicorumque rapinae superfuissent, colligentes, quum prae festinatione fugientium omnia ubique aperta et patentia viderant derelicta.” VERANCICS 1857. 234.

¹⁷ HEGYI 2010. 84–85.

¹⁸ DERN SCHWAM 1984. 498.

¹⁹ TUSOR–NEMES 2011. 126–127.; KÁROLYI 1879.

²⁰ Lásd Függelék

Szerencsére fennmaradt Dudith András levele is, amelyben a megvádolt püspök válaszolt Habsburg Miksa (1564–1576) uralkodónak az őt ért támadásokra. Az 1567. július 27-én kelt levelében pontról pontra bemutatta az egyes klenódiumok sorsát, így az irat rendkívül fontos forrása a témának. Szerinte a pécsi püspökség megmaradt kincseinek nagy része csak gyenge minőségű, illetve törött edény, közülük csupán egy ezüst monstrancia, valamint egy aranyozott rézkehely érdemelt említést. Ezeket a pozsonyi prépostság tulajdonában álló ház pincéjében tartották. Ezen kívül csupán egy elődje által készített pásztorbotot és egy gyöngyökkel ékesített püspöksüveget tartott említésre méltónak. Egy bécsi aranyművessel felbecsültette őket, és kiderült, hogy a mitrát leszámítva alig kilencvenkét márkát érnek. 1564-ben egy Forgách Ferenc váradi püspökkel történt egyeztetés után ezen tárgyakat valóban Bécsbe vitette eladás vagy zálogosítás céljából, de mivel szerinte úgyis szabadon rendelkezhetett felettük, így ebben semmi kivetnivaló nincsen. A süveget Kanizsay Orsolyának adta zálogba kétszáz forintért, a többit pedig egy bécsi ötvösmesternek adta el körülbelül hatszáz rajnai forintért. Mind ezt azzal indokolta, hogy családját támogatni kellett, és hiába állt három püspökség élén, mindvégig szegény maradt. Mivel teljesen elpusztult egyházmegyéjéből úgysem várhatott bevételt, ezért saját magát tartotta a megszűnő egyháztartomány utolsó legitim vezetőjének, aki szabadon dönthet a kincsek felett. Mint láttuk, a magyar püspöki kar alapvetően más álláspontot képviselt.²¹

Az 1567-ben készült emlékirat sok tekintetben kiegészíti azt az 1579-ben készült iratot, amely szintén a kincsek sorsáról tudósít.²² Ez év februárjában ugyanis Telegdy Miklóst nevezték ki pécsi püspöknek (1579–1586), aki hatalmas energiával kezdett neki az egyházmegye kegytárgyainak a felkutatásához és visszaszerzéséhez. Számos tanút kikérdezett, akiktől megtudta, hogy a klenódiumok (*clenodia*) és a liturgikus textíliák (*supellectilia*) Draskovich György püspökségének idején (1557–1563) a pozsonyi káptalannál voltak elhelyezve, amelyeket utóda, Dudith András egyszerűen magához vett, és nagy részüket a saját céljaira eladta. A beszámolókból kiderült, hogy a tárgyakról egy inventárium is készült, ez azonban nem került elő Telegdy vizsgálatakor. Radéczy István egri püspök és királyi helytartó megparancsolta a pozsonyi káptalannak, hogy segítsék Telegdy munkáját, és egy királyi emberrel küldjenek ki maguk közül egy kanonokot a vizsgálat lefolytatására. A parancs kézhezvétele után pécsi Bornemissza János és hrasztovici Hegyaljai Mátyás kanonok végezte el a tanúk kihallgatását március 27-én Pozsonyban. Elsőként a díszes püspöki infuláról kérdezték a tanúkat, akiktől megtudták, hogy ez fehér damasztból készült, smaragdok illetve gyöngyök ékesítették, és Dudith kétszáz forintért adta zálogba Kanizsai Orsolyának. Ez minden bizonnyal azonos az 1567-es emlékiratban szereplő mitrával, aminek a visszaadását követelték. Szentgyörgyi Gábor deák vallomásából kiderül, hogy ez nem maradt a Nádasdyak kezén, hanem egy meg nem nevezett püspök-helytartó száz forintért visszaváltotta, nehogy profán célokra használják. Csábító lenne a feltételezés,

²¹ KÁROLYI 1879. 321–322.

²² KOLLER 1782–1812. VI. 327–335.

hogy Bornemisza Pál állt az ügy háttérében, hiszen Pécssett született,²³ 1543-ban többeket befogadott a környékről menekülők közül,²⁴ valamint a kor egyik legnagyobb műgyűjtője volt, aki a szíven viselte a kegytárgyak sorsát.²⁵ A szövegben szereplő *prefatus* jelző azonban csak Radéczy Istvánra vonatkozhat, aki körül egyébként szintén működött egy humanista kör, gyűjtőszenvédélye azonban ismeretlen volt.²⁶ A tanú arra is emlékezett, hogy amikor Dudith lengyelországi követségbe indult, valószínűleg 1565-ben, étkészletét a székesegyház kincseiből egészítette ki, négy vagy öt aranyozott tálat (*scutella*) vett magához.

A második tanú, Bélavári András a pozsonyi káptalan rektora volt. Ő azt vallotta, hogy Draskovich valójában nem is a káptalannál, hanem pozsonyi prépostként a pozsonyi dóm szomszédságában álló, úgynevezett beneficiális házban helyezte el a kegytárgyakat.²⁷ Ez az épület a pozsonyi prépost birtokában állt, amely tisztséget ekkor szintén Draskovich viselte.²⁸ A pécsi kincseket ennek egy boltozatos helyiségében tárolták, a kulcs pedig mindig a püspök provizoránál volt. Amikor Draskovich Pozsonyban feltöltötte a pécsi káptalan sorait, akkor elrendelte, hogy a kanonokok minden hónap első napján Szent Péter apostol tiszteletére ünnepi szent misét mutassanak be a pozsonyi Szent Márton templomban. A döntés háttérében az állhatott, hogy a pécsi székesegyház és az egyházmegye patrónusa is Szent Péter volt. A miséhez szükséges liturgikus felszereléseket ebből a beneficiális házból kapták meg, és utána ide is vitték vissza. Ezen kívül hetente kétszer, hétfőn és szombaton miséztek még a pécsi káptalan tagjai, akik így jól ismerhették a pécsi kegytárgyakat.

Bélavári vallomásából azt is megtudjuk, hogy amikor Draskovich György a zágrábi püspökség élére került (1563), a pásztorbotot, a mitrát és minden egyéb arany- és ezüst-neműt átadta utódjának, Dudith Andrásnak. Ennek azonban szemtanúja nem volt, a két püspök négy szemközti intézte el az ügyet. Ekkor került a káptalan hiteles pecsétje is Dudith kezébe, bár korábban ezt Draskovich a káptalannak ígérte.

A tanú emlékezett több tárgyra is, ezek a következők voltak: ezüstből készült pásztorbot, mitra, kelyhek, keresztek és más egyházi felszerelések, továbbá egy ezüst solidusból készült Szent Péter képmás.²⁹ Ezen kívül megemlített még egy faasztalkát Veronika és Krisztus arcával, amely ekkor a káptalannál volt.³⁰ Ugyanitt őriztek egy aranyozott ezüstkelyhet valamint egy keresztet. Ezekről Draskovich úgy határozott, hogy Bertalan aranyművesnek kell odaadni a pásztorboton elvégzett munkáért cserébe. A kanonokok azonban nem akarták, hogy profán célokra használják a liturgikus kelyhet, ezért inkább kifizették az ötvöst, az összegről szóló cédulát pedig beletették a kehelybe. A többi tárgyról azonban nem tudott semmit, csupán a régi tönkrement miseruhákról hallotta, hogy ugyanabban a helyiségben tárolták őket, mint a kegytárgyakat.

²³ Hagyatékában azonban csak egy pécsi breviárium „*Breviaium in modum Ecclesiae Quinqueecclesiensis*” utal a kötődésére. MIKÓ 1996. 211.

²⁴ VAGNER 1901. 575.

²⁵ MIKÓ 1996.

²⁶ MIKÓ 1990. Radéczy hagyatékában sajnos nincsen utalás erre a tárgyra. KOMÁROMY 1892.

²⁷ FEDERMAYER 2003. 19., 50–52. (Itt szeretném megköszönni Pálffy Gézának és Kasza Péternek a tanulmány megírásához nyújtott segítségét.)

²⁸ FAZEKAS 2006.

²⁹ „*Item effigiem Sancti Petri ex argento solido, a Capite usque ad latera factam.*” KOLLER 1782–1812. VI. 333.

³⁰ „*Tabulam quandam Veronice Ligneam faciem Salvatoris depictam in se continentem, quae etiam nunc in hoc capitulo exstaret.*” KOLLER 1782–1812. VI. 333.

Polosticzai Tamás pozsonyi kanonok volt a harmadik tanú, aki egyike volt azoknak, akiket Draskovich már Pozsonyban nevezett ki a pécsi káptalan tagjai közé. Ő megerősítette az előtte elhangzottakat, új dolgokat azonban nem mondott.

A vizsgálat során Bornemissza János és Hegyaljai Mátyás meglátogatta a pozsonyi külvárosban élő Budai Bertalan aranyművest is. Tőle megtudták, hogy annak idején ő készítette el Draskovich György kérésére a pázstorbotot. Ehhez egy aranyozott ezüst gyertyatartót kapott, amit ő beolvasztott, és így lett belőle 14 márka és 4 piseta súlyú ezüst, valamint 21 forintnyi arany. Ebből alakította ki a díszes pázstorbotot, a munkájáért pedig harminchat forintot kapott. Bertalan vallomásából kiderül, hogy a pázstorbot tehát nem tekinthető eredeti pécsi kegytárgynak. A menekülő Váraljai püspök és a kanonokok több gyertyatartót hoztak magukkal, amelyikből az egyiket beolvasztották, a maradék pedig szerepelt az 1567-ben készült listán.

A töredékes adatokból is látszik, hogy a pécsi székesegyház kincseinek csak egy kis része ért el Pozsonyba, ahol még éveken keresztül használták őket. Dudith András alatt több tárgy eltűnt, néhány a pozsonyi káptalan tulajdonába került, ám Radéczy Istvánnak és Telegdy Miklósnak köszönhetően néhányat sikerült megmenteni. Sajnos 1579 után újra eltűnnek a szemünk elől, és további sorsukat ma még homály fedí.

FORRÁSOK

A-HAZU Acta Croatica	Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti (Zagreb) Acta Croatica
ÖStA HHStA UA AA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien), Ungarische Akten, Allgemeine Akten

IRODALOM

DERNSCHWAM 1984	DERNSCHWAM, Hans: <i>Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló</i> . Közreadja: TARDY Lajos. Budapest, 1984.
ENTZ 1943	ENTZ Géza: A pécsi székesegyház kincseinek sorsa. <i>Pannonia</i> , 7. (1941–1942.) Pécs, 1943. 329–341.
ETE 1909	Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk. KARÁCSONYI János, KOLLÁNYI Ferenc. IV. köt. 1542–1547. Budapest, 1909.
FAZEKAS 2006	FAZEKAS István: Vita a pozsonyi préposti méltóság betöltéséről 1555-ben. Adalék Draskovich György pályakezdéséhez. In: <i>Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára</i> . Szerk. FÜZES Ádám, LEGEZA László. Budapest, 2006. 115–124.

- FEDERMAYER 2003 FEDERMAYER, Frederik: *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava–Pressburg–Pozsony, 2003.
- HEGYI 2010 HEGYI Klára: *Török források Pécs 16. századi történetéhez*. Pécs, 2010.
- KÁROLYI 1879 KÁROLYI Árpád: Dudith András és a pécsi régi székes-egyház ékszerei. *Archeológiai Értesítő*, 11. (1879) 319–323.
- KOLLER 1782–1812 KOLLER, Josephus: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*. Tom. I–VII. Posonii–Pestini, 1782–1812.
- KOMÁROMY 1892 Radecius István ingóságainak a leltára. Közli KOMÁROMY András. *Történelmi Tár* (1892) 559–568.
- MIKÓ 1990 MIKÓ Árpád: Ianua mortis, Nicasius Ellebodius (1535–77) síremléke. Adalék a Radéczi-kör műpártolásához. In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŐ Bálint. Szeged, 1990. 419–429.
- MIKÓ 1993 MIKÓ Árpád: Várday Pál esztergomi érsek hagyatéki leltára (1549) és az esztergomi egyház kincseinek a sorsa Mohács után. *Ars Hungarica*, 11. (1993) 61–89.
- MIKÓ 1996 MIKÓ Árpád: Bornemisza /Abstemius/ Pál püspök végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek sorsához. *Művészettörténeti Értesítő*, 45. (1996): 3–4. 203–221.
- MIKÓ 2009 MIKÓ Árpád: *A reneszánsz Magyarországon*. Budapest, 2009.
- MIKÓ 2012 MIKÓ Árpád: A késő középkori székesegyházak liturgikus felszélésének sora a kora újkori Magyarországon. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Szerk. ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia. Budapest, 2012. 202–210.
- MIKÓ–MOLNÁR 2003 MIKÓ Árpád – MOLNÁR Antal: A váradi középkori székesegyház kincstárának inventárium (1557). *Művészettörténeti Értesítő*, 52 (2003): 3–4. 303–318.
- SÜMEGI 2009 SÜMEGI József: Búcsújárás és zarándoklat. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás, SARBAK Gábor, SÜMEGI József. Pécs, 2009. 487–547.

- TUSOR–NEMES 2011 *Consistorialia documenta pontifica de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. Eds. TUSOR, Péter, NEMES, Gábor. Budapest–Róma, 2011.
- VAGNER 1901 Bornemisza Pál budai prépost kiadásainak jegyzéke 1543 és 1544 évekről. Közli VAGNER József. *Történelmi Társ*, 24. (1901) 574–576.
- VARGA 2009 VARGA Szabolcs: *Irem kertje. Pécs története 1526–1686 között*. Pécs, 2009.
- VARGA 2014 VARGA Szabolcs: Das Schicksal der Schätze des Pécs-er/Fünfkirchner Doms in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Wiener Archiv Forschungen. Festschrift für den Ungarischen Archiv Delegierten in Wien, István Fazekas. Bécsi levéltári kutatások. Ünnepi tanulmányok a bécsi magyar levéltári delegátus, Fazekas István tiszteletére*. Hrsg.: CZIRÁKI, Zsuzsanna et al. Wien, 2014. 87–97.
- VERANCSICS 1857 VERANCSICS Antal: Successus rerum Hungaricarum anni M. D. XLIII. In: *Verancsics Antal összes munkái. I. Történelmi dolgozatok deák nyelven*. Közli: SZALAY László. Pest, 1857. 226–244.

FÜGGELÉK

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas Domine, Domine clementissime

Ex hoc presenti memoriali Maiestas Vestra sacratissima dignetur cognoscere summam rerum argentearum, ad Ecclesiam Quinqueecclesiensem pertinentem, quas Andreas Sbardalatus, quondam episcopus quinqueecclesiensis, ex domo Praepositura' Posoniensi, Viennam clam abstulit et partim impignorasse, partim vero iam in usum suum convertisse dicitur.

Supplicant itaque Maiestati Vestrae Praelati Hungarici dignetur clementer modum aliquem invenire, ne res illae omnino pereant.

Summa rerum praeciosarum et argentearum

Infula ex gemmis, 18 praeciosos lapides continues

Baculus pastoralis, circiter marci 16.

Imago Sancti Petri ex argenteo

Imago Beatae Virginis ex argenteo, cum episcopi procumbentis imagine

Monstrantia ex argenteo non deaurata 1

Ampullarum magnarum deauratum par. 1.

Ampullarum minorum ex argento par 1.

Calices aliquot pulchri et magni

Patenae plures

Pacificalia aliquot

Candelabrorum magnorum deauratorum par 1.

Scutellae et orbes argentei aliquot

Duplex sigillum illius Ecclesiae

Cruces duae argenteae

Külső lapon:

6. júl. 1567.

Praelati Hungari

Andream Dudyth Sbardelatum pro restitutione rerum praetiosarum ecclesiae Quinqueecclesiensis

Memoriale de rebus quinqueecclesiensibus contra Andream Sbardallatum

Church Treasures of Pécs in the Second Half of the 16th Century

by Szabolcs Varga

(Summary)

The study reveals the fate of the medieval treasures of the cathedral of Pécs. The majority of these religious objects disappeared after the Ottoman conquest, and nothing was known about them for a long time. However, some sources help historians reconstruct the survival of some of them. The study shows that several treasures were taken to Bratislava where they were guarded by the bishop and canons of Pécs. András Dudich, Bishop of Pécs pawned many of the treasures in the 1560s. Miklós Telegdy attempted to find them in the 1570s, but his efforts proved to be fruitless; he only managed to find only a few of them, while the treasures vanished again from our sources in the 17th century. Therefore, their latter fate can only be guessed.

Csibi Norbert

Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon¹

A 18–19. század folyamán a nagyobb európai egyetemek jelentős átalakulásokon mentek keresztül, a közép- és koraújkor időszakában kialakult jellemzőik megváltoztak, és különböző mértékben ugyan, de a nemzetállamok befolyása alá kerültek. A katolikus egyház, amely kezdettől szorosan összefonódott az európai tudományossággal és a felsőoktatási intézmények fenntartásával, ebből a szempontból is új helyzetben találta magát, és választ kellett adnia a kialakult viszonyokra. Ez azért is fontos volt számára, mivel a tudományos-technikai fejlődés mellékhatásaként egyre több értelmiségi fordult el a vallástól.² A katolikus megújulás kulcsának viszont éppen ezt a réteget tekintették. Voltak országok, ahol a válaszok megtalálását az államegyházi keretek kialakulása miatt leszűkült mozgástér gátolta, később viszont éppen ennek lazulása okozott nehézségeket, ugyanis a kiszélesedő verseny keretei között kellett boldogulni. Ott pedig, ahol a katolikusok kisebbséget alkottak, a helyzetet már kezdetektől a verseny, illetve a felekezeti elkülönülés³ (saját normakommunikációs hálózat kiépítése) tényezői határozták meg.

Európai mintákat követve 1890-es évektől – az egyházpolitikai küzdelmek hatására – Magyarországon is elkezdődött a katolikus közélet aktivizálódása és ennek keretében a katolikus nagygyűlés intézményének meghonosítása. Az 1900 után éves rendszerességgel megtartott találkozók a közélet iránt érdeklődő egyházi és világi katolikus értelmiség igyekezett megfogalmazni a legfontosabb (társadalmi, kulturális és egyéb) problémákat, kijelölni a katolikus megújulás felé vezető út állomásait, a legsürgősebb teendőket. Ezzel a társadalmi nyilvánosságnak egy olyan (újabb) fórumát hozták létre, melyen az egység demonstrálása, a saját identitás meghatározása és a leküzdendő problémák kibeszélése egyaránt helyet kapott.⁴ Az első világháború előtti nagygyűléseken a magyarországi katolikus egyetem kérdése kapcsán is hangzottak el fontos javaslatok. Ezek bemutatása előtt azonban érdemes megvizsgálni, hogy Róma milyen iránymutatásokat adott a 19. század második felében a tudományok, illetve az egyház viszonyáról.

XIII. Leó pápa a tudományok szerepéről

A fentiekén túl a 19. század második felében a katolikus egyház több oldalról érkező világnézeti kihívásokkal is szembe találta magát. Európa liberális alkotmányai és kormányai – eltérő mértékben ugyan, de mégis – törekedtek az egyházi és világi hatalom

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² SZÖGI 2001. 149.

³ Erre kiváló példa Svájc esete: ALTERMATT 2001.

⁴ A magyarországi katolikus nagygyűlések történetének összefoglalását lásd: ADRIÁNYI 1974; ADRIÁNYI 2000; SZÖGI 1991; KLESTENITZ 2014.

szétválasztására, illetve az egyház közéleti szerepének korlátozására (kötelező polgári házasság, állami anyakönyvezés).⁵ Az állami iskolarendszer kiépítése érdekében tett lépések is sok esetben az egyház iskolafenntartási, oktatási és nevelési jogainak sérelmével jártak. Az egyház iskolaügyben és tudományos életben játszott szerepe is megkérdőjeleződött, az állami ellenőrzés ezekre a területekre is kiterjeszkedett.⁶ Elsősorban a szociáldemokrata és a polgári radikális politikai ideológiák kérdőjelezték meg az egyház korábbi kulturális és társadalmi szerepét, és a minőségi kritikákat megfogalmazó, kizorító jellegű politikai eszmék képviselői rendre támadták az egyház ilyen irányú tevékenységét, illetve igényeit. Az egyértelműen defenzív pozícióba került egyház ebből a helyzetből igyekezett kiutat keresni, korábbi pozícióit megőrizni és a katolikus megújuláshoz vezető megoldásokat megtalálni. Ilyen viszonyok között a szentszéki megnyilatkozások rendre érintették az egyháznak a magasabb szintű oktatásban és a tudomány területén betöltött szerepét, és igyekeztek orientálni az egyes országok katolikusait a viszonyulási pontok tekintetében.⁷

XIII. Leó pápa határozott célja a társadalom és a civilizáció újra kereszténnyé tétele volt, a társadalmi rend biztosítása és a modern világgal való párbeszéd kialakítása révén. Alig néhány nappal megválasztását követően kinyilvánította, hogy szándéka „örködni az Egyház és az apostoli Szentszék jogainak és igazságainak hű megőrzésén.”⁸ Nem sokkal később pedig, *Aeterni Patris* (1879. augusztus 4.) kezdetű, Aquinói Szt. Tamás bölcseletét felújító körlevelében felhívta a figyelmet arra, hogy korának téves nézetei a filozófiai iskolákból szivárogtak át a társadalom rétegeibe, ezért ezek társadalomalakító hatása nem hagyható figyelmen kívül az egyház számára sem. Pozitív irányból közelítve a kérdést, azt is kifejtette, hogy a bölcselet utat nyit az igaz hitre is, a szívet előkészíti a kinyilatkoztatás befogadására. Éppen ezért a bölcselet művelésének elsőrendű feladata az apológia, a hitigazságok védelme, ez jelenti a hit bástyáját és a vallás erődítményét. A cél tehát, hogy az ész nevében felhozott vallásellenes logikával szemben olyan érveket kell felállítani, melyek a hit megerősítését szolgálják. Az ész fegyvere ellen az ész fegyverét kell használni, mely hatástalanítja a kritikusok érveit. Az apológia legfontosabb eszközének a pápa a skolasztika felújítását tartotta, melyet kellően rendszeres és módszeres keresztény bölcseleti iskolának tartott. Elsősorban Aquinói Szent Tamás filozófiájának tanulmányozását, az ész és hit összeegyeztetésének tamási útját ajánlotta (neotomizmus) a hívek figyelmébe.⁹ Korának bölcseleti tévtújaival szemben fel kívánta fegyverezni a következő generációt, mikor azt írta, hogy „a tudomány egészséges és erős táplálékával kell az egész ifjúságot, s különösen azt, mely az egyházi pályára lép, nevelni, hogy erőben bővelkedve s kellőképp fölfegyverkezve, jó korán hozzá szokják a vallás bátor és bölcs védelméhez.”¹⁰ XIII. Leó úgy látta, hogy a bölcseleti tudományok reformja nem halasztható tovább, ugyanis a többi tudományterület (és ugyanígy a művészetek is) új erőt meríthetnek ebből, első sorban pedig a természettudósok, akik képzésénél szintén nem nélkülözhető a bölcseleti képzés.¹¹

⁵ GÁRDONYI 2006. 272–273.

⁶ GÁRDONYI 2006. 307.

⁷ A pápák már korábban is tettek általános érvényű megnyilatkozásokat a racionalizmus kérdésével, illetve a tudomány szabadságával kapcsolatban. XVI. Gergely: „*Mirari vos arbitramur*” (1832); IX. Piusz: „*Qui pluribus*” (1846), „*Dolore haud mediocri*” (1860), „*Gravissimas inter*” (1862), „*Syllabus*” (1864). DENZINGER – HÜNERMANN 2004. 542., 550., 559., 561., 571.

⁸ Idézi: MONDIN 2001. 622.

⁹ *Aeterni Patris*. PROHÁSZKA 1891. 62–69.

¹⁰ *Aeterni Patris*. PROHÁSZKA 1891. 1891. 74.

¹¹ *Aeterni Patris*. PROHÁSZKA 1891. 75–77.

1880. március 7-én, Szent Tamás ünnepén a világ minden tájáról tudósok jelentek meg Rómában, egyetértésüket demonstrálva a pápa előző évi körlevelében kifejtett gondolatokkal. A szentatyá hozzájuk intézett beszédében (*Pergratus Nobis*) azt üzent a világ katolikus tudósainak, hogy elsődleges kötelességük és felelősségük az „*értelmi műveltséget bensőséges vallásossággal párosítani s a tudományokat művelni.*”¹² Mint mondta, „*karoljátok fel nagy buzgón a természetvizsgálatot, amely téren korunk elmés találmányai s azok áldásos hasznosítása méltán kivívják magoknak az egykorúak bámulatát s az utódok elismerő magasztalását.*”¹³

Szent Tamást még ugyanebben az évben (1880. augusztus 4.) a tudományok, líceumok, akadémiák és iskolák védőszentjévé nyilvánították, és előkészítették összes műveinek kiadását. Tették mindezt abban a reményben, „*hogy e nagy és szent férfiú pártfogása jelentékenyen elő fogja segíteni az egész társadalom javára a bölcséleti és theologiai tanulmányok reformját. Az igaz, való tudományból származik a magán- és közélet szoliditása: a szolid étellel pedig együtt jár a közjó, a rend és a béke.*”¹⁴ Megkezdte működését a Szent Tamás Akadémia is, mely felolvasások és vitasorozatok rendezésével kívánta szolgálni a fenti célokat.

XIII. Leó a tudomány és a vallás (illetve az egyház) pozitív viszonyának elsősorban az ifjúság nevelése és a katolikus értelmiség következő generációinak jövője szempontjából tulajdonított jelentőséget. 1883 augusztusában levelet írt de Luca, Pitra és Hergenhorther bíborosokhoz, melyben a történettudomány jelentőségét fejtegette (*Saepenumero considerantes*). Ebben a pártérdekeknek és szenvedélyeknek szolgáló történetírás káros hatásáról megállapította, hogy az nem az élet mestere és az igazság szövete: „*A történelem u.i. nagy vonzerőt gyakorol az ifjúság izgékonyságára s könnyen hevülő kedélyére. (...) [H]a már ifjú korában szívja magába a mérget, alig fog találni orvosságra. Nincs is alapos remény arra, hogy az ilyenek idővel észre térjenek s elfelejtsék azt, amit tanultak.*”¹⁵ Mivel alaposan csak kevesen tanulmányozzák a történelmet, ezért nagyon fontos, „*hogy minél előbb segítsünk az égető szükségén s megakadályozzuk, hogy az oly szép tudomány, milyen a történelem, a köz- és magánérdekek metelyévé váljék. Írjanak derék, számottevő tudósok történeti műveket, melyek föltűntetés, mi az igaz, mi nem – s rágalomnak bizonyítsák és eloszlassák a pápák ellen emelt gyalázatos vádakat. Az ellenfelek sovány s készakarva átsurranó előadását silányítsa tönkre a tények gondos és oknyomozó földerítése, értelmes, körültekintő ítélet szállítsa le értékükre a vakmerő állításokat, s tapintatos megkülönböztetés derítse fel a könnyelmű ráfogásokat. Arra kell iparkodni, hogy magukból az okiratokból derítsék föl mindazt, ami költés és ráfogás; lebegjen szemük előtt a történetírás főszabálya, hogy semmi valótlan ne mondjanak és semmi igazat el ne hallgassanak: kerüljük a részrehajlás és a készakaratos elhallgatás látszatát. Szükséges azonkívül, hogy tankönyveket is írjanak iskolai használatra, melyek az ifjúság kára s az igazság rovása nélkül szolgálják a történettudományt. E célból már elrendeltük, hogy okirattáraink tárva-nyitva álljanak a hit és a tudomány szolgálatára s most ismét elrendeljük, hogy a vatikáni könyvtár a történetbúvárok rendelkezésére álljon. Adná az ég, hogy minél többen lelkesülnének munkára ösztönözve az igazság földerítésének vágyától s bár vonnának le kutatásaikból emlékezetre méltó tanúságokat.*”¹⁶

¹² *Pergratus Nobis*. PROHÁSZKA 1891. 93.

¹³ *Pergratus Nobis*. PROHÁSZKA 1891. 97.

¹⁴ *Cum hoc sit*. PROHÁSZKA 1891. 102.

¹⁵ *Saepenumero considerantes*. PROHÁSZKA 1891. 171.

¹⁶ *Saepenumero considerantes*. PROHÁSZKA 1891. 172–173.

A tudományok művelésének fontos eleme az érintettek közötti személyes-szakmai kapcsolati háló kialakítása, az élő párbeszéd megvalósulása. Ennek létrehozását célozták a katolikusok tudósok számára 1888-tól időszakonként megrendezett nemzetközi kongresszusok.¹⁷ Az első találkozó előkészítésekor XIII. Leó a *Quod secundo Rothomagensi* kezdetű levelében (1887. május 20.) abbéli reményének adott hangot, hogy az a tudományt előmozdítja, illetve a hitnek is oltalmat nyújt. Úgy látta, hogy az ilyen találkozóknak az a legfőbb célja, hogy az eszmecserét, az együttműködést előmozdítsa, és a résztvevők természettudományos és történettudományi kutatásaikat az egyház javára és a keresztény bölcsélet emelésére fordítsák. Figyelmeztetett arra is, hogy mivel a kongresszus nélküli az egyházi tekintélyt, ezért a résztvevők úgy szóljanak hozzá a tudományos kérdésekhez, hogy közben ne próbáljanak teológust játszani, maradjanak saját tudományágaik határai között.¹⁸

A másik fórum, ahol a tudomány legújabb eredményei lecsapódtak, az egyes országok egyetemei és főiskolái voltak. Az, hogy ezek miként működnek, milyen mértékben sikerül érvényesíteni a fenntartó által elvárt értékrendet és tudományos színvonalat, nem volt mellékes körülmény abban az időben, amikor az állam ezen a téren is folyamatos expanzióban volt. Európában több variációja alakult ki az állam és az egyház felsőoktatás területén való együttműködésének. Az állami felügyelet alá kerülő német és osztrák-magyar egyetemeken legtöbb esetben megmaradtak a katolikus teológia külön karai. A francia forradalom után Trier, Mainz, Köln, Strasbourg egyetemei megszűntek, Bajorországban a jezsuita rend felszámolása miatt bezárt az ingolstadti egyetem is, melyet az állam indított újra Münchenben. A nyugati német területeken 1815-ben nem volt katolikus egyetem. Svájcban a baseli egyetem protestáns lett, és új katolikus egyetem felállításában csak azután kezdtek gondolkodni, miután állami segítséggel az ókatolikusok alapítottak egyet. Nagy Frigyes Poroszországban a feloszlatott sziléziai rendek vagyonából egyetemet alapított Breslauban, melyen két hittudományi kart is létesítettek, egyet a katolikusoknak és egyet a protestánsoknak. Ugyanennek a modellnek az adaptálása történt meg később a bonni egyetem esetében, és ezt az utat követte a würzburgi, illetve a hessen-darmstadti egyetem is.¹⁹ A tübingeni protestáns egyetem keretei között kialakítottak egy államilag fenntartott katolikus teológiai kart. A bécsi egyetemen, mely az osztrák-magyar állam németajkú területeinek legfontosabb felsőoktatási intézménye volt, 1873-ig a rektornak és a dékánoknak katolikus vallásúnak kellett lenniük, és a protestánsok minden próbálkozásuk ellenére sem tudtak hittudományi kart alapítani az első világháború előtti időszakban. Innsbruckban az egyetemet az állam irányította a különféle rendi alapítványok pénzéből, II. József idején pedig ez a befolyás tovább erősödött. Itt 1826-tól működött egy hittudományi kar, de a konzervatív kormányzat az 1880-as években arra törekedett, hogy az egész egyetem katolikussá váljon. Az Osztrák-Magyar Monarchia nem németajkú területein a papképzés jellemzően a szemináriumokban folyt, de az egyetemeken megmaradtak az állami (katolikus) teológiai karok. Így alakult Prágában, Krakkóban, Lembergben,

¹⁷ Az első kongresszus Párizsban volt 1888. április 9. és 12. között (Kiss 1888. 306–335.). A második megrendezésére 1891-ben került sor, szintén Párizsban. (Kiss 1891. 636–649.); ezt követően Brüsszelben (1894) és Freiburgban (1897) volt ennek folytatása.

¹⁸ *Quod secundo Rothomagensi*. PROHÁSZKA 1891. 272–273.

¹⁹ CHADWICK 1998. 535–536.

Budapesten és Zágrábban is.²⁰ Ezek esetében azonban a bécsi felsőfokú papképzés jelentősen elszívta a hallgatói állományt.²¹ Olaszország létrehozása után a bolognai, nápolyi és paduai egyetemek is „elvesztek” az egyház számára, ezért az elit papképzés terepe a Collegium Romanum lett.²²

A kialakult viszonyok tehát sokfélék voltak, és a legtöbb esetben kompromisszumokkal kellett együtt élni. A katolikus elitképzés (akár egyházi, akár világi) pozícióinak megőrzéséhez a legcélszerűbbnek új, felekezeti egyetemek alapítása tűnt.

Katolikus egyetemalapítások – nemzetközi minták és modellek

A francia forradalom előtt Európában a szerzetesrendeknek sokkal nagyobb befolyása volt az egyetemekre, mint azt követően. Elsősorban a jezsuiták voltak azok, akik a teológiai, de sok esetben a többi kar professzorait is adták. Ezt követően az államok egyre nagyobb befolyásra tettek szert az egyetemi szférában, ezáltal szűkítve a felekezeti és egyéb fenntartók lehetőségeit.²³ Az egyházak kezdtek kiszorulni az egyetemi szférából, és a szekularizáció, a racionalista filozófiák elméletei következtében teret nyert az az elképzelés, hogy az egyházak nem lehetnek objektívek a tudományos munka területén.²⁴ Az egyházak azonban – mint azt XIII. Leó pápa megnyilatkozásai kapcsán is láthattuk – nem mondtak le arról, hogy a tudományok terén és a felsőoktatásban is érvényesítsék világnézetüket és tanítsák hitigazságait. Ez azt jelentette, hogy a papképzést szolgáló szemináriumok mellett több helyen volt kísérlet többkarú katolikus egyetem alapítására, melyek a világi tudományok központjai kívántak lenni. Manning bíboros Kensingtonban (London) igyekezett meggyökeresíteni katolikus egyetemet, de kísérlete nem járt sikerrel, és Newman 1852-es írországi kísérlete is csak a huszadik században érett be.²⁵ Voltak azonban olyan esetek, melyek már a 19. század második felében sikereket értek el. Mivel ezek az új intézmények más-más politikai, jogi, illetve társadalmi környezetben alakultak és működtek, így többféle modelljük létezett.

Európa legsikeresebb katolikus egyeteme a leuveni (Belgium) volt, mely 1835-ös újjáalakítása után tisztán katolikus fenntartású lett, mentes minden állami részesedéstől. XVI. Gergely pápa jóváhagyását követően az egyetem teljesen a belga püspöki kar irányítása alá került. Az alapításhoz, illetve a fenntartáshoz azonban a belga papság és a katolikus lakosság anyagi hozzájárulására is szükség volt. A püspöki kar részvényeket bocsátott ki 1 frankos címletekben, melynek aláírásával éves kötelezettséget lehetett vállalni adott összeg befizetésére: *„Fölkéri a püspökök a kanonokokat, az espereseket, az első és második osztályú plébánosokat, hogy mindegyik 20 részvényt, a kisegítő (succursál) plébánosokat, hogy 10 részvényt, a káplánokat s a többi fölszentelt papokat, hogy 5 részvényt vállaljanak el; a püspökök mindegyike 200 részvényt vállalt magára.”*²⁶ A további gyűjtésbe és toborzásba a

²⁰ CHADWICK 1998. 536–537.

²¹ Ehhez lásd: TUSOR 2007; FRANKL – KLIEBER 2008; BEKE 2002; BEKE 2011.

²² CHADWICK 1998. 539.

²³ CHADWICK 1998. 533.

²⁴ MIHÁLYFI 1898a. 3–37. (4.)

²⁵ CHADWICK 1998. 533.

²⁶ MIHÁLYFI 1898a. 7.

plébánosoknak kellett bevonni a lakosságot. Az egyetem infrastruktúrájához a város is hozzájárult, kollégiumi épületek, könyvtár, kórház és egyéb felszerelések átengedésével. 1836-ban a leuveni (löweni) egyetem hat karán (teológiai, jogi, orvosi, nyelvészeti, bölcséleti, természettudományi) összesen 261 hallgató tanult.²⁷ A hittudományi kar kialakítására Róma iránymutatásai alapján került sor, de a jogi, orvosi, bölcséleti és természettudományi karok tanulmányi rendszere az állami törvények előírásainak megfelelően alakult. Ennek volt köszönhető, hogy itt is az állami egyetemekkel azonos értékű, érvényes diplomát tudtak kiállítani.²⁸ A karok mellett számos különálló szakiskola, intézet (27 darab) és kórház kapcsolódott az egyetemhez, melyek a modern tudományosság minden igényét kielégítették. Az egyetem kényesen ügyelt arra is, hogy a katolikus jelző mögött rejlő tartalmi elvárásoknak is megfeleljen. Így mind a tanárok, mind pedig a diákok kiválasztásánál nagy körültekintéssel jártak el, és a már felvetteket is a szigorú szabályok betartására kötelezték. Mindennek köszönhetően az egyetemen élénk tudományos és hitélet folyt.²⁹

A második modellt jelentő Franciaországban nem alakult ennyire problémamentesen a katolikus egyetem ügye. 1793-tól az összes intézet az állam befolyása alá került, és a centralizáció a napóleoni időszak alatt csak tovább fokozódott.³⁰ A felsőoktatás szabadságát 1875-ben biztosították, egyetemalapításra ekkor az egyházaknak is lehetőségük nyílt, amennyiben a teológia mellett még három kar fenntartását tudták biztosítani. A francia katolikusok éltek ezzel a lehetőséggel, így 1877 és 1878 folyamán öt „szabad egyetemet” is alapítottak, Párizs, Lille, Angers, Lyon és Toulouse városaiban. A „szabad egyetem”-ek megszerezték az úgynevezett vegyes-bizottság alakításának jogát is. Ez azt jelentette, hogy a záróvizsgák alkalmával felállított bizottság fele az egyetem, másik fele az állam képviselője volt (*jury mixte*). Ez biztosította, hogy a felekezeti egyetem diplomái versenyképesek, azonos érvényűek legyenek az állami egyetemekével. Ennek a rendszernek azonban már kialakításakor is komoly ellenzéke volt, így 1880-ban Jules Ferry javaslatára törvény született a „*jury mixte*”-rendszer eltörlésére. Ezt követően államilag elismert oklevelet csak az állami egyetemeken lehetett szerezni, tehát legalább a záróvizsga letételére ezeken kellett sort keríteni. A katolikus intézmények tanítási szabadságukat megőrizhették, de az egyetem nevet nem viselhették és a szükséges végső vizsgáztatási jogot is elvesztették. *„E törvény halálos sebet ejtett a nagy áldozatkészséggel fölállított szabad iskolákon, azoknak természetes fejlődését megakadályozta, bizonyos merev stagnáció állapotába süllyesztette. A temérdek szellemi és anyagi áldozat e törvény folytán nagyon csekély kamatot hozhat. Az egyetemek alig nyerhetnek nagyobb számú hallgatókat.”*³¹ Az új szabályozás a hallgatói létszámot jelentősen korlátozta, míg az 1891/92-es tanévben a párizsi állami egyetemre közel tízezen jártak, addig az öt katolikus főiskolára beiratkozottak száma nem érte el az 1200 főt.³² Ennek ellenére a francia katolikusok mindent megtettek annak érdekében, hogy megfelelő színvonalon tartsák és fejlesszék ezeket a főiskolákat, beleértve a számtalan kapcsolódó intézetet, társulatot és kórházakat is.

²⁷ MIHÁLYFI 1898a. 8.

²⁸ MIHÁLYFI 1898a. 20.

²⁹ MIHÁLYFI 1898a. 26–31.

³⁰ KARÁDY 2005. 30–54.

³¹ MIHÁLYFI 1898b. 177–225. Idézett hely: 182.

³² MIHÁLYFI 1898b. 182.

A harmadik típusú európai katolikus egyetemet Svájcban alapították. A lakosság nagyjából egyharmadát kitevő svájci katolikusok 1857-ben alakították meg a Pius-Egyetemet, melynek kantonális szinten is létrejöttek fiókjai. Ezek közül a freiburgi karolta fel a katolikus egyetem ügyét. 1880-ban pedig a freiburgi nagytanács elnöke tett javaslatot egy katolikus, de egyúttal állami egyetem alapítására. A terv mögé az 1880-as évek végére a kanton is odaállt, és anyagi támogatást biztosított, melyhez kérték XIII. Leó pápa támogatását is. Mindezek után, 1889 októberében nyílt meg az egyetem, egyelőre jogi és bölcséleti karokkal. A hittudományi kart az 1890/91-es tanévben nyitották meg, a domonkos rend vezetése mellett. Freiburg kanton adománya tette lehetővé, hogy 1896-tól a természettudományi kart is sikerült elindítani. Az orvosi kar felállítására egy sorsjáték-tervezetet dolgoztak ki, melynek bevételeiből kívánták a kar alaptőkéjét összegyűjteni. Az egyetem költségeihez az e célra alapított Hochschulverein tagjai is hozzájárultak, akik évi 5 frankot, vagy egy összegben 100 frankot adtak erre a célra.³³ A svájci katolikus egyetem iránt a németországi katolikusok is élénken érdeklődtek, és több gyűjtemény felajánlásával segítették a tárgyi feltételek megteremtését. Az 1898/99-es tanévben az egyetemnek 400 hallgatója volt, elsősorban Svájcban és Németországból, de kisebb számban Ausztriából, Olaszországból, Hollandiából, Oroszországból és Törökországból is. A vegyes (állami, de katolikus) fenntartású egyetem esetében az egyes jogkörök szabályozására, pontos lehatárolására nem került sor, a svájci püspöki karnak az egyetem ügyeibe nem volt beleszólása. Ennek is volt köszönhető, hogy *„a dömés atyák vélték magukat arra hivatottnak, hogy az egyetem katolikus jellege fölött őrkdjenek, de az ő exkluzív szellemük a tanítás szabadságát oly szűk korlátok közé akarta szorítani, aminőkhöz a német tudósok sem szokva nincsenek, sem alkalmazkodni nem akarnak.”*³⁴ Ennek is volt köszönhető, hogy több német professzor korán elhagyta az egyetemet, felborítva a francia és a német elem alapításkor gondosan kialakított arányait.

Az Európán kívüli egyetemek közül a washingtoniról érdemes még röviden szót ejteni.³⁵ Az itteni katolikus egyetem megnyitására az észak-amerikai katolikus hierarchia megalapításának századik évfordulóján került sor 1889-ben. Az USA-ban a középiskolát is magukba olvasztó egyetemek legnagyobb része magánszemélyek és felekezetek kezében volt.³⁶ A püspöki kar már az 1866-os második baltimore-i zsinaton kifejezte, hogy egy teljesen katolikus egyetem felállítását látja célszerűnek. A konkrét elhatározás végül az 1884-es harmadik baltimore-i zsinaton született meg. Az első lépés a hittudományi kar megszervezése és a szentszéki jóváhagyás megszerzése volt. Az amerikai püspöki kar egy egyetemi bizottságot nevezett ki, melynek feladata a további lépések megszervezése lett.³⁷ A bizottság javaslatára a Szentszék a következő alapítási elveket hagyta jóvá: 1. Az egyetem mindig a püspöki kar közvetlen felügyelete és vezetése alatt áll, semmiféle szerzetesrend kizárólagos vezetésére nem bízák; 2. A tanszékekre világi és szerzetes tanárok is alkalmazhatók; 3. A teológiai kart a szulpiciánusokra bízák; 4. A székhely Washington legyen; 5. Az USA-ban ne engedélyezzenek más katolikus egyetemet, amíg ezt a teljes tartományi

³³ MIHÁLYFI 1898c. 426–448., különösen: 428–432.

³⁴ MIHÁLYFI 1898c. 447.

³⁵ Dél-Amerikában 1910-ben jött létre a buenos airesi (Argentína) egyetem. SZÖGI 2001. 150.

³⁶ Lásd: MAHONEY 2003.

³⁷ MIHÁLYFI 1898d. 567–582., különösen: 570–571.

zsinat nem indítványozza.³⁸ A felterjesztés jóváhagyása 1887. április 10-én meg is érkezett Rómából. Az egyetem fenntartási költségeit országos gyűjtés szervezésével teremtették elő, illetve magas tandíjakat állapítottak meg, melyek kifizetéséhez segítségül többféle ösztöndíj elnyerési lehetőségét is kilátásba helyezték.³⁹ A tanári kar összeállítása érdekében az alapító bizottság Európa neves katolikus egyetemeiről igyekezett átcsőbítani oktatókat, illetve amerikai tudósokat küldött francia, német, illetve római tanulmányok folytatására.⁴⁰

A vizsgált korszakban több másik országban is törekedtek katolikus egyetem alapítására, ehhez megkezdték az előkészületeket. A második német katolikus nagygyűlés (Breslau, 1849) alkalmával merült fel egy német katolikus egyetem gondolata és került kiküldésre az ezt előkészítő bizottság. A kezdeti lendület (luxemburgi tervek) után azonban az 1880-as évekre lekerült a kérdés a napirendről, és az 1890-es években inkább már arra törekedtek, hogy az állami egyetemeken szerezzenek jobb pozíciókat a katolikusoknak. Ez utóbbit az egyetemi hallgatók egyesületi életének élénkítésével és kedvező ösztöndíjak biztosításával próbálták megoldani.

Ausztria bécsi és innsbrucki egyetemein a századfordulón is viszonylag erős maradt a katolikus befolyás, elsősorban a teológiai karok miatt. Ettől függetlenül a salzburgi érsek védnöksége alatt létesített egyesület 1881-től itt is szorgalmazta az önálló katolikus egyetem felállítását. A kezdeményezést XIII. Leó pápa is üdvözölte az érsekhez intézett 1885. március 4-i levelében, úgy vélte ugyanis, hogy ennek sikere esetén a tanszabadság téves értelmezése által okozott károkat helyre lehet hozni, illetve egy ausztriai egyetem a szomszéd tartományok népeire is áldásos hatással lehetne.⁴¹ A tervek alapjául a bencések vezetése alatt álló katolikus hittudományi fakultást szánták, de ezt a világháború előtt nem sikerült egyetemmé fejleszteni.

A katolikus egyetem kérdése Magyarországon

A magyarországi egyetem(ek) katolikus jellegének megőrzését a katolikus megújulás fontos előfeltételének tekintették. Az egyházi közoktatási intézmények fenntartása, a felekezeti sajtó fejlesztése, a katolikus egyesületi háló sűrűbbre szövése mellett a jövő katolikus értelmiségének kinevelésében fontosnak tartották az önálló katolikus egyetem szerepét. A katolikus társadalmi akciók sikerének, illetve sikertelenségének kulcsát a legtöbb közéleti katolikus abban látta, hogy sikerül-e kinevelni egy olyan katolikus (középosztályi) értelmiségi réteget, amely a tervek élére állhat, életvitelével és értékrendjével pedig a katolikus életszentség megvalósítója lehet. A következőkben azt vizsgálom, hogy milyen elképzelések merültek fel e téren, milyen feltételek voltak meg, vagy éppen hiányoztak a katolikus egyetem terveinek megvalósításához.

A hazai viszonyok között az 1848. évi XIX. törvény röviden rendelkezett a magyarországi egyetem kérdéséről, mikor kimondta, hogy: „1.§. Az egyetem egyenesen a közoktatási minster hatósága alá rendeltetik. 2.§. Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve,

³⁸ MIHÁLYFI 1898d. 572.

³⁹ MIHÁLYFI 1898d. 581.

⁴⁰ MIHÁLYFI 1898d. 573.

⁴¹ *Allatae sunt Nobis*. PROHÁSZKA 1891. 204–207.

hogy egyrészt a tanuló arra nézve: melyik tant, és melyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen; másrészt: hogy a rendes tanárokon kívül, más jeles egyének is, a ministerium által ideiglenesen megállapítandó, később pedig törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathassanak, törvényesen kimondatik. 3.§. Ezen elvnek az egyetemen éli alkalmazása a közoktatási miniszterre bízatik, tudósítását ez, és egyéb e részben teendők iránt a legközelebbi országgyűlésnek benyújtván.”⁴²

Mindezek alapján egyrészt a „tanszabadság” elvének törvényesítése új lehetőséget teremtett a tisztán katolikus fenntartású katolikus egyetemek (újra)alapítására, illetve az elvesztett pozíciók restaurálására.⁴³ Az idézetben szereplő, legközelebbi országgyűlésre benyújtandó egyetemi törvény végül nem született meg, az 1848-as törvény rövid megállapításai pedig értelmezési kérdéseket vetettek fel. Az, hogy ténylegesen milyen hatásköröket jelent az egyetemnek a közoktatási miniszter hatósága alá rendélése, vita tárgyát képezte az állami és az egyházi hatóságok között. Az országgyűlésben az egyetem vagyonának jogi helyzetéről, ehhez kapcsolva pedig az egyetem jellegéről folytak a viták. Deák és Eötvös álláspontja szerint az egyetemnek „királyi” (állami) jellege volt, de a vagyon egy részének egyházi jellegét elismerték.⁴⁴ Eötvös József miniszter 1870. április 7-én törvényjavaslatot nyújtott be „A pesti királyi magyar egyetem újból szervezéséről”. Távlati tervei között szerepelt, hogy a hittudományi kart leválassza az egyetemről és önálló egyházi fenntartású főiskolává alakítsa. Amíg ez nem történik meg, addig a vallási egyenjogúsítás érdekében javasolta, hogy a katolikus mellett állítsanak fel egy protestáns és egy görög katolikus teológiai kart is. Terveiből nem lett semmi, mivel ez az egyik érintett félnek sem volt érdeke.⁴⁵

Katolikus részről párhuzamosan kétfajta álláspont is megjelent. Az egyik a budapesti egyetem katolikussá tételét sürgette. Úgy vélte, hogy nem kell addig új (katolikus) egyetemet alapítani, amíg a meglévő eredeti jellegét nem sikerül visszaállítani, mivel ez csak az erőforrások megosztását jelentené.⁴⁶ A másik álláspont képviselői egy teljesen új, többkarú katolikus egyetem létrehozását tartották egyedül célravezetőnek. Akadtak olyanok, akik a két elképzelést együtt, egy időben is megvalósíthatónak gondolták.⁴⁷

⁴² 1848. évi XIX. tc.: *a magyar egyetemről*.

⁴³ A pázmányi alapítású (nagygyűlési) budapesti egyetem katolikus jellege – bár annak finanszírozása részben katolikus alapokból történt – Mária Terézia és II. József uralkodása után elhalványult. A katolikus hittudományi kar azonban továbbra is része maradt az egyetemnek. ARTNER 1938.

⁴⁴ KELEMEN 2000. 77.

⁴⁵ KELEMEN 2000. 78. A nem sokkal később (1872) létrehozott kolozsvári (állami) egyetemen nem került felállításra teológiai kar. Trefort Ágoston terveiben már az 1870-es évek közepétől szerepelt egy harmadik egyetem felállításának gondolata. Az 1880-as években több lehetséges helyszín is szóba jött (Győr, Szeged, Kassa, Pécs, Pozsony, Temesvár), melyek közül Pozsonynak voltak legjobbak az esélyei. Az államháztartás folyamatos hiánya azonban nem tette lehetővé a konkrét lépések megtételét. KELEMEN 2000. 92.

⁴⁶ „A dolog rendje nem ezt, hanem azt követeli, hogy ha van a katolikusok tulajdonát képező egyetem, úgy azt visszaszerezni törekedjünk attól, aki azt lefoglalta és csak azután beszéljünk egy új egyetem alapításáról.” RELIGIO, 1880/1/52. 413. (*A szegedi katolikus egyetem*) (A forráshelyként hivatkozott folyóiratcikkek esetében valamennyi lényeges bibliográfiai adatot – szerző (ha ismert), cím, oldalszám – a jegyzetapparátus közli, a hivatkozott forráshelyek listáját az irodalomjegyzékbe külön nem vettük fel. – a szerk.)

⁴⁷ „A meztelen tény az, hogy a budapesti m. kir. egyetem (hittudományi karát kivéve) ma már dekatolizálva van, dekatolizálása pedig szemünk láttára és fülünk hallatára ment végbe, azt már többé nem vindikálja vissza senki a katolikusoknak, igen, senki, még ha akarná sem lenne rá képes. És bizony nagy mulasztás, igazi laissez faire, laissez aller volt ez a mi részünkről, de visszacsinálni ezt a dolgot többé nem lehet. És minekutána már megtörtént, jobb lesz, a rekatolizálás tervével és gondolatával teljesen felhagyni, mint sem egy erre irányzott, de előreláthatólag

Akik a budapesti egyetem katolikus jellegének visszaállítása mellett álltak ki, úgy gondolták, hogy elég, ha XIII. Leó pápa iránymutatásai szerint új típusú bölcsészeti tanulmányokat indítanak, elsősorban az egyház növendékpapjai számára (a neotomizmus szellemében). Ők is fontosnak tartották azonban, hogy az egyetem mellett katolikus középiskolai tanárképző kerüljön felállításra, mely az említett bölcsészeti képzésre épül. Ezt azért is hangsúlyozták, mert ennek szerepe, hogy az állami tanárképesítő bizottságoktól független, felekezeti képesítést nyújtson a jövő tanárgenerációjának. Ez elsősorban a szerzetes tanárok esetében merült fel, ugyanis ők a rend iskoláiban végzett tanulmányok befejezéseként – ha államilag elismert oklevelet kívántak szerezni – kénytelenek voltak az állami vizsgabizottság előtt megfélemleni.⁴⁸ Ennek a megoldásnak – ti. a budapesti egyetem katolikus kézbe vételének – azonban viszonylag kis realitása volt. Az egyetem éves költségvetésének mindössze negyedrészt finanszírozták a katolikus alapokból, a fennmaradó részt az állam fedezte.⁴⁹ Minden évben, a költségvetés országgyűlési vitája alkalmával a főrendi házban lévő katolikus főpapok jelezték, hogy bár a költségvetéshez elvi hozzájárulásukat adják, de ez nem jelenti azt, hogy a katolikus alapok állami tulajdonát elismernék. Ezt azért is fontosnak tartották hangsúlyozni, mert terveik szerint a majdan létrejövő katolikus autonómia szervezetének lenne a feladata, hogy ezzel a tőkével rendelkezzen, azt a katolikus céloknak megfelelően kezelje. A katolikus autonómia szervezete azonban szintén nem tartozott a közeljövőben megvalósulni látszó tervek közé.⁵⁰ Ezért többen olyan véleménynek adtak hangot, hogy az állam adja ki az egyetemi alapokat az egyháznak, és azokat fordítsák egy új egyetem alapítására.⁵¹

Azoknak, akik egy önálló katolikus egyetem alapításában látták a megoldást, szintén több rész kérdésben kellett állást foglalniuk, illetve az ehhez szükséges anyagi és személyi feltételekről gondoskodniuk. Milyen érveket lehetett felhozni egy katolikus egyetem alapítása mellett?⁵² Az 1880-as és 1890-es években a következőkkel találkozhatunk a katolikus sajtóban:

1. A hazai katolikus népességnek a társadalmon belüli arányához mérten két katolikus egyetemre is szüksége lenne a felsőfokú oktatási hálózatban,⁵³ mivel e téren nem csak az állammal alakult ki versenyhelyzet, hanem a protestánsokkal is, akik Debrecenben igyekeztek saját egyetemet létesíteni.

2. XIII. Leó pápa intelmeinek megfelelően, a katolikus érdekek védelmében a szó ellen szót, az írás ellen írást kell állítani a sajtó terén. Ennek kiterjesztéseként a tudományban és a felsőoktatásban tény ellen tény állítandó.⁵⁴

sikertelen kísérlet fölött az elkövetett hibák más, még lehetséges módon való jóvátételét késleltetni.” MAGYAR SION, 1896/10. 418. (Dr. B. A.: *Katholikus Egyetem?*)

48 RELIGIO, 1882/2/19. 146. (*Katholikus egyetem és még valami*); KELLER 2010. 152., 156., 200.

49 Az 1880. évben a budapesti kir. egyetem személyi kiadásaira vonatkozóan 418.190 forint szerepelt a költségvetésben, ugyanez a kolozsvári esetében 180.833 forint, a műegyetemében pedig 191.176 forint volt. A minisztérium költségvetésének 18,67%-át fordították az egyetemekre. KELEMEN 2000. 88.

50 HERMANN 1982. 445–452.

51 A későbbiekben (1893) Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter tett is olyan nyilatkozatot, mely szerint hajlandó az egyetemi alapból a majdani katolikus egyetem céljára áldozni, természetesen az egyházi alapítványok terhére. SZÖGI 2001. 154.

52 SZÖGI 1990. 328–336., SZÖGI 2001. 148–164.

53 RELIGIO, 1880/1/52. 413. (*A szegedi katolikus egyetem*)

54 MAGYAR SION, 1896/10. 420. (Dr. B. A.: *Katholikus Egyetem?*)

3. A tanárképzés végső minősítő vizsgái a fennálló budapesti és kolozsvári egyetemeken folynak, így a szerzetestanároknak is ezeken kell vizsgáznuk, ami sok esetben rossz hatással lehet rájuk. Addig nem lesz rendezett és jól működő katolikus középiskola, amíg nincs teljesen önálló katolikus tanárképzés, beleértve a minősítő vizsgabizottságok felállítását is.⁵⁵

4. A katolikus autonómia megvalósításának előfeltétele a katolikus értelmiség kinevelése. Amíg egy ilyen típusú középosztály nem alakul ki, addig az autonómia létrehozása nem is szükséges, mert az csak a liberális középosztály hitközönyével találkozik, vagy az úgynevezett „tituláris katolikusok” befolyása alá kerül. Amíg ez a helyzet fennáll, addig jobb is, ha a püspöki tekintélyre építenek az autonómia helyett.⁵⁶

5. Tágabb kontextusban a szociális kérdés megoldása is ettől a kérdéstől várható, hiszen az országot vezető és a társadalmat formáló államférfiak és jogászok világnézete is az egyetemeken alakul ki.

A konkrét javaslatok az 1880-as években kezdtek újra felbukkanni. 1882-ben a harmadik magyarországi egyetem felállítása körüli tervezgetések kapcsán Eszterházy István, pozsonyi főispán javasolta Simor János hercegprímásnak, hogy amennyiben a harmadik egyetem Pozsonyba kerül, az legyen katolikus jellegű. A prímás válasza nem volt egyértelműen pozitív, mert a terv megvalósításának több akadályát is látta. Azt írta, hogy a szándék igen nemes, de „éppannyi nehézséggel kellene majd a gyakorlati kivitel pillanatában megküzdnie, nehézségekkel, melyek részint magának az eszmének ellenségeitől, részint pedig, s nem a legkisebb mértékben azon roppant költségekből származnak, melyekkel ily tudományos intézetnek felállítása s a kor színvonalán tartása jár. (...) [M]egváltozhatatlan meggyőződése szerint van Magyarországnak egyeteme, mely eredetileg egészen katolikus volt, és ha az újabb korban történt toldásoktól eltekintünk, még most is tulnyomólag az, – s ez a budapesti Tudomány-egyetem, melynek szép alaptőkéje tisztán katolikus eredetű s melyhez a magyar katolikusoknak kétségszövegbevonhatatlan élévülhetetlen joguk van.”⁵⁷ A levélváltásról a korabeli sajtó is beszámolt és Trefort Ágoston is reagált rá. Utóbbi jelezte a főispánnak, hogy új egyetem alapítására csak törvény erejénél fogva lehetőség, Simornak pedig azt üzenté, hogy a budapesti egyetem katolikus jellegével kapcsolatban nincsenek azonos állásponton.⁵⁸ Mindenesetre 1883-ban a győri egyházmegye kapuvári kerületének papsága úgy határozott, hogy a katolikus egyetem felállításának esetére 1000 forinttal járulnak hozzá az üggyhöz.⁵⁹

Komolyabban mintegy tíz évvel később került újra napirendre a kérdés. Az 1890-es évek elejének egyházpolitikai küzdelmei hatására a katolikus tábor úgy gondolta, hogy a katolikus érdekek érvényesítése leginkább szervezett formában lehet sikeres. Ennek egyik jele a pártszerű szerveződés megindulása volt, de lendületet kapott a katolikus sajtó fejlesztésének kérdése, és elkezdtek szerveződni az első regionális katolikus nagygyűlések is.

⁵⁵ RELIGIO, 1892/2/21. 168. (*Figyelemre méltó szózat egy katolikus egyetem érdekében*)

⁵⁶ RELIGIO, 1892/2/21. 168. (*Figyelemre méltó szózat egy katolikus egyetem érdekében*)

⁵⁷ Idézi: LADÁNYI 2004. 9.

⁵⁸ LADÁNYI 2004. 10.

⁵⁹ RELIGIO, 1883/1/41. 338. (*Kell-e kath. egyetem?*)

Már az első nagygyűlések egyikén, 1893. április 23-án Komáromban hangzott el előadás a „*Kath. népnevelés és a kath. egyetem*” címmel, melyet a gutai esperes-plébános, Palkovich Viktor tartott. Az előadó elismerte, hogy az államnak jelentős szerepe van a haza szolgálatában, tevékenysége társadalmilag hasznos és szükséges, de kiemelte, hogy „*kedvencz, de téves eszméje korunknak, minden jogot és tevékenységet az állam számára lefoglalni akarni.*”⁶⁰ Ehelyett arra kell törekedni, mondta, hogy az állam mellett az egyház és a társadalom is részese lehessen az élet, a társadalom szervezésének. Ezt érvényesnek tekintette a közoktatás területére is, és hangsúlyozta, hogy ennek teljes államosítása nem lehet cél, ugyanis a közoktatás megfelelő működése egyszerre állami, egyházi, társadalmi, családi és egyéni érdek. Közös cél, hogy minél többen részesüljenek oktatásban, és a szükséges ismeretekre szert tehessenek. Ezzel kapcsolatban az előadó szerint is el kell ismerni az állam ellenőrzési jogait. Az elemi és középiskolai oktatás áttekintése, és a vallás szerepének kiemelése után Palkovich külön kitért a katolikus egyetem kérdésére. Nagy problémának vélte, hogy a katolicizmus igazságai nem kapnak kellő teret az egyetemi oktatásban: „*Nem az a mi sérelmünk, hogy a katolicizmus igazságai az eszmék nagy harcában legyőzetnek, hanem az, hogy nem tanulmányoztatnak, agyonhallgattatnak, vagy mi rosszabb, elferdítetnek. (...) S míg nem lesz katolikus egyetemünk, e bajon segíteni nincs is kilátás.*”⁶¹ Az egyházat az egyetemi oktatásban megillető jogokra hivatkozva kifejtette, hogy ha mindenféle téves tanokat lehet hirdetni a katedráról, akkor az egyház nézetei is megérdemlik, hogy egyetemi tanszékeket lehessen rájuk építeni. Hogy a katolicizmus is „*hirdesse tanait a kettős egyházi és állami hatalomról, melyek egymás jogkörét nem korlátozzák, de egymást kölcsönösen támogatják; tanait, hogy az állam hatalmát Isten rendeléséből bírja s azt a saját jogkörében tisztelet és engedelmség illeti meg. Hirdesse a tulajdon szentségét, melyet megsérteni, neveztezzék az szekularizációnak vagy annexiónak, nem szabad. Hirdesse a házasság szentségét, melyhez szentségtelen kezekkel nyúlni bűn.*”⁶² Mindezt azért is létszükségletnek tartotta, hogy a katolikus értelmiséget a liberalizmus hangzatos jelszavai ne tudják megtéveszteni: „*Sürgetően szükséges a katolikus egyetem: hogy értsük egymást, ismerjük az elveket, ne harcoljunk egymással ködben, a különféle szólamok által fölvert és mindent homályba burkoló porban.*”⁶³ Külön hangsúlyozta, hogy a katolikus egyetem alapításával a tudományt szeretnék szolgálni, a felvilágosult emberfők érdekében működni, hogy az igazság keresésére és megismerésére neveljenek. A tanítás szabadsága ugyanis lehetővé teszi, hogy a különféle eszmék egymással versenyezzenek, és az igazság végül győzedelmeskedjen. Végül megállapította: „*A katolikus egyetem a katolicizmusra, a józan haladásra, a házra életkérdés. Azért, anélkül, hogy a nagy Pázmány-alkotta egyetemhez való jogunkról lemondanánk, óhajtandó, hogy e kérdés állandóan napirenden tartassék, minden kath. nagygyűlésen megbeszéltezzék, számára a katolikus közvélemény és áldozatkészség megnyeressék.*”⁶⁴ Ennek szellemében hozott a nagygyűlés határozatot arról, hogy a hercegprímás megkeresésével felkéri a püspöki kart, vegye kezébe a katolikus egyetem ügyét, és megvalósítása érdekében országos mozgalmat indítson.

60 KOMÁROMI NGY. 1893. 24.

61 KOMÁROMI NGY. 1893. 28.

62 KOMÁROMI NGY. 1893. 29.

63 KOMÁROMI NGY. 1893. 29.

64 KOMÁROMI NGY. 1893. 31.

Még ebben az évben, 1893. október 18-i ülésén az esztergomi esperesi kerület lelkeskedő papsága elhatározta, hogy a katolikus egyetem ügyében a hercegrímáshoz fordul. Levelükre pozitív választ kaptak, ugyanis Vaszary Kolos érsek jelezte, hogy a püspöki kar előzőleg már foglalkozott a kérdéssel. Erre még 1892. december 17-én került sor Budapesten, amikor a püspökkari konferencia háromnapos tanácskozásának záró ülésén több iskolai és egyházi ügyre vonatkozóan tárgyalták Schlauch Lőrinc nagyváradi római katolikus püspök és egyházjogász előterjesztését. A püspök szerint „*egy katolikus egyetem felállítása szintén elodázhatatlan.*”⁶⁵ Ennek ellenére a püspöki kar ekkor nem hozott az ügyben határozatot.

Az esztergomi esperesi kerület gyűlése ettől függetlenül cselekvési tervet fogadott el az egyetem felállításához szükséges anyagi alap megteremtése érdekében, melynek egyik pontja az volt, hogy kérelmet intéztek a hercegrímáshoz mozgalmuk támogatása és gyűjtés elrendelése érdekében. E mellett az esperesi kerület papsága kötelezte magát, hogy amennyiben a főpásztor elrendeli a gyűjtést, „*azonnal [az] erejéhez mért legnagyobb anyagi áldozatot fogja hozni e célra.*”⁶⁶ Végül arról is gondoskodtak, hogy kérelmük megküldésre kerüljön az összes püspökhöz és esperesi kerülethez is. Az első lépést ők maguk tették meg, amikor „*többen írtak alá a plébánosok közül egyszer s mindenkorra 100 forintot, a segédlelkesek közül 50 forintot. Ezenfelül többen, az ügy folyamatba tétele után évi jövedelmük 1–2 százalékát kötötték le.*”⁶⁷

A felhívásra az esztergomi szeminárium előljárói és tanárai is reagáltak. Ők is kifejezték aggodalmaikat a kialakult helyzettel kapcsolatban: „*(...) az ár elsöpörte lábaink alól a talajt, a társadalmi és politikai akciónak talaját, a keresztény érzelmű intelligenciát, – s majdnem azt kell mondanunk, hogy az egyház helyzete hazánkban már nem annyira a termékeny vidéken álló Istenvárosának, mint inkább az elszigetelt, hullámoktól ostromlott világítótoronynak képeire emlékeztet.*”⁶⁸ Az aláírók fejenként felajánlottak 100 forintot a cél megvalósítására, de javasolták egy „*egyetem alapító egyesület*” létrehozását is, melynek nagy szerepe lenne a további gyűjtés szervezésében.⁶⁹ A visszhang azonban elmaradt, az egyetemalapító egyesület nem alakult meg, így előrelépés sem történt.

Nem sokkal később, 1894. január 16-án Budapesten rendeztek újabb katolikus nagygyűlést. Ez alkalommal ifj. Zichy János fejér vármegyei aljegyző, a szerveződő katolikus néppárt egyik kulcsembere vállalta, hogy szól a katolikus oktatás és nevelésügy kérdéseiről. *Hogyan fogjuk fel a tan- és nevelésügyet katolikus szempontból?* című előadásában abból indult ki, hogy az egyház tanítási kötelezettségének forrása az evangéliumi felszólítás: „*menjetek és tanítsatok minden nemzeteket.*”⁷⁰ A népiskolai és középiskolai helyzet, illetve a teendők számbavétele után ő is rátért az egyetem kérdésére. Hangsúlyozta, hogy az egyház nem csak a tudományok anyja, melynek kebelében kifejlődtek a reál- és bölcséleti tudományok, hanem ezeknek nevelője is. A Pázmány Péter által alapított egyetem is egyházi alapokra épült, csak II. József helyezte a fenntartására szolgáló alapítványokat kincstári

65 EPL PKK JGYK. 1892. dec. 17.

66 MAGYAR SION, 1894/8. 339. (*Liberius: Lesz-e hát katolikus egyetemünk?*)

67 MAGYAR SION, 1894/8. 339. (*Liberius: Lesz-e hát katolikus egyetemünk?*)

68 MAGYAR SION, 1894/8. 341. (*Liberius: Lesz-e hát katolikus egyetemünk?*)

69 MAGYAR SION, 1894/8. 342. (*Liberius: Lesz-e hát katolikus egyetemünk?*)

70 BUDAPESTI NGY. 1894. 64.

kezelés alá. Zichy megengedte, hogy elképzelhetőek tisztán állami egyetemek, de feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy ezek mellett lehessen saját egyeteme a felekezeteknek is. Azt, hogy ezeken nem oktatnak olyan elveket, melyek az állam érdekeivel ellentétesek, garantálja az állami főfelügyeleti jog. Az egyházak pedig azért lehetnének nyugodtak, mert garantálva látnák, hogy egyházellenes tanokat sem oktatnak ezekben.⁷¹ „Az állam alapja, talpköve a tiszta erkölcs, mely csakis a vallásosság bázisán képzelhető. (...) A vallás nélküli társadalom Isten parancsolatai helyébe az önzést és önérdelmet állítja, melynek következménye az a főparancs: 'légy ügyes, hogy rajt ne kapjanak'. (...) Az a bomba, mely ma megrekesztette Franciaország képviselőit, a felekezet nélküli iskolákban készült, a socialismus, az anarkia, a nihilismus mindannyian a katholicizmust lábbal tipró liberalizmus torzszülöttjei. Akié az iskola, azé a jövő!”⁷² Ezért fontos tehát, hogy az elemi iskoláktól az egyetemig érvényesüljön a katolikus befolyás, hogy a katolikus alapokkal rendelkező egyetem ténylegesen is katolikus legyen. Ha ez megvalósul, akkor „oly generáció fog nevelkedni, mely nem dinamittal, hanem a kereszttel kezében és szívében fogja becsületes munkával az igaz haladás felé vezetni a társadalomnak ma már oly nagyon hányatott hajóját.”⁷³ A beszéd szellemében végül azt a határozati javaslatot terjesztette be, hogy a budapesti egyetemet mint katolikus egyetemet követeljék, és hogy a katolikus egyetemi alapítványok katolikus célokat szolgáljanak.

A katolikus püspöki kar 1895. március 19-i tanácskozásán a katolikus egyetem ügye ebben a szellemben került napirendre. A már évek óta szokásos módon, az országgyűlésben folyó költségvetési vitában óvást benyújtó püspököket jelölték ki: „Az 1895. évi állami költségvetésre nézve kijelentette a nagymélt. püspöki kar, hogy azt megfogja ugyan szavazni, de a budapesti egyetemi kath. alapítványaira vonatkozó szokásos óvástétellel, melynek előterjesztésére Mihályi Viktor gyulafehérvári gör. kath. érsek kéretett föl.”⁷⁴ Az elsődleges szempont tehát az volt, hogy az alapokra vonatkozó katolikus jogokat biztosítsák, semmiképpen ne fordulhasson elő, hogy a kormányzat úgy tekinti, hogy a költségvetés megszavazásával – melyben az egyetemi alap a budapesti egyetem fenntartására volt betervezve – a püspökök lemondanának az egyház jogairól. Az, hogy ennek az alapnak mi lesz a sorsa – marad a budapesti egyetemnél, vagy új katolikus egyetem alapítására használják fel –, ebből a szempontból nem számított. E mögött az a gondolat húzódott, hogy az önként feladott jogokat visszaszerezni már nincs lehetőség. Erre figyelmeztetett 1896-ban a *Magyar Sion* egyik publicistája is: „Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy az egész vonalon, t. i. a népiskolától az egyetemig és az egyetemtől a népiskoláig megvédjük a katolikus egyház jogát a nevelésre. Itt semmiféle megalkuvásnak helye nincs. (...) [M]ert azt már Deák Ferencz is megmondotta, hogy az önként feladott jogokat többé visszaszerezni nem lehet.”⁷⁵

Mint azt már jeleztem, a katolikus egyetem ügye szorosan kapcsolódott a katolikus autonómia kérdéséhez, ezért sokan annak megalakulásától vártak eredményt. Az 1897 és 1902 között zajló második autonómia-kongresszusi tárgyalások kapcsán különösen felélnkült ez ügyben az érdeklődés. A püspökök közül először Steiner Fülöp székesfehérvári főpásztor tett javaslatot arra, hogy a katolikus egyetemi alap vagyonát adják át az auto-

⁷¹ BUDAPESTI NGY. 1894. 69–70.

⁷² BUDAPESTI NGY. 1894. 71.

⁷³ BUDAPESTI NGY. 1894. 72.

⁷⁴ EPL PKK JGYK. 1895. márc. 19.

⁷⁵ MAGYAR SION, 1896/10. 416. (Dr. B. A.: *Katolikus Egyetem?*)

nómiának, és mielőbb alapítsanak önálló katolikus egyetemet: „A budapesti (...) egyetem katolikus jellegének elvitatása egy kath. egyetem felállítását teszi nem csak kívánatossá, de sürgőssé. Ennek létesítése az autonómia egyik legfőbb és legszebb hivatása.”⁷⁶ A kormány részéről az egyetemi alap kiadását nem támogatták, és a püspöki kar is csak később lett egységes az ügyben. Az utóbbiak 1900. március 3-án tartott tanácskozásukon, melyen a katolikus autonómiát szervező kongresszus határozatát és a kiküldött 27-es bizottság átiratát tárgyalták, foglaltak állást a kérdésben. Az előterjesztés szerint „a budapesti egyetem katolikus alapja adassék ki az autonómiának egy általa létesítendő kath. egyetem céljaira. (...) Steiner Fülöp püspök úr ő méltósága külön felvétetni óhajtja a jegyzőkönyvbe, valamint a III. bizottság által elkészítendő elaboratumba, azon elvi tételt, mely szerint 'a magyarországi katolikus egyházat sem a kongresszus, sem a kath. autonómia, hanem egyedül a püspöki kar repraesentálja.’”⁷⁷ A püspökök az előterjesztett javaslatot tudomásul vették, és az autonómia-kongresszus során végig e mellett az álláspont mellett álltak ki. Mivel azonban az 1902-re elkészült autonómia-tervezet nem kapott uralkodói jóváhagyást, így a kérdésre nem született megoldás. Az 1917-es autonómia-tervezetben viszont már nem szerepelt az egyetem ügye.

A második autonómia-kongresszussal párhuzamosan 1900-tól elkezdődtek a hazai katolicizmus országos nagygyűlései is. Ezek az évente megrendezett találkozók lehetőséget adtak arra is, hogy a katolikus egyetem kérdéséről nagyobb nyilvánosság előtt szót ejtsenek. Mindjárt az első alkalommal két előadás is volt a témában, mindkettőt a cisztercita rendi Mihályfi Ákos spirituális, teológiatanár tartotta.⁷⁸ Az első világháború előtt katolikus részről ő volt az egyetem kérdésének legtajékozottabb szakértője, aki tervezetet készített, illetve folyamatosan véleményt nyilvánított az ügygel kapcsolatban. Az említett nagygyűlés harmadik napján (augusztus 19.), a nyilvános ülésen szólalt fel először.⁷⁹ Visszaemlékezett arra, hogy fiatalabb korában bejárta Európa katolikus egyetemeit és főiskoláit, kereste, hogy milyen megoldásokat lehetne átültetni a hazai viszonyok közé. Hangsúlyozta, hogy a modern társadalomban az értelmiségnek vezető szerepe van, ezért fontos, hogy egy országban milyen az intelligencia. És mivel e társadalmi réteg az egyetemeken szocializálódik, ezért nagy gondot kell fordítani ezek működésére, mert „amilyen a gyökér, olyan a belőle sarjzó fa; amilyen a forrás, olyan a belőle fakadó patak; amilyen az egyetem szelleme, olyan a benne képződő intelligenciája irányzata is.”⁸⁰ Abban a korban, amikor minden területen versenyhelyzet van, a katolikus tudósoknak is ki kell állniuk a versenytérre, és meg kell mutatniuk, hogy „nem féltjük mi a dogmáinkat sem a gorcsától, sem a kémiai oldószerektől, sem a történelem megsárgult okleveleitől.”⁸¹ Ahhoz, hogy e versenyben eredményesen lehessen küzdeni, életszükségletnek nevezte a katolikus egyetem létesítését.

76 LADÁNYI 2004. 10.

77 EPL PKK JGYK. 1900. márc. 3.

78 Mihályfi Ákos 1906 és 1934 között a budapesti egyetem hittudományi karának lelkipásztorkodás-tan tanára és a *Katolikus Szemle* szerkesztője volt. E mellett fontos szerepet vállalt a katolikus nagygyűlések szervezőjeként működő Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének (később: Országos Katolikus Szövetség) munkájában is.

79 GYÜRKY 1900. 71–78. A nagygyűléseken nyilvános és szakosztályi üléseket tartottak. Ezek közül az előbbi volt alkalmas nagyobb közönség megszólítására, az utóbbin inkább a szakmai vitáknak volt helye.

80 GYÜRKY 1900. 72–73.

81 GYÜRKY 1900. 76.

Mihályfi alapvetően optimista volt, úgy vélte ugyanis, hogy a jövő alapjainak lerakása már elkezdődött: 1. Bonnáz Sándor volt csanádi püspök 100 ezer forintot hagyott egy majdani katolikus egyetem céljaira. 2. Schusztér Konstantin váci püspök szintén 100 ezer forintot adományozott. 3. Ugyanígy tett a kalocsai főkáptalan. 4. Hetey Sámuel pécsi püspök 100 ezer koronával emelte a pécsi joglíceum alaptőkéjét, abban a reményben, hogy a katolikus egyetem Pécsen hozható létre, és ehhez hozzájárult az egyházmegye papságának további 40 ezer koronás adománya. 5. Bubics Zsigmond kassai püspök éves hozzájárulást ígért a megvalósításhoz. 6. *„De – ami valóban megható – szegény falusi káplánok és kispapok, az ország minden részéből, minden felszólítás nélkül, szívük sugallatát és lelkesedését követve megfogadták, hogy megtakarított, maguktól megvont filléreikkel évenként adózni fognak e szent célra. Ha az összes idevágó alapítványokat összegyűjtjük, már közel egymillió koronánk van az egyetemre.”*⁸² Ez még mindig kevés volt, de Mihályfi reménykedett, mert szerinte a katolikus társadalom még nem mozdult meg igazán, a nagygyűlést pedig kiváló alkalomnak tartotta az országos mozgalom megindítására. Ezért indítványozta, hogy kérjék fel a püspöki kart, *„hogy a magyar katolikusok egyhangú óhaját kegyeskedjék meghallgatni s vegye kezébe a katolikus egyetem ügyét; nevezzen ki még e jubiláris esztendőben egy katolikus egyetemet építő bizottságot, hogy így ez örömesztendőhöz fűződjen e nagy mű megkezdése. S ha ez a bizottság megalakul, ha a nmélt. püspöki kar kimondja a teremtő nagy szót: legyen katolikus egyetem: mi odaállunk melléje mindnyájan, oda hűségünkkel, lelkesedésünkkel, odaállunk áldozatkészségünkkel, mely nem fog megfogyatkozni, nem fog lelohadni, míg e nagy alkotást be nem fejezzük.”*⁸³

Ebben az évben Mihályfi a nagygyűlés III. szakosztályában is szerepelt előadóként, és témája itt is a katolikus egyetem volt.⁸⁴ Ezen az ülésen – mivel itt szakemberek előtt beszélt – nem annyira a lelkesítésen és a célok kijelölésén volt a hangsúly, hanem részletkérdésekkel igyekezett foglalkozni. Itt is kiemelte, hogy az első lépés az egyetemszervező bizottság felállítása lenne, mivel ez tudná megnyerni a társadalmat, illetve tudná számba venni a lehetséges megoldási módokat. Ezt nagyon sürgetőnek találta, mivel látta, hogy ennek létrehozása után még évekig fog tartani az előkészítő munka. Éppen ezért nem tartotta szerencsésnek, hogy sokan a katolikus autonómiára bíznák az egyetem felállítását, mivel ennek létrejötte önmagában is bizonytalan.⁸⁵ A másik döntő tényező a pénz volt. A bizottság feladata lenne a meglévő felajánlások összefogása, és az is, hogy egyházmegyénként és községenként szervezze a gyűjtést. Becslése szerint elegendő volna, ha minden második katolikus havonta két fillért áldozna a célra.⁸⁶ A gyűjtés sikere viszont attól függ, hogy sikerül-e kellő mértékben társadalmi visszhangot keltetni püspöki körlevelek, prédikációk és a katolikus sajtó segítségével. Sőt, az eredményesség érdekében célszerűnek látta a bőkezű adakozók számára egy ingyenes *Egyetemi Értesítő* kiadását is. Adaptálható példaként hozta a lillei egyetem alapjának összegyűjtését, ahol egy bizonyos összegű adomány fejében díszdiplomát vagy örök időkre szóló misemondást ajánlottak. Kiemelte, hogy a bizottságnak át kellene tanulmányoznia az egyházmegyék és a

⁸² GYÜRKY 1900. 77.

⁸³ GYÜRKY 1900. 78.

⁸⁴ GYÜRKY 1900. 212–220.

⁸⁵ GYÜRKY 1900. 214.

⁸⁶ GYÜRKY 1900. 214.

káptalanok különböző célokra tett alapítványait, és azok kamataiból – nem veszélyeztetve az alapítók szándékát – át lehetne csoportosítani valamennyit az egyetem felállítására. Az egyes egyházmegyéknek javasolta, hogy az egyházmegyei egyetemi hallgatók számára hozzanak létre ösztöndíjakat, illetve internátusi helyeket. Ha ez sem elég, akkor pedig meg lehetne nézni a plébániák pénztárait, hogy onnan lehet-e erre a célra tőkét átcsoportosítani. Mihályfi hangsúlyozta, hogy nincs ellenére a budapesti egyetem katolikus alapjának kikérése sem, de hangsúlyozta, hogy ettől nem lehet függővé tenni az új egyetem alapítását, mert ez egyrészt nem elegendő, másrészt a jogi viták miatt nagyon elodázza a megoldást, továbbá, ha végül ki is adják az alapot, ezzel a budapesti egyetem minden katolikus eleme elveszne, amit szintén nem tartott szerencsésnek.⁸⁷

Az egyetem helyének kiválasztása már a gondolat felmerülésekor vita tárgyát képezte. Mihályfi ebben a beszédében ezt a döntést is az előkészítő bizottságra kívánta ruházni, méghozzá a lehetséges települések történelmi hagyományainak, földrajzi fekvésének és kulturális potenciáljának megvizsgálása után. Ebben a kérdésben – mint a többi esetben is – a bizottság csak az előkészítő szerepet töltené be, a döntést a püspöki karnak kell meghoznia. A hely mellett nagyon fontos szempont, hogy az új egyetem államilag érvényes okleveleket tudjon kiállítani. Ez, illetve az állammal és az állami vizsgabizottságokkal való jogi viszony megtárgyalása szintén az előkészítő bizottság feladata lenne. Ez utóbbitól függ – mondta – a katolikus egyetem léte, ugyanis ennek hiányában nem lesz hallgató az egyetemen, és akkor a sok áldozat mind hiábavaló. Intő példának az öt francia katolikus egyetem esetét hozta fel.⁸⁸

A tanárok kiválasztása kapcsán az előadó úgy vélekedett, hogy a jelölteknek kettős képesítéssel kell rendelkezniük. Egyrészt tudományos képzettség tekintetében nem maradhatnak el az állami egyetem tanáraitól, másrészt hithű katolikusoknak is kell lenniük. Úgy látta, hogy e feltételeknek külön-külön is kevesen felelnek meg, de együtt szinte lehetetlen kellő számú, alkalmas személyt találni. A megoldás az lehetne, ha tudatosan, a katolikus egyetem számára nevelnének alkalmas tanári kart, melynek megszervezése szintén az előkészítő bizottság feladata. Itt a mintát a washingtoni egyetem alapításában látta (ösztöndíjas külföldi tanulmányutak).⁸⁹

Az új egyetem működési szabályzatát is ki kell majd dolgoznia a bizottságnak, lehetőleg a külföldi tapasztalatok figyelembevételével. Itt azt az egyensúlyt kell megtalálni, amely még biztosítja a katolikus szellem megővését, de nem korlátozza szükségtelenül az egyéni szabadságot: *„Nézetem szerint ez a körülmény is, de más okok is szükségessé teszik, hogy a kath. egyetemi élet berendezése teljesen különbözzék a jelenleg nálunk dívó egyetemi rendszertől. Tanárok és ifjúság képezzenek egy családot: az egyetem egy külön várost. Ez történhetik az egyetem mellé csoportosított kollégiumok és internátusok útján (...) melyek minden igénynek megfelelnek, a gazdagok és a szegények igényeinek egyaránt.”*⁹⁰

Végül hangsúlyozta, hogy nem szabad megelégedniük csonka egyetem felállításával, mert az csak félmegoldás lenne. Külföldi – elsősorban a leuveni egyetem – mintái alapján

⁸⁷ GYÜRKY 1900. 215–216.

⁸⁸ GYÜRKY 1900. 217.

⁸⁹ GYÜRKY 1900. 218.

⁹⁰ GYÜRKY 1900. 219.

olyan teljes egyetemben gondolkodott, melyet különféle szakiskolák (technikai, gazdasági, kereskedelmi) rendszere egészít ki.⁹¹

Mihályfi beszéde szakszerűségével nagy hatást váltott ki, de azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a katolikus egyetem felállítása még sok áldozattal, munkával jár, ehhez pedig sok időre, akár több évre van szükség. De mi legyen addig a katolikus ifjúsággal? Erre a kérdésre reagált Dr. Kereszty Viktor, az esztergomi papnevelő tanára és a *Magyar Sion* szerkesztője.⁹² A megoldást katolikus internátusok alapításában látta, és pozitív példaként kiemelte a budapesti katolikus Szent Imre Egyesület ez irányú tevékenységét.⁹³ Az általuk tervezett kollégium egyrészt a keresztény karitászt elve alapján a szegényebb sorsú hallgatók számára nyújt olcsó szállást és ellátást, másrészt a bentlakás ideje alatt biztosítja lelki fejlődésüket is. A cél az lenne, hogy az internátus alapjait ennél szélesebb körben vonják meg, és a katolikus nevelés érdekében támogassák egyetemi internátusok alapítását. Ez azt jelentené, hogy az olcsó ellátás mellett tudós papok vezetésével végeznék tanulmányaikat a lakók. *„S ha azután előfordulna, hogy valamely professzor akár bölcsélet dolgában, akár történelem vagy természettudományok terén oly állításokat kockáztatna, melyek a katolikus ifjú vallásos meggyőződését sértik: az a tudós pap részint a maga tudásából, részint alapos katolikus szerzők könyveiből megmutatná az ifjoknak, akik bizony még nem kutatnak önállóan, hanem vezetésre szorulnak, hogy mi az igazság ebben vagy abban a kérdésben. Sőt repetitoriumokat, ismétlő előadásokat és szemináriumi gyakorlatokat is tarthatna e húsz-harmincz fiatal emberrel.”*⁹⁴ A tanulás és a tudományok mellett természetesen fontos szempont lenne a napi-rendbe illeszkedő imák és szentmisék betartása is. Ezeknek az internátusoknak a felállítása szintén a katolikus közösségek áldozatvállalásának függvényében történhetett volna meg. Az internátusok ügye – függetlenül az új egyetem alapításának szándékától – szintén állandó témája lett a katolikus nagygyűlések közművelődési szekcióinak, azt ugyanolyan „korszükségletnek” tekintették, mint a katolikus egyetem megvalósítását.⁹⁵

Mihályfi Ákos az előző évben tett javaslatait az 1901-es nagygyűlésen megismételte, még ugyanabban az optimista hangvételben. Elismerte, hogy sokan a katolikus egyetem megvalósítását álomképnek tekintik nem pedig reális célnak, még akkor is, ha meg vannak győződve annak szükségességéről. Kiemelte azonban, hogy az új egyetem felállításának terve nem teszi szükségtelessé, hogy az egyetemi ifjúsággal foglalkozzanak. Mint mondta, az ifjúságot *„az állami egyetemeken is lehet nagy szeretettel, áldozatkész buzgósággal, jól szervezett intézményekkel, egyletekkel, internátusokkal megőrizni, sőt megerősíteni a hitben, katolikus meggyőződésben, erkölcsben és jámborságban, amire elég példát találunk a német egyetemeken s elég biztató kezdeményezéseket látunk Budapesten is.”*⁹⁶ A legfőbb problémát tehát nem az ifjúság nevelésével kapcsolatosan látta, és nem ennek megoldását tartotta a

91 GYÜRKY 1900. 220.

92 MAGYAR SION, 1900/14. 641–647. (Kereszty Viktor dr.: *Óhajtasok, törekvések*)

93 MAGYAR SION, 1900/14. 643. (Kereszty Viktor dr.: *Óhajtasok, törekvések*) A Szent Imre-kör a katolikus szellem ápolására létrejött ifjúsági egyesület volt, melyet 1889-ben alapított Breznay Béla, a budapesti egyetem hittudományi karának oktatója. KELEMEN 2000. 106.

94 MAGYAR SION, 1900/14. 645. (Kereszty Viktor dr.: *Óhajtasok, törekvések*)

95 Az első Szent Imre Kollégium 1902-ben nyílt meg. Már 1896-ban megalakult az egyetemi Mária Kongregáció, a századfordulótól működött a Regnum Marianum egyesület, 1895-ben pedig Farkas Edit megszervezte az Egyetemi Hallgatónők Szent Margit Körét. SZÖGI 2001. 157–158.

96 GYÜRKY 1901. 181.

katolikus egyetem legfőbb feladatának. Véleménye szerint a legfőbb ok, amiért lépéseket kell tenni, az a katolikus világnézetnek a modern tudománnyal, a modern műveltséggel való küzdelme. A legfőbb motiváció tehát a korszerű és hatékony tudományszervezés megvalósítása! Ezért örült annak, hogy az eszmét olyan sokan támogatják.

Mihályfi letette voksát a külföldi mintákkal kapcsolatban is. Az állam és az új egyetem viszonyára vonatkozóan legjobbnak a belga rendszert tartotta, melyben a teljes tanszabadság garantálása mellett, az államtól független katolikus egyetem működött, és államilag elismert diplomát adott ki. Ez az egyetem kizárólag a belga püspöki kar fennhatósága alá tartozott. Ezt a modellt követendőnek tartotta, mert attól félt, hogy a francia minta megvalósulása esetén az új egyetemnek nem lenne hallgatósága, és bármennyire is minőségi a képzés, illetve magas szintű tudományos élet folyik, „*hallgatók nélkül hasonló az egyik szárnyától megfosztott madárhoz.*”⁹⁷ Annak érdekében, hogy ne így legyen, egy olyan egyetemi törvény megalkotását látta sürgetőnek, mely garanciája az egyetemi tanítás szabadságának. Csak egy ilyen törvény esetén szabad belevágni a további munkálatokba. Az államilag érvényes oklevelek kiadását azonban sokak szerint az állami egyetemekre kell koncentrálni. Így gondolta ezt a budapesti egyetem jogi karának szakértői bizottsága is, melyet a kérdésben szakértőnek kértek fel. Itt továbbra is az volt a kérdés, hogy a tanári képesítő vizsgabizottságok hol és milyen formában működhetnek. Mivel a bölcséleti karon elsősorban a tanító-szerzetesrendek tagjaira számítottak, ezért egy olyan esetben, mikor nem működik a tan- és vizsgáztatási szabadság, Mihályfi azt az anomáliát jósolta, hogy „*volna katolikus egyetem, s a katolikus világ mégis azt látná, hogy a szerzetesek nem a katolikus, hanem az állami egyetemekeket látogatják. Ily módon valóban a kath. egyetem nagy botránykő lenne a kath. világ előtt.*”⁹⁸ Márpedig a hazai katolikus tanító-rendi tanárok – akik az államilag elismert 40-45 középiskolában oktatnak – igénylik, hogy oklevéllel a kezükben tanítsanak; elég képzetek, közülük legalább ötszázan rendelkeznek állami diplomával, 70-80 fő pedig bölcséleti doktorátussal is.⁹⁹ Ha tehát lenne egy szabadon működő katolikus egyetem, akkor ezek a tanárok nem kényszerülnének állami egyetemre menni, és kevesebb lenne közöttük a hitelhagyó is. A másik előny, amelyet Mihályfi egy önálló egyetemről remélt, az a teológia felvirágzása, egy modern teológiai kar kialakítása volt. Hangsúlyozta, hogy ez nem a papképzés terepe lenne – az maradjon a szemináriumok feladata –, hanem a tudományosan művelt teológiáé. Ehhez azonban erős, nagyobb létszámú tanári gárdára van szükség, legalább 10-15 kiváló tudósra. A Szeptszék által megerősített ilyen fakultás nem lehet azonos színvonalú a létező egyetemi hittudományi karral. „*Nem tartok tehát azokkal, akik a felállítandó katolikus egyetemre a budapesti egyetem teológiai fakultását óhajtják minden áron áthelyezni. (...) [N]em tartom üdvösnek, ha mi az állami egyetemről készakarva elvesszük, ami abban még katolikus. (...) [A]mint mi elvisszük onnét a mi teológiai karunkat, a protestánsok beviszik oda az övéket. Úgy járunk mint a francziák: a párisi egyetemen csak protestáns teológiai fakultás van.*”¹⁰⁰ A fő cél tehát az lenne, hogy az állami egyetemen is meg kell őrizni a katolikus pozíciókat. Elsősorban arra hívta fel a figyelmet, hogy követelni kell, az állami egyetem tanári karában a katolikusok

⁹⁷ GYÜRKY 1901. 184.

⁹⁸ GYÜRKY 1901. 185.

⁹⁹ GYÜRKY 1901. 185.

¹⁰⁰ GYÜRKY 1901. 188.

is súlyuknak és számarányuknak megfelelően legyenek képviselve, és ha kell, akkor ki kell állni a párhuzamos tanszékek felállítása mellett is. Ez újfent elvezetett ahhoz a kérdéshez, hogy honnan lesz kellő számú, megfelelően képzett tanár? Mihályfi ismételten azt javasolta, hogy minél több fiatal tudóst küldjenek külföldi egyetemekre tanulni, ahol magas szinten el tudják sajátítani a katolikus tudomány alapjait.¹⁰¹ Határozati javaslatában kérte a Katolikus Egyesületek Országos Szövetségét (KEOSZ),¹⁰² hogy soraiból állítson fel egy előkészítő bizottságot, mely a katolikus egyetem ügyét alaposan tanulmányozza.

Ezt a bizottságot sem a KEOSZ, sem a püspöki kar nem alakította meg, és az autonómia ügyének elakadása miatt a kérdés nem is került egyelőre napirendre. E helyett a budapesti egyetem hittudományi karának tanrendi reformja kötötte le az energiákat,¹⁰³ illetve a diskurzus tovább folytatódott más fórumokon. Mivel léteztek a katolikus egyetem céljára tett alapítványok, és a harmadik egyetem létesítésének ügye is a levegőben volt, ezért több város (Eger, Kassa, Gyulafehérvár stb.) úgy gondolta, hogy alkalmas helyszín lenne egy önálló katolikus egyetem számára. Ezek közé tartozott Pécs is.

Szilvek Lajos, a pécsi szeminárium tanára és az egyházmegye könyvtárosa már 1900-ban alkalmat látott az alapításra, ezért a kérdésnek két hosszabb munkát is szentelt.¹⁰⁴ Ezekben kifejtette, hogy az egyháznak nemzetnevelő feladatai vannak, mely megköveteli, hogy az állam részéről a tudományok monopolizálására irányuló törekvésekkel szemben védekező reakciókat fejtsenek ki.¹⁰⁵ Ő is úgy látta, hogy a külföldi minták megvizsgálása után a hazai viszonyok figyelembe vételével szükséges kiépíteni a katolikus egyetemet, és elérkezettnek látta az időt, hogy a magyar kereszténység 900. évfordulója lehessen az „új honalapítás”.¹⁰⁶ Hivatkozott Hetey Sámuel pécsi püspök pásztorlevelére, aki felvetette, hogy a századforduló átlépése kiváló alkalom lenne a katolikus egyetem ügyének felkarolása. Hosszan fejtegette, hogy a fővárosi környezet milyen rossz hatással van az ott tanuló fiatalságra, és kiemelte, hogy támogatni kell azt a minden téren elinduló decentralizációs törekvést, mely vidéki kulturális gócpontok megerősítését célozza. Ennek pedig kiváló eszköze lehet egy vidéki egyetem alapítása. Úgy látta, hogy éppen ezért a vidéki egyetem ügyét nem is a papságnak lenne feladata forszírozni, hanem a világiaknak, szülőknek, államférfiaknak és az egész társadalomnak.¹⁰⁷ A továbbiakban ugyan Pécs jelentősége mellett érvelt, de hangsúlyozta, hogy a pécsi papság gyűlése is a célt tartja fontosabbnak, nem pedig a konkrét hely kiválasztását. Pécs mellett amúgy számtalan érvet felhozott, a földrajzi és klimatikus viszonyok, a város ideális mérete, a többnyelvű lakosság és a kulturális fejlettség mellett természetesen a történeti érvek is előkerültek. A leendő egyetem több előfeltételét máris megvalósultnak látta a püspöki joglíceum, a papnevelő intézet és az itt lévő gyűjtemények képében. Ugyanakkor elengedhetetlennek tartotta az egyetemi

¹⁰¹ GYÜRKY 1901. 189.

¹⁰² A KEOSZ volt a katolikus nagygyűlések szervezője, amelynek feladata volt mindent megtenni a nagygyűlési határozatok végrehajtása érdekében. Ezért széles körű kapcsolatrendszerrel igyekezett kiépíteni.

¹⁰³ BERZEVICZY 2000. 16–21.

¹⁰⁴ Az egyik a pécsi egyetem történetével foglalkozott (SZILVEK 1900a.), a másik pedig a katolikus egyetem lehetséges létesítési helyszíneivel: SZILVEK 1900b.

¹⁰⁵ SZILVEK 1900b. 4.

¹⁰⁶ SZILVEK 1900b. 14.

¹⁰⁷ SZILVEK 1900b. 21.

alapnak a katolikus autonómia számára való átadását és felhasználását is.¹⁰⁸ Véleménye szerint nem is teljesen új alapításról lenne szó, hanem a régi katolikus egyetem erőinek áthelyezéséről, mivel az egyetemi alap fekvősegei amúgy is Tolna és Baranya megyékben (Földvár, Pécsvárad) találhatók. A költségesebb orvosi karról szerinte átmenetileg – erőforrások hiánya miatt – le lehetne mondani, természetesen a későbbi kialakítás reményében. Pécs szerepét erősíti a szerző szerint a város jó vasúti összeköttetése a déli-délkeleti területekkel. A nemzetközi szinten zajló versenyben egy itt kialakított egyetem pozitív hatással lehetne Horvátország és Bosznia irányában is, egy a szláv népekre ható kulturális gócpont szerepét tölthetné be.¹⁰⁹ Úgy látta, hogy észak és kelet felé ez már amúgy is megvalósul Budapest és Kolozsvár, illetve hamarosan Debrecen révén. De nem csak a nemzetközi viszonyok miatt, hanem a belső állapotok szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonított a kérdésnek: a pártok egyelőre még közjogi alapon állnak, de hamarosan ideológiai alapon fognak szerveződni, ezért életbevágó a keresztény értékrenddel rendelkező értelmiség mielőbbi kinevelése, ugyanis – mint írta – a katolicizmus nemzet-konzolidáló erő és nemzeti propaganda-tényező egyben.¹¹⁰

A Szilvek Lajos által felvetettekre Mihályfi Ákos a *Katholikus Szemle* oldalain reagált.¹¹¹ E tanulmányában benne vannak azok a szempontok és érvek, melyeket a fent bemutatott katolikus nagygyűlési beszédeiben kifejtett. Itt csak azt emelem ki, ami azokhoz képest új. Pécs esetében a katolikus egyetem mozgalma tényleg élénk mozgolódást váltott ki. Hetyey püspök felajánlásai és a pécsi papság gyűjtése komoly összeget biztosítottak, de természetesen nem eleget. A háromkarú egyetem felállításához mindenképpen szükség lett volna arra, hogy az egyetemi alapot az állam rendelkezésre bocsássa. Ezzel Mihályfi nem értett egyet, mert ezt a katolikusoknak a budapesti egyetemről való kivonulásával egyenrangúnak értékelte, amit nem tartott szerencsésnek. Szilvek történelmi és földrajzi érveit erősnek tartotta, de felhívta a figyelmet a nehézségekre (államilag elismert oklevélkiadás, tanárok kiválasztása, hallgatók szerzése) is. Véleménye szerint az új egyetemet nem is egy nagyobb városban, hanem – angol mintára – a várostól távol kellene felépíteni, és nem szabad megelégedni a három kar létesítésével.¹¹² Az új egyetemnek a hegyek között, parkokkal és ligetekkel övezve kell felépülnie, mintegy külön várost alkotva, amelytől távol van más városok rohanása, zaja és minden negatív tulajdonsága. A hallgatóság megnyerése miatt nem csak az orvosi kar szükséges, hanem új, modern fakultásokat is fel kell állítani, egyet például a mezőgazdasági képzésnek. Ami viszont ennél is fontosabb, hogy olyan egyetemi életet kell garantálni, amely vonzza az ifjúságot. Ennek biztosítéka, ha az oktatók és a hallgatók nem izoláltan élnek egymás mellett, hanem közösen vesznek részt egyetemi ünnepélyeken, vallásgyakorlatokon, különféle összejöveteleken és szórakozási alkalmakon. Fontos továbbá az egyetemi internátusok jó berendezése és működtetése, melyeket a szegény sorsú diákok olcsón tudnak igénybe venni.¹¹³

¹⁰⁸ SZILVEK 1900b. 37–51.

¹⁰⁹ SZILVEK 1900b. 64–68.

¹¹⁰ SZILVEK 1900b. 71.

¹¹¹ MIHÁLYFI 1900. 369–376.

¹¹² MIHÁLYFI 1900. 375.

¹¹³ MIHÁLYFI 1900. 374.

1903-ban Hanuy Ferenc, a pécsi hittudományi főiskola egyházjog és egyháztörténet tanára újra a pécsi alapítás mellett érvelt.¹¹⁴ Véleménye szerint egy háromkarú – orvosi fakultás nélküli – egyetem alapítására egyedül Pécs képes a Dunántúlon, még hozzá mindenféle állami hozzájárulás nélkül.¹¹⁵ Mihályfihoz hasonlóan úgy érvelt, hogy nem szabad az állami egyetemeket teljesen elszakítani a katolikusoktól, azokon nem szabad feladni a teológiai karokat. Támogatva viszont a vallás- és közoktatásügyi miniszter azon törekvését, hogy vidéki nagyvárosokat kulturális gócpontokká fejlesszenek, ő is fontosnak tartotta az új egyetem alapításának kérdését. Wlassics Gyula miniszter 1902. május 28-i főrendiházi beszédét idézte; a vidéki jogakadémiák egyetemekké fejlesztésének ügyében hozzá intézett kérdésre így válaszolt: „Az én egész kultúrpolitikám főtörekvése az, hogy minél inkább erősítsük meg a vidéki városokat és e tekintetben nem hagyom magamat eltántorítani semmiféle megrettentéssel és semmiféle áramlat által, (...) mert igenis azt akarom, hogy a vidéki városoknak kulturgócpontjait olyanokká tegyük, hogy a vidéki városok valóban versenyképesekké váljanak és azzal az ósdi felfogással, a mely azt mondja, hogy csakis Budapest tekinthető olyannak, mely a kultúrára alkalmas terep, azzal az ósdi felfogással szakítanunk kell, ha azt akarjuk, hogy ennek az országnak a kulturális nivóját emeljük (...).”¹¹⁶ Hanuy fontosnak látta, hogy a vidéki egyetem katolikus legyen, olyan, mely – nem csak a teológiai kara! – pápai jóváhagyással jön létre. Ez garantálna ugyanis olyan nemzetközi jelleget, mely az állami egyetemek esetében nincs meg, és ezért versenyképesebbek is lehetnének azoknál.¹¹⁷ Hanuy is azon az állásponton volt, hogy nem szabad csonka egyetemben gondolkodni, mivel a tudományok sajátossága, hogy fejlődnek és differenciálódnak, ezért az új tudományágak leválása miatt új karok alapítása is szükséges lesz.¹¹⁸

A legnagyobb problémát a szükséges anyagiak összegyűjtésében látta, de követendő példaként mutatott rá a salzburgi egyetem érdekében tett ausztriai lépésekre. Ausztriában 1884 óta gyűjtöttek a katolikus egyetemre az Universitäts-Verein szervezésében, és az eszmét az osztrák katolikus nagygyűlések is magukévá tették. Az osztrák püspöki kar 1891-ben foglalkozott a kérdéssel, és gyűjtést rendelt el a cél megvalósítására, XIII. Leó pápa pedig 1885-ben és 1902-ben is *breve*-ben helyeselte a törekvéseket. Ausztriában négyféle módon gyűjtenek a katolikus egyetemre: 1. rendes adományok formájában, 2. a rendszeres évi kiadások fedezésére *subscriptio* formájában, 3. Lichtenstein-féle pénzszerzési módszerrel (minden katolikus évente 30 fillért adományozott), 4. Hilfsaktion keretében: 100 koronát adnak, és ha 1911-ig nem jön létre az egyetem, akkor kamat nélkül visszaadják az adakozóknak. A gyűjtéseket egy központi gyűjtőbizottság és 27 egyházmegyei albizottság szervezte, de a legfőbb gyűjtők a plébánosok voltak.¹¹⁹

Hanuy részletes pénzügyi számításokat végzett egy esetleges pécsi alapítás költségeire. Úgy látta, hogy a jogi és a teológiai karra való fedezet nagyjából rendelkezésre áll. A bölcséleti kar esetében arra számított, hogy a ciszterci rend ide helyezi át hittudományi és tanárképző tanfolyamait, és akkor ez a kar is életképes lehet. Az orvosi karra az

¹¹⁴ HANUY 1903.

¹¹⁵ HANUY 1903. 7.

¹¹⁶ HANUY 1903. 54.

¹¹⁷ HANUY 1903. 64.

¹¹⁸ HANUY 1903. 102.

¹¹⁹ HANUY 1903. 104–106.

országos gyűjtésből, az egyetem többi épületére pedig Pécs város felajánlásaiból várt megfelelő alapot teremteni.¹²⁰ Véleménye szerint is fontos előfeltétel, hogy a püspöki kar támogassa az ügyet, és hogy a város mellé álljon. Egyetértett Mihályfival abban, hogy a működőképesség garanciája az államilag elismert oklevél-kiadási jog megszerzése és a megfelelő garanciarendszerrel (fegyelmi szabályzat, katolikus hallgatói egyesületek) biztosított katolikus szellemiség.¹²¹ Az egyetem elhelyezésével kapcsolatban ő is azt hangsúlyozta, hogy annak egy olyan periferián kell megvalósulnia, ahol még nincs hasonló intézmény. Ebből a szempontból sem Egert (Budapest miatt), sem Gyulafehérvárt¹²² (Kolozsvár miatt) nem tekintette jó megoldásnak. Pécs viszont szerinte a dél-dunántúli régióban jó vasúti összeköttetéssel rendelkező, népes központ, melyet középiskolákból álló kulturális gyűrű vesz körül, nem beszélve a horvátországi és fiumei kapcsolatokról.¹²³

Az írás reagált Mihályfinak arra a felvetésére, melyet a második nagygyűlésen elmondott beszédében („*Katolikus nevelés*” címen) tett egy új teológiai karnak a szemináriumoktól való külön felállításáról, és magasabb minőségi színvonaláról. Hanuy nem értett egyet vele, mert úgy gondolta, hogy a katolikus papnak is olyan képzettnek kell lennie saját szakmájában, mint a világiaknak. A magasabb szintet kell alapnak venni és ezt felül is kell múlniuk a papoknak. A világi teológushallgatók kevesen vannak, és a többség amúgy is pap lenne. Ebből a megfontolásból – mintegy kompromisszumként – differenciálást javasolt: legyen kétféle teológiai tanfolyam, egy rövidebb és egy hosszabb.¹²⁴

Arra a kérdésre, hogy egyáltalán kik illetékesek a kezdeményezésre, a következő választ adta: az eddigi felvetések a helyi tényezőket kiiktatták, és egyedül országos kérdésnek tekintették a katolikus egyetem ügyét, elsősorban a püspöki kartól és a leendő katolikus autonómiától várták a megoldást. Az 1900. évi nagygyűlés elfogadta Mihályfi javaslatát, hogy felkérjük a püspöki kart egy egyetemépítő bizottság létrehozására és országos mozgalom indítására. 1901-ben – szintén Mihályfi javaslatára – a KEOSZ-t kérték fel, hogy hozzon létre előkészítő bizottságot. Ezeknek azonban semmi eredménye nem lett, az autonómiára várni pedig annyit jelentett, mint beláthatatlan időre elhalasztani az egyetem ügyét. Hanuy kiemelte Hetey pécsi püspök aktivitását az ügyben, és az egyháziak közül első helyen őt látta kezdeményezésre jogosultnak.¹²⁵ Nagyon fontosnak találta azonban, hogy az igazi kezdeményezőnek a városnak kellene lennie, neki kell felkérnie a többi szereplőt, hogy tegye meg a hatáskörébe tartozó lépéseket. Így a folyamat alulról indulva végül eljuthatna a megalapítást szentesítő uralkodói, illetve pápai jóváhagyásig.¹²⁶

¹²⁰ HANUY 1903. 130.

¹²¹ HANUY 1903. 138–142.

¹²² Fogarassy Mihály erdélyi püspök halálakor (1882-ben) tett alapítványa egy gyulafehérvári katolikus egyetem létesítését volt hivatott megalapozni. 1903-ban az erdélyi római katolikus státus igazgatótanácsa is támogatta a kezdeményezést. Erről szintén Mihályfi Ákos mondott kritikát, és ugyan a pécsinél jobbnak látta a helyzetet, de Gyulafehérvárt nem tartotta alkalmasnak egy országos egyetem székhelyéül. A kezdeményezés végül nem valósult meg. SZÖGI 2001. 156.

¹²³ HANUY 1903. 155.

¹²⁴ HANUY 1903. 157.

¹²⁵ HANUY 1903. 169–171.

¹²⁶ HANUY 1903. 176.

Mihályfi a *Katholikus Szemlében* élesen bírálta Hanuy monográfiájának kiindulási pontját és egyes megállapításait.¹²⁷ Elsősorban annak túlzott optimizmusa miatt háborodott fel. Szerinte ugyanis Hanuy azt sejteti, hogy a katolikus egyetem beindítása Pécsett könnyű és hamar megoldható kérdés, melynek a feltételei nagyrészt már adottak is. Ezzel szemben Mihályfi korainak talált mindenféle lépést, mivel a részéről is már többször javasolt egyetemi előkészítő bizottságot még az erre hivatott tényezők fel sem állították, semmilyen előrelépés nem történt az ügyben. Az anyagi és személyi feltételek ugyanúgy nem voltak adottak egy igazán minőségi és versenyképes intézmény felállításához, mint ahogy a meglévő pécsi (és egyéb) jogakadémiák és szemináriumok sem tekinthetők a leendő egyetemi karok magvainak.¹²⁸ Ugyanis – állította – ezek a főiskolák nem töltik be azt a szerepet, amelyet a katolikus jelző megkövetelne tőlük. Ennek oka pedig a tanári kar nem eléggé katolikus és olykor nem is eléggé tudós összetétele és a hallgatóság minősége. Az első lépés tehát – mint ahogy ezt már többször hangoztatta – a megfelelő tudós ifjúság kinevelése lenne külföldi ösztöndíjas helyek biztosításával. Garantálni kell továbbá, hogy a létrejövő egyetem a graduálás jogát megkapja mindegyik karra vonatkozóan. Elsősorban a tanárvizsgáló-bizottságok kialakítását tartotta kardinális kérdésnek, ismét felhozva a francia *jury mixte* esetét. Ebben nagy anomáliák és feszültségek kialakulásának lehetőségét látta, mert mint megjegyezte: „*Képzeljünk el egy Paulert és egy Prohászkt együttes bizottságban és bölcséleti vizsgán!*”¹²⁹ Ráadásul Hanuy úgy képzelte el a bölcsészeti kar megalapozását, hogy a ciszterci rendet Pécsre kívánta telepíteni. Erre Mihályfi kijelentette, hogy „*én nem tudnám a ciszterci rendnek ajánlani, hogy egy ilyen, reá nézve veszélyes experimentumba belemenjen; hogy óriási költséggel fölállított, jó alapokra fektetett, 17 év óta sikerrel működő budapesti kollégiumát fölösszlassa, ismét nagy költséggel újat rendezzen be Pécsre, akkor, mikor a pécsi katolikus egyetem életképességéről még nincs meggyőződve.*”¹³⁰

Mihályfi amiatt is bírálta Hanuy felvetését, mert annak szerinte túlzottan (pécsi) lo-kálpatrióta jellege, keményebben fogalmazva provinciális színezete volt. Úgy vélte ugyanis, hogy ezzel az egyetem országos jellegét veszélyezteti, és az ügy iránti érdeklődés eltűnését vizionálta. Elismerte ugyan, hogy Pécs sok szempontból nagyon is alkalmas lenne, de a felvetésnek az erre hivatott tényezőktől kellene kiindulnia, ami pedig nem a város, hanem egy jogkörökkel bíró, országos (a püspöki kar által megbízott) egyetem-előkészítő bizottság. Azt sem tartotta szerencsésnek, hogy kiemelten a ciszterci tanító renddel számolt a javaslat, mivel ez is a helyi érdekek miatt alakult így, márpedig mindegyik rendet meg kellene szólítani. Összességében – a bírált tanulmánytól elvonatkoztatva is – sajnálatát fejezte ki azért, mert „*nem egyesített erővel, hanem helyi érdekek és szempontok szerint (Pécs – Gyulafehérvár) kezdenek e nagy mű megvalósításához és nagyon félő, hogy egy helyett két katolikus egyetemet is fognak fölállítani, de egyikben sem lesz köszönet.*”¹³¹

Még ugyanebben az évben (1903), a negyedik katolikus nagygyűlés alkalmával Mihályfi ismét felszólalt a katolikus egyetem ügyében.¹³² A téma nemzetközi jelentőségének

¹²⁷ MIHÁLYFI 1903a. 879–886.

¹²⁸ MIHÁLYFI 1903a. 882.

¹²⁹ MIHÁLYFI 1903a. 884.

¹³⁰ MIHÁLYFI 1903a. 884.

¹³¹ MIHÁLYFI 1903a. 885–886.

¹³² MIHÁLYFI 1903b.

igazolására beszédét azzal kezdte, hogy az 50. (kölni) német katolikus nagygyűlés elkészítette a német nagygyűlések történetének feldolgozását, és ebben is tisztán látszik, hogy az 1849-es és az 1889-es nagygyűlés között a katolikus egyetem témája ott is intenzíven jelen volt. A cél elérésére külön szervező bizottság alakult és széleskörű gyűjtést is rendeztek.¹³³ A kettős célt, melyet a katolikus egyetem ügyével el kívántak érni (a tudomány világában a katolikus világnézetnek érvényt szerezni, illetve az értelmiséginek készülő ifjúságot megőrizni a hitben és az erkölcs tisztaságában), többféle eszközzel is meg lehet valósítani, nem ez az egyetlen módszer: tudományos társulatok, nagy könyvkiadó cégek, tudományos folyóiratok alapítása. Az első cél érdekében a németek is arra törekedtek, hogy a meglévő egyetemekre minél több katolikus jusson be, az egyetemi tanárság első lépcsőjét jelentő magántanárság (*habilitatio*) megszerzését minél inkább anyagilag, ösztöndíjakkal támogassák, még mielőtt saját egyetemet alapítanának. A második cél elérése érdekében az egyetemeken belül katolikus ifjúsági egyesületek és vallásos társulatok (Vincze-egyletek, Bonifácus-egyletek, Mária-kongregációk) kiépítését szorgalmazták.¹³⁴ Magyarországon – Mihályfi megállapítása szerint – a katolicizmus ilyen szempontból eddig még keveset törődött a leendő értelmiséggel. Sokan tanulnak ugyan egyházi pénzen és segítséggel, de tanulmányaik elvégzése után nem foglalkoznak már velük, ezért fokozatosan kiszorulnak a fontosabb pozíciókból. Ennek a problémának a megoldását legalább olyan fontosnak tartotta, mint a katolikus egyetem ügyét.¹³⁵

Arra a kérdésre, hogy meg tudnánk-e tölteni egy katolikus egyetemet katolikus oktatókkal, tudósokkal, határozott nemmel válaszolt. Ennek igazolásaként azt hozta fel, hogy a *Katholikus Szemle* szerkesztőjeként nehezen talál minden témára megfelelő szakértő író. A külföldi katolikus egyetemekre viszont világszerte toborozzák a tanárokat (az angol, a német, a francia világnyelveket), nálunk ez egyelőre kizárt, magunkra vagyunk utalva, ezért még korainak tartotta az alapítást, még akkor is, ha lenne is elég pénz. Ha ugyanis a korai alapítás miatt nem sikerül megfelelő tekintélyt szerezni az egyetemnek, akkor ezzel nagyobb kárt okoznak, mintha nem csináltak volna semmit. Mint már oly sokszor, itt is elmondta, hogy a katolikus tudósok nevelése az első, külföldi ösztöndíjak, utazások, kutatások támogatása révén, illetve habilitációjuk elősegítése, hogy főállásban tudjanak ennek a munkának élni.¹³⁶

A kezdeményezés kapcsán ismét kérte egy előkészítő bizottság felállítását a püspöki kar támogatásával, hogy dolgozza ki a megvalósíthatóság feltételeit, illetve a katolikus közvéleményt hangolja rá az ügyre. Hangsúlyozta, hogy az életképes egyetem óriási költségekkel jár és a katolikus társadalomtól nagy áldozatokat kíván, annál is inkább, mert a versenyképesség egyik feltétele, hogy a katolikus egyetem tanárai az állami egyetem tanáraival azonos fizetést kapjanak, nem is beszélve a szükséges könyvtári infrastruktúráról, a múzeumok, laboratóriumok, szertárak és gyűjtemények sokaságáról. Ezek kifejlesztése csak folyamatosan, hosszú időn keresztül történhet meg.¹³⁷ Mindezek tisztázása érdekében a bizottságnak és a katolikus politikusoknak aktívnak és felkészültnek kell lenniük a

¹³³ MIHÁLYFI 1903b. 3.

¹³⁴ MIHÁLYFI 1903b. 5–7.

¹³⁵ MIHÁLYFI 1903b. 8–9.

¹³⁶ MIHÁLYFI 1903b. 13.

¹³⁷ MIHÁLYFI 1903b. 14–16.

felsőoktatási törvény revíziójakor.¹³⁸ Végül, a bizottságnak kell kijelölnie a megfelelő helyet az egyetem számára, hogy ne legyen széthúzás és az erők ne forgácsolódjanak szét. Határozati javaslatában ezek után azt kérte, hogy keressék meg a püspöki kart az egyetemi előkészítő bizottság kiküldése érdekében.¹³⁹

A javaslatot a szakosztály elfogadta, de végrehajtása nem történt meg. A katolikus egyetem szervezésének ügye ezt követően fokozatosan háttérbe szorult, és csak évekkel később merült fel ismét. Bár a katolikus autonómiát, a nevelésügyet és a tudományosságot érintő, a katolikus értelmiség szerepéről érkező nagygyűlési előadók időnként szóba hozták, de érdemi előrelépés nem történt a kérdésben. E helyett a meglévő és éppen létesítendő egyetemeken belül igyekeztek a katolikus pozíciókat megőrizni, illetve javítani.¹⁴⁰

1911 márciusában felmerült, hogy amennyiben a tervezett harmadik egyetemet Pécssett állítanak fel, akkor ez lehetne akár katolikus is, de ennek kevés realitása volt. Az ez évi (XI.) katolikus nagygyűlésen – a kérdés aktualitása okán – Mihályfi Ákos újra beszélt a katolikus egyetem ügyéről.¹⁴¹ Mondandóját szemrehányással kezdte: *„ez is jellemzi a mi katolikus mozgalmainkat. Ez előtt tíz évvel országszerte lelkesültünk a katolikus egyetemért; ma, mikor az egész ország egyetemekről beszél, mi katolikusok hallgatunk a katolikus egyetemről. Nálunk sok a lelkesedés, nagy a szalmatűz, kevés a kitartás; könnyen megriadunk a nehézségektől, könnyen ellankadunk, félünk, miként Glattfelder püspök úr mondotta, főleg pedig mi csak a pillanatnyi benyomások hatása alatt élünk (...)”*.¹⁴² Glattfelder Gyula csanádi püspök hivatkozott megállapítása ugyanennek a nagygyűlésnek a megnyitó szekciójában hangzott el, és a katolikus értelmiség elégtelen állapotáról, illetve a lehetséges tennivalókról beszélt. Mihályfi erre reagálva állapította meg, hogy a katolikus értelmiség világnézeti nevelésében a három legfontosabb eszköz a katolikus sajtó, az autonómia és a katolikus egyetem. De – mint tíz évvel korábban, úgy most is – hangsúlyozta, hogy bármennyire is áldásos egy önálló katolikus egyetem, de az állami egyetemekkel való versenyképességének megvalósítása nagy nehézségekbe ütközik. Beszéde védekezés volt azokkal a vádakkal szemben, melyek szerint a nehézségek miatt nem támogatja, hogy bármi is történjék ebben az ügyben. Éppen ellenkezőleg vélekedett: *„Tegyük úgy, amint legközelebbi szomszédaink, vagy úgy, mint a németek, vagy úgy mint az osztrákok, csak ebben a tétovázó tétlenségben ne maradjunk.”*¹⁴³ A németek lemondtak az önálló katolikus egyetemről, és helyette az állami egyetemekre igyekeztek bejuttatni minél hatékonyabban a katolikus érdekeket. Ezért támogatták a katolikus tudósokat, ösztönözték azok habilitációját és segítették őket, hogy életvitelszerűen tudjanak tudományukkal foglalkozni. Másrészt a katolikus közvélemény elérte a kormánynál, hogy azokon az egyetemeken, ahol kellő számú katolikus van, állítsanak fel párhuzamosan világi és felekezeti tanszékeket is. Ausztriában ezzel szemben az önálló egyetem felállítását választották, és ezért már 30 évvel korábban kijelölték az ezt előkészítő bizottságot, amely minden területen igyekszik megalapozni a salzburgi egyetem jövőjét.

¹³⁸ MIHÁLYFI 1903b. 18.

¹³⁹ MIHÁLYFI 1903b. 23.

¹⁴⁰ LADÁNYI 2004. 12.

¹⁴¹ MIHÁLYFI 1911.

¹⁴² MIHÁLYFI 1911. 657.

¹⁴³ MIHÁLYFI 1911. 658.

A hazai viszonyok között elsősorban a katolikus autonómia ügyének elakadása gátolta meg, hogy a fentiekhez hasonló, egyértelmű megoldások szülessenek. Mihályfi ennek ellenére lehetségesnek tartotta volna a bizottság felállítását, mert – mint mondta – a létrejövő autonómiának is csak ez lehet az első lépése az ügyben. Időt lehetett volna tehát spórolni, és nagy előnyt jelenthetett volna egy kikristályosodott állapotban lévő koncepció. Példaként a debreceni egyetemre hivatkozott, melynek alapját a protestáns előkészületek jelentették, és a létrehozáskor az állami egyetemen fel is állítottak egy protestáns teológiai kart.¹⁴⁴ „Elkéstünk, sőt ismét vissza vagyunk vetve hosszú időre” – állapította meg. Végül nem tehetett mást, mint megismételte tíz évvel korábbi javaslatát az országos katolikus egyetemi bizottság felállításáról. Ez „fontolgassa-latolgassa az összes felmerülő nehézséget s ha nem találja azokat leküzdhetetlennek, fogjon azonnal a munkához. (...) Ha pedig csakugyan olyanok volnának az akadályok, melyek lehetetlenné tennék egy versenyképes katolikus egyetem megalapítását, ez esetben ugyanennek a bizottságnak volna hivatása javaslatot tenni a katolikus egyetemekre tett alapítványok olynemű felhasználására, hogy ezek az állami egyetemeken a katolikus érdekek minél nagyobb biztosítására szolgáljanak.”¹⁴⁵

Zárszó

Az 1890-es évektől az első világháborúig tartó időszakban elkezdődött a magyarországi katolikus megújulás megalapozása. A két világháború között kibontakozó folyamat gyökerei sok szempontból (sajtómozgalom megindulása, egyesületi hálózat kiépítése) erre a két és fél évtizedre nyúlnak vissza. A katolikus közéletben aktív világiak száma viszonylag szűk körű volt, és a katolikus nagygyűlések alkalmával felvetett megoldási javaslatoknak pedig csak kis része tudott ekkor igazán hatékonyan megvalósulni. Ezek közé a sikertelen kísérletek közé tartozik a katolikus egyetem alapításának ügye is. A katolikus táboron belüli megosztottságot jól mutatja, hogy ezzel kapcsolatban sem sikerült egységes álláspontot kialakítani, még a legalapvetőbb kérdések kapcsán sem. A püspöki kar nem állt egységesen egy új egyetem alapítása mögé, az ezt előkészítő bizottságot évtizedekig nem hozták létre. Ebben szerepe volt annak, hogy egyrészt a budapesti egyetemen kívánták helyreállítani a katolikusok pozícióit, de közrejátszott az is, hogy az egyetem ügyét az autonómia-kérdés részének tekintették. Másrészt egy teljesen új katolikus egyetem alapításához a tárgyi és személyi feltételek sora hiányzott. A pro és kontra felhozott érvekre, illetve a feltételek meglétére vagy hiányára talán jó példa a pécsi kísérlet bemutatása. Amiben a katolikus törekvések sikeresnek látszottak ebben az időszakban, az az egyetemi ifjúság egyesületeken keresztül történő megszervezése és gondozása volt.

Az 1920-as években (Szeged kapcsán) és az 1945 utáni koalíciós időszakban (Eger kapcsán) még felmerültek egy katolikus egyetem tervei, de ezek már teljesen megváltozott környezetben, teljesen más okok miatt nem valósulhattak meg.

¹⁴⁴ MIHÁLYFI 1911. 658–659.

¹⁴⁵ MIHÁLYFI 1911. 659.

FORRÁSOK

- BUDAPESTI NGY 1894 *A katolikus nagygyűlés Budapesten 1894. január 16-ikán.* Kiadják és az előszót írták gróf ESTERHÁZY Miklós Móric és gróf ZICHY Nándor. Budapest, 1894.
- EPL PKK JGYK *A Magyar Püspöki Kar Konferenciáinak jegyzőkönyvei (1892–1918).* Pécsi Püspöki Levéltár, Esztergomi Prímási Levéltár. (*Jegyzőkönyv a nmélt. püspöki karnak ... évi ... Budapesten főméltóságu Vaszary Kolos hercegprímás elnöklete alatt folytatólagosan tartott tanácskozmányáról*)
- GYÜRKY 1900 *A magyar katholicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott országos katolikus nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én.* Szerk. GYÜRKY Ödön. Budapest, 1900.
- GYÜRKY 1901 *A magyar katolikusok második Országos Katolikus Nagygyűlése Budapesten 1901. november 4–7-én.* Szerk. GYÜRKY Ödön. Budapest, 1901.
- KOMÁROMI NGY 1893 *A komáromi kath. nagygyűlés 1893. április 23-án.* H. n., 1893.

SAJTÓFORRÁSOK

- KATHOLIKUS SZEMLE *Katholikus Szemle.* Évnegyedes folyóirat. Budapest, Szent István Társulat, 1887–1944.
- MAGYAR SION *Magyar Sion.* Egyházirodalmi folyóirat. Esztergom, 1887–1904.
- RELIGIO *Religio.* Kath. politico-egyházi és irodalmi lap. Pest/Budapest, 1849–1893. = *Religio vallás.* Kath. egyházi, társadalmi és irodalmi folyóirat. Budapest, 1894–1905. = *Religio.* Tudományos, társadalmi és irodalmi katolikus folyóirat. Budapest, 1906–1930.

IRODALOM

- ADRIÁNYI 1974 ADRIÁNYI, Gabriel: *Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945.* Mainz, 1974.
- ADRIÁNYI 2000 ADRIÁNYI Gábor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1943. *Vigilia*, (2000):10. 739–746.

- ALTERMATT 2001 ALTERMATT, Urs: *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete*. Budapest, 2001.
- ARTNER 1938 ARTNER Edgár: A Hittudományi Kar története (1790–1935). In: HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A hittudományi Kar története 1635–1935*. Budapest, 1938. 281–564.
- BEKE 2002 BEKE Margit: A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig. In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk. ZOMBORI István. Budapest 2002. 177–345.
- BEKE 2011 BEKE Margit: *Fejezetek az új- és legújabb kori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*. Budapest, 2011.
- BERZEVICZY 2000 BERZEVICZY Klára: *A magyar katolikus klérus elitjének képzése 1855–1918. A Hittudományi Kar hallgatói*. Budapest, 2000. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 21.)
- CHADWICK 1998 CHADWICK, Owen: *A History of the Popes 1830–1914*. Oxford, 1998.
- DENZINGER – HÜNERMANN 2004 DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter: *Hittvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest, 2004.
- FRANKL – KLIEBER 2008 *Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum” in Wien 1816 bis 1918. Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum*. Hrsg. FRANKL, Karl Heinz – KLIEBER, Rupert. Wien–Köln–Weimar, 2008.
- GÁRDONYI 2006 GÁRDONYI Máté: *Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe*. Budapest, 2006.
- HANUY 1903 HANUY Ferenc: *Katholikus egyetem Pécsen*. Pécs, 1903.
- HERMANN 1982 HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1982.
- KARÁDY 2005 KARÁDY Viktor: *A francia egyetem Napóleontól Vichyig*. Budapest, 2005.
- KELEMEN 2000 KELEMEN Elemér: 1867–1919. In: KARDOS József – KELEMEN Elemér – SZÖGI László: *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Budapest 2000. 77–117.

- KELLER 2010 KELLER Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban*. Budapest, 2010.
- KISS 1888 KISS János: Katholikusok első nemzetközi tudományos kongresszusa Párisban. (1888. ápr. 9–12). *Katholikus Szemle*, (1888):2. 306–335.
- KISS 1891 KISS János: A katolikusok II. nemzetközi tudományos kongresszusáról. *Katholikus Szemle*, (1891):4. 636–649.
- KLESTENITZ 2014 KLESTENITZ Tibor: A katolikus nagygyűlések Magyarországon a dualizmus korában. *Vigilia*, (2014):2. 110–115.
- LADÁNYI 2004 LADÁNYI Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában. *Századok*, (2004):1. 3–38.
- MAHONEY 2003 MAHONEY, Kathleen A.: *Catholic Higher Education in Protestant America. The Jesuits and Harvard in the Age of the University*. Maryland, 2003.
- MIHÁLYFI 1898a MIHÁLYFI Ákos: Katholikus egyetemek. (Első közlemény). *Katholikus Szemle*, (1898):1. 3–37.
- MIHÁLYFI 1898b MIHÁLYFI Ákos: Katholikus egyetemek. (Második közlemény). *Katholikus Szemle*, (1898):2. 177–225.
- MIHÁLYFI 1898c MIHÁLYFI Ákos: Katholikus egyetemek. (Harmadik közlemény). *Katholikus Szemle*, (1898):3. 426–448.
- MIHÁLYFI 1898d MIHÁLYFI Ákos: Katholikus egyetemek. (Negyedik, befejező közlemény). *Katholikus Szemle*, (1898):4. 567–582.
- MIHÁLYFI 1900 MIHÁLYFI Ákos: A katolikus egyetemről (Két röpirat alkalmából). *Katholikus Szemle*, (1900):4. 369–376.
- MIHÁLYFI 1903a MIHÁLYFI Ákos: Katholikus egyetem Pécsen. *Katholikus Szemle*, (1903):8. 879–886.
- MIHÁLYFI 1903b MIHÁLYFI Ákos: *A katolikus egyetemről. Előadás a IV. orsz. kath. nagygyűlés első szakosztályában*. Budapest, 1903.
- MIHÁLYFI 1911 MIHÁLYFI Ákos: A katolikus egyetemről. *Religio*, 1911/2/39. 657–659. (= *Szövetségi Értesítő*, 1912/VI/1. 141–145.)
- MONDIN 2001 MONDIN, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

- PROHÁSZKA 1891 *Szentséges atyánknak XIII. Leo pápának beszédei és levelei.* Ford. PROHÁSZKA Ottokár. Budapest, 1891.
- SZILVEK 1900a SZILVEK Lajos: *A pécsi egyetem története.* Budapest, 1900.
- SZILVEK 1900b SZILVEK Lajos: *Hol állítsunk katolikus egyetemet?* Pécs, 1900.
- SZÖGI 1990 SZÖGI László: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. *Vigilia*, (1990) 328–336.
- SZÖGI 1991 SZÖGI László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: *Egyházak a változó világban.* Szerk. BÁRDOS István – BEKE Margit. Esztergom, 1991. 509–512.
- SZÖGI 2001 SZÖGI László: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. In: *Az évszázados universitas.* Szerk. SZÖGI László. Budapest, 2001. 148–164.
- TUSOR 2007 TUSOR Péter: A bécsi Augustineum és Magyarország 1816–1918. (Vázlat). *Aetas*, (2007):1. 32–43.

Catholic Congresses Before the First World War and the Matter of the Catholic University in Hungary

by Norbert Csibi

(Summary)

During the 18th–19th centuries major universities in Europe significantly changed, and came under the influence of nation states. The Catholic Church, which always had an important role in the European scientific world, and established and maintained several Universities, had to answer a number of questions related to this fact. It was also important for her since the scientific-technical progress had a side effect which made more and more intellectuals turn away from religion. Nevertheless, this social group was exactly the key to perform a catholic reform.

From the turn of the 19th and the 20th centuries, following the paradigm of foreign examples, congresses organized by the Catholics became regular in Hungary. After the sporadic and regional events of the 1890s, from 1900 these musters of the catholic public life were organized in the capital. The questions of public education – beside other religious and social issues – were always important parts in the agenda of these 2–3-day long events. The plans related to the foundation of a new Catholic University in Hungary were important issues of this topic before the First World War. In my paper I show the main proposals of these Hungarian plans in relations to the respective Vatican guidelines as well as to the foreign paradigms.

Vértesi Lázár

„Szemináriumi Élet”

A pécsi növendékpapság Szent Pál Társulatának egyházirodalmi kiadványa (1921–1951)

A Pécsi Püspöki Szeminárium kiváló szellemi műhelyként végezte feladatát 1746 óta megkezdett hosszú fennállásának békés évtizedeiben. Nem lehet célunk, hogy a szeminárium a huszadik századi, időszaki kiadványának létrejötté kapcsán századokra visszamenően fel-tárjuk azt a szellemi közeget, amely életre hívta azt, mégis nélkülözhetetlennek gondoljuk hangsúlyozni azt a hagyományaiban gazdag és megújulni mindig kész hátteret, ami lehetővé tette a két háború között reneszánszát élő katolikus egyházi kultúra e kicsiny, helyi szintű megtestesülését. A világi papság soraiba emelkedő, végzett leviták sokoldalú képzettséget nyertek a szemináriumban, jártasak voltak a világi humán tudományágakban, a teológiában és a művészetekben egyaránt, persze ki-ki képességei szerint. Felkészültségük mércéje azonban – történelmünk sajátos alakulása következtében – nem annyira a köz-ségük mindennapi életében betöltött szerepük, hanem a történelmi sorsfordulók során ta-núsított magatartásuk lett. E tekintetben azonban nem adtak okot szégyenkezésre. A hu-szadik század világégései idején példamutatóan helytálltak, szervezték a hátszág vidéki társadalmának háborús áldozatvállalását, vigaszt nyújtottak, a helyükön maradtak, együtt a meghurcoltakkal, együttérzést és emberséget mutattak a vész idején. Ez nem pusztán emberi kvalitás eredménye. Gyökereit abban a miliőben kell keresnünk, amelyben nevel-kedtek, s identitásuk, elkötelezettségük egész életre szóló alapjait megteremtették. Ez az alma mater a szeminárium volt.

A szemináriumot alapító Berényi Zsigmondtól (1740–1748) kezdve valamennyi püs-pök világosan látta, hogy a lelkipásztorkodás csak felkészült (a pécsi egyházmegyében speciálisan több nyelvet bíró) világi papsággal folytatható eredményesen. Ennek intézmé-nyes helyévé vált a szeminárium. A szeminárium létszáma, nem utolsó sorban az 1860-ban, Girk György (1852–1868) püspök által alapított kissemináriumból való folyamatos rekrutációnak köszönhetően, csak háborús körülmények között esett harminc fő alá. Egy ekkora létszámú intézet pedig – a hallgatók természetszerű fluktuációja ellenére is – meg-felelően széles látókörű vezetés és nagyvonalú püspöki támogatás mellett már képes volt a szellemi önszerveződésre.

A sajtótörténeti szakirodalom jobbára csak huszadik századi kiadványokat tart szá-mon a pécsi papi szemináriumból.¹ Ennél azonban több kezdeményezés nyomait őrzi a Püspöki Levéltárban fellelhető szemináriumi irattállomány. Így a *Füstkarikák* című élclap a 1886-ban legalább 10 „eresztést”, a *Szabad Szó* 1928–1929-ben legalább két évfolya-mot megélt. Az *Esti Kurir* 1931-ben, a *Szózat* 1932-ben ennél kevesebb lehetőséget ka-pott. A *Pécsi Növendékpapság Szent Pál Társulatának Évi Jelentése* című kiadványsorozat azonban 1906-tól 1917-ig évenként megjelent és a *Szemináriumi Élet* közvetlen előzmé-nyeként tudhatjuk be, a *Visszhangokkal* egyetemben. A megjelenési időszakát tekintve

1 VICZIÁN 1978. 78.; BMS 1992. 345–346.; SCHMELCZER-POHÁNKA 2015.

szintén 1921 előtti *Hangok Hazulról*, amely az első világháború utolsó két évében két évfolyamban összesen 12 számot élt meg, eltérő tematikája, kiadója és célja miatt nem tekinthető közvetlen előzménynek.

A pécsi növendékpapság Szent Pálról nevezett Társulata több mint tízévnyi, a megfelelő szervezeti forma keresésére irányuló vajúdas után, 1863. július 8-án, Gundy Mihály gimnáziumi tanár felhívására szerveződött meg, irodalmi önképzés céljával. Nyilvános létjogosultságot, vagyis püspöki megerősítést pedig 1865. január 7-ével nyertek.² A 19. század közepére fellendülő szellemi élet, a szépirodalom és a tudomány eredményei, valamint az írók és művészek társaságokba rendeződésének hatására a különböző egyházmegyék teológusai már több helyen egyházirodalmi iskolákat alapítottak, mintául szolgálva a pécsi növendékpapságnak.³ Ezeknek az iskoláknak, társulatoknak a szeme előtt mindenütt ugyanannak a célnak a megvalósítása lebegett: „*Krisztust követi, Szt. Pált szemléli és a soha el nem avuló krisztusi tan aktuális, modern megnyilvánulásaiban kutatja azokat a komoly igazságokat, erkölcsi és teológiai normákat, melyek a papot pappá, a lelkipásztort a népek atyjává, minden hívők segítőjévé teszi. Erre az életre akar a Társulat mindenkit elvezetni, aki tagjainak sorába lépett és meg akarja tanítani, hogyan lehet a napi studiumokból, asketikából, szociális programból, sajtókérdésből, szépirodalomból stb. életet alkotni, mert működése semmit sem zár ki, ami a papi ideális felkészültséggel kapcsolatban van.*”⁴

A Társulat vizsgált időszakunk kezdetéig több hullámvölgyet (1881 februárjában pár napra ideiglenes megszűnést is) átélt, de ha változó intenzitással is, az első világháborúig már közel 55 éve segítette – szervezeti keretet adva – a fiatal leviták önképzését. 1917-ben azonban sor került a szeminaristák besorozására is, és ezzel a papnövelde létszáma drasztikusan lecsökkent. A fronton harcoló kispapok lelki megtartásáért küzdve indították el Sipos István szemináriumi spirituális felügyeletével a *Hangok Hazulról* című kiadványt, de a frontszolgálatot teljesített szeminaristák közül a harcok végével csak ketten tértek vissza a tanulópadok közé. Az 1919-től zajló szerb megszállás szintén kedvezőtlenül hatott a Társulat életére, hiszen megakadályozta minden folyóirat, könyv, szellemi termék beszerzését, ami az egyházirodalmi tevékenység folytatásához elengedhetetlen lett volna, nem beszélve a szemináriumi növendékek rekrutációjában okozott nehézségekről.

Az 1920/21-es tanév így jelentős változásokat hozott. Eddigre a szeminárium magasabb évfolyamainak szinten egyetlen képviselője sem maradt. A növendékek javát első- és másodévesek tették ki, akik – nem utolsósorban a háborús eszmék hatása folytán – a működésben nagyobb szabadságot és függetlenséget kívántak a megelőző korszak szigorú, szakosztályi felépítésénél. A megreformált belső működési elvekkel párhuzamosan újragondolták a külvilág felé való megnyilatkozás fórumait is. Dr. Döry László igazgató gondoskodó irányítása alatt – aki 1919 szeptembere óta vezette a Társulatot – rendeződtek a növendékpapság sorai, és miután egy 1920. novemberi uzsonnadélután alkalomával Romeisz Ferenc kanonok elvetette a szeminaristák között egy állandó kiadvány

2 KASZÁS Imre: *A Szent Pál Társulat bölcsőjénél*. SzÉ 1938. 27–29. (A tanulmány tárgyából, illetve a folyóirat szöveggözléseinek formátumából fakadóan a „*Szemináriumi Élet*” [SzÉ] különböző írásaira való hivatkozások esetén valamennyi lényeges bibliográfiai adatot – szerző (ha ismert), cím, oldalszám – a jegyzetapparátus közli, a hivatkozott forráshelyek listáját az irodalomjegyzékbe külön nem vettük fel. – a szerk.)

3 RUDOLF 1894.

4 MIHALECZ 1924.

gondolatát, a tervezett lap hamar formát öltött. Ez lett a *Visszhangok*, amit a növendékek egy kicsiny csoportja 60–70 példányban, litografálva terjesztett és közadakozásból tartott fenn.⁵ Az 1921. február 20-ára datált harmadik szám után azonban belátták, hogy létrehozásának esetlegességei hamar ellehetetlenítenék a lapot. Így a Társulat maga vette pártfogásába az újság kiadását, megtéve azt évi értesítőjének, vállalva nyomdatechnikai előállításának költségeit, biztosítva a megfelelő példányszámot is ahhoz, hogy a külső és pártfogó tagok is hozzájuthassanak. Címéül a *Visszhangok* egyik rovatát választották: így lett *Semináriumi Élet*.

Míg a *Visszhangok* a szeminárium belső lapjának készült, az új kiadvánnyal a Társulat ennél szélesebb, önmagán túl mutató közönséggel számolt. A növendékpapság mellett az egyházmegyes papság figyelmére is számított. Az első szám szerkesztői üzenetéből kiderül, hogy négyszáz példányban nyomtatták ki, illetve hogy remélik, valamennyi egyházmegyei plébániára eljut. A Trianon után maradt ország- és egyházmegye-területen működő plébánosok számát tekintve ez reális adatnak tűnt. Erről tanúskodnak a később állandósuló, szemináriumi igazgatók által írt bevezető oldalak is, amik a lelkeszkedő papság szerető figyelmébe ajánlják a kiadványt. Világi figyelemre azonban nem számítottak. Mindvégig belső, a „szakmai kollégium” részére készített periodikának szánták, ezt egyértelműen jelzi a minden egyes évfolyam borítóján megjelenő „*Kézirat gyanánt*” megjegyzés.

A periodika kiadói, készítői

A kiadvány a pécsi szeminárium Szent Pál Társulatának értesítőjeként jelent meg.⁶ 1937-ig nem is jelenítettek meg a kiadóra vonatkozó külön információkat sem a belíveken, sem a borítón. 1937-től itt is a *Pécsi Szent Pál Társulat*ot szerepeltetik, majd 1940-től addig a pontig, amikor utoljára még feltüntetnek bármilyen kiadóra, felelős kiadóra vagy nyomdára vonatkozó információt, vagyis 1948-al bezárólag *A Pécsi Növendékpapság Szent Pál Társulatát* jelenítették meg. A felelős kiadó személye is 1937-től válik láthatóvá 1948-ig. Néhány kivételtől eltekintve, amikor a Társulat igazgatója (1939-ben Dr. Grund Béla, 1947–1948-ban Dr. Cserháti József) tölti be ezt a funkciót, alapvetően a mindenkori elnök felelt a kiadásért.⁷ Az elnökök javarészt ötöd-, ritkábban negyedéves szemináriumi hallgatók voltak, akik – a megelőző évszámok névsorait ellenőrizve – más évek óta rendes tagjai voltak a Társulatnak.

A nyomdával kapcsolatos információk 1921–1939 között hátul, az utolsó oldalon jelennek meg (1927-ben a nyomdára csak a logóval történt utalás.), 1940-től kezdve, amíg információt megjelenítenek a nyomdával kapcsolatban, az a beloldalra kerül. A kiadványt végig pécsi nyomdával állíttatták elő. Kilenc évfolyamot a „Dunántúl” (Dunántúl Nyomda Rt.; Dunántúl r.t. Egyetemi Nyomdája; Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó

⁵ *Kalendárium*. SzÉ 1921. 14–20.

⁶ Kisebbségi címbeli eltérésekkel: *A Pécsi Szent Pál Társulat Értesítője* (1921–1939), *A Pécsi Papnövendékek Szent Pál Társulatának értesítője* (1940, 1942–1943, 1946–1949), *A Pécsi Növendékpapok Szent Pál Társulatának Értesítője* (1941), *A Pécsi Papnövendékek Szent Pál Egyháziroldalmi Társulatának Értesítője* (1945), *A Szt. Pál Társulat Értesítője* (1950–1951)

⁷ Nagy Ferenc (1937), Zentai Lajos (1938), Sudár Imre (1940), Szalay László (1941), Stiasny István (1942), Romvári Illés (1943); 1945-ben nem tüntették fel külön; Soroncz Ferenc (1946)

és Nyomda R.-T.), hatot a „Haladás” (Haladás Nyomda Részvénytársaság), hármat a „Kultúra” (Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Mayer A. Géza és társai), kettőt a „Rákóczi Nyomda”, egyet pedig a „László Nyomda” adott ki. (Az 1940-es szám nem tüntet fel nyomdát.)

Az utolsó két évben jelentős és jellemző minőségbeli változást tapasztalhatunk. A magyarországi katolikus egyház szorongatott helyzetét példázza eszközeik, lehetőségeik beszűkülése. Az eddigi megbízható, kifogástalan nyomdatechnika megváltozik. Az 1949-es számon már nem tüntetnek fel nyomdai információt, pedig a borítója még nyomdai körülmények között készült, és az 1943-as kiadványhoz készített kliséket használták fel a kialakításához. A szöveget azonban már írógéppel állították elő és stencillel sokszorosították. Az 1949-es kiadvány még viszonylag rendezett szöveggel (bár a nyomdai szedés hiányában rendezetlen margóval), olvasható minőségben, a korábbiakban alkalmazott 15x23 cm-es méretben jelent meg, bár a lapok kapcsolása egyértelműen árulkodik arról, hogy a lapok összeillesztése „házi” körülmények között zajlott.

Az 1951-ben megjelent, utolsó szám már teljes egészében ezt a házi jelleget mutatja. A kiadvány mérete 20x25 cm-re nőtt. A borító klisé után egyedileg rajzolt, a nyomdafestékekhez nem hasonlítható minőségű tintával, amibe szintén egyedileg tűzték be a korábbi rendezőelvéit megtartani egyre kevésbé tudó szöveggel és kezdetleges grafikai kivitellel készített oldalakat, a sokszorosítási technika hiányosságai miatt néhol alapvető olvashatósági hibákkal.

A szerkesztők személyére vonatkozóan a kiadványban megjelenő hivatalos utalást az első három számban találunk, amikor a Társulat tisztikarának névsorában külön mint szerkesztőket jelenítik meg őket.⁸ Ezután azonban eltűnnek a társulati tisztviselők jegyzékéből, és nevüket csak az 1938-as számtól kezdődően találjuk meg ismét. Innentől kezdve váltakozva jelenik meg vagy konkrét személy, vagy „A Pécsi Növendékpapság Szent Pál Társulata” kollektív megjelölés, illetve mindkettő egyszerre. A szerkesztő személyét viszont még 1949-ben is feltüntetik, amikor már minden más, a kiadvánnyal kapcsolatos információt mellőznek.⁹ A nevesített szerkesztők – az első három évben jelzettekől eltekintve – valamennyien a Társulat elnöki pozícióját az adott évben betöltő papnövendékek voltak. A felelős kiadók személyével való azonosságnak megfelelően tehát a lap kiadását a szövegek beérkezésétől, a kiválasztáson és a szöveggondozáson át, a megjelentetésig kellett figyelemmel kísérniük.

A kiadvány harminc éves történetében – meglévő információink alapján¹⁰ – csak egyszer fordult elő, hogy egymás utáni két évben ugyanaz lett volna a szerkesztő. A növendékek végzettségszerzéséből és a felszentelés utáni diszpozíciókból következően folyamatos volt a fluktuáció a szemináriumban és a Társulat rendes tagságában. Komoly kihívás lehetett a kiadványt megfelelő színvonalon, egységes struktúrában megtartani, minden évben más és más alkalmas embert találni a lap gondozására, az anyagiak biztosítására és egyéb,

⁸ Schmidt-mayer Endre (1921–1922), Gyenis Vilmos (1923).

⁹ Zentai Lajos (1938); 1939-ben nem tüntették fel; *A Pécsi Növendékpapság Szent Pál Társulata* (1940–1943); Romvári Illés (1943); Bogáthy László (1945); Soroncz Ferenc (1946); Kalász Gyula (1947); Tóth Kálmán (1948); Járányi Kálmán (1949).

¹⁰ Igaz, kilenc számban nem tüntettek fel szerkesztőt, mégis feltételezhetjük, hogy a későbbiekben tapasztalható gyakorlat – vagyis hogy az elnök egyben a szerkesztő is – a megelőző időszakban is érvényesült.

szerteágazó feladatainak összehangolására. Ebben a munkában nyilvánvalóan többen is közreműködtek. A lap 1943-tól kezdve, a szerkesztő neve alatt, közli is a munkatársként közreműködő társulati tagok neveit, egészen az 1949-es számmal bezárólag. Természetesen az írók nem csupán a szerkesztői munkacsoport tagjaiból kerültek ki, ők csak a rovatokért feleltek. A lap alapvetően a Társulat valamennyi tagjának lehetőséget kínált a megjelenésre, hiszen eleve az egyházirodalom művelése hívta életre. A rovatokon kívül megjelentetett cikkek a tagság érdemes dolgozataiból kerültek kiválasztásra. 1930 és 1942 között szerepeltetik az írók neveit, de az ezt megelőző és az ezután következő számokban nem nevesítik sem a rovatok, sem a többi publikáció szerzőit.¹¹

Rovatok

Névsor

A legnagyobb állandóságot mutató tematikai egység a Társulat tagjainak a névsora. Ez egyedül az 1945. évi kiadványból hiányzik. A névjegyzékben elkülönítették a tiszttakar¹² és a rendes tagok névsorát, ez utóbbiban először csak névsorrendben, majd 1924-től évfolyamok szerint sorolva fel a tagokat. 1937-től kezdve azonban, ahogy az első világháborús veszteségekből talpra álló, és megerősödő hazai katolicizmus erejének teljébe ért, szerkezeti változás állt be a névjegyzékben. Jóval nagyobb teret, mintegy demonstratív szerepet kapott a lapban. Megjelentették a Társulat védőjét – Virág Ferenc pécsi püspök személyében –, kiemelték a tiszttakarból az igazgató személyét, és helyet kapott az alapító tagok, a tiszteletbeli tagok, sőt a pártoló tagok hosszas, név szerinti felsorolása is. Így az 1937-ben csupán 36 oldalas kiadványban 4 oldalt csak a tagok neve foglalt el. 1941-től már csak „az egyházmegye papsága” megjelöléssel egyszerűsítették le a pártoló tagság megjelenítését. A második világháborús kataklizma sodorta el ezt a sajátos egyházmegyés enumerációt. Az 1946-os számban visszaállt az eredeti rend, a sallangokat elhagyva újra csak a működő tagok jelentek meg, immár a tiszttakar is beolvadt az évfolyamonkénti beosztásba, csupán a nevük mellett tüntették fel, hogy milyen tiszttel töltöttek be a Társulatban.

Jelentések

A kiadvány jellegadó rovata a „Jelentések”. Tekintve, hogy ez mintegy előzménylapja a *Semináriumi Élet*nek, így megtartották, és a 26 számból 21-ben szerepel.¹³ A zenitjére érkező kiadványban 1939-től pár évig, a *Jelentésektől* elkülönülve jelent meg a „Beszá-

¹¹ Érdemes lenne végigkísérni legalább a szerkesztő-elnökök későbbi pályáját, hogy a több éves társulati munka, a szervezési feladatok és a csiszolt íráskészség segítette-e őket valamilyen egyházi pozíció későbbi megszerzésében, akár csak az esperesség szintjén. Benn tartotta-e őket a püspök az aulában, a központi szervezési feladatok megoldására, illetve az itt felmutatott teljesítményük alapján küldte-e őket a püspök (amíg küldhette) tanulmányaik további folytatása céljából külföldre, hogy visszatérve részesei legyenek a semináriumi oktatásnak.

¹² Rendesen: főduktor, elnök, (fő)jegyző, (fő)könyvtáros, pénztáros, színdirektor, levéltáros, aljegyző, alkönyvtáros, missziós, majd a szakosztályok felállítása után: missziós és szociális szakosztályvezető. Esetenként megjelentették a seminárium igazgatóját is.

¹³ A kivételek 1938, 1945–1946 és 1949–1950, amikor se jelentésként, se beszámolóként nem jelent meg a rovat.

moló”, ami kifejezetten csak a pénztár és a könyvtár előző éves mérlegét, gyarapodását írta le, az előbbi kiegészítéseként. A rovat a Társulat évi működésének mérlegét volt hivatott bemutatni. Itt kapunk pontos adatokat a társulati tagság létszámának alakulásáról, a tagok aktivitásáról, a megtartott gyűlések jellegük (rendes, rendkívüli) szerinti számáról, a beérkezett munkákról – szintén jellegük (rendes, pályamű, felolvasás, szabadelőadás, versenyszónoklat) szerint felsorolva –, tematikai palettájukról, nemegyszer a legkiemelkedőbb pályaművek alkotóit is megemlítve.¹⁴ Itt emlékeztek meg azokról a kiemelkedő jelentőségű, a Társulat tagjainak művészeti teljesítményére építő ünnepélyekről, amelyek a nyilvánosság, a városi közönség előtt is nyitottak voltak. Ebben a rovatban kapunk hírt a Társulat által kiírt pályatételekről, a sajtó- és könyvbeszerzésekről is, valamint a pénztár helyzetéről is. Ez utóbbival kapcsolatban rendre helyet kap a köszönetnyilvánítás is a pap-ság és a szemináriumi előjáróság irányába, akik a tagsági díjából befolyt összegek mellett a működéshez és kiadáshoz szükséges anyagi háttérrel is biztosították, vagy szakmailag, erkölcsileg támogatták a Társulat munkáját.

Ez a rovat mutatja meg legtisztábban a Társulat működésének rendezési elvét, prioritásait: teret, lehetőséget biztosítani a tagok számára az egyéni, szellemi ambíciók fejlesztésére, önképzésre, önálló munkára és megmérettetésre, egyelőre „védett” környezetben, hogy felszerelkezhessenek mindazokkal a képességekkel – ma kompetenciáknak mondanánk –, amikkel később, önállóságra kényszerülve a plébániájukon, kiteljesíthetik hivatásukat. Régert József, az 1939-es év főjegyzőjének a *Jelentésben* írt szavaival élve: „*mi abba a szintézisbe illesztjük bele ezt a munkát, melyet úgy hívunk, hogy papi karakter. Összekötő anyag ez az elvont teológiai studiumok és a lelkipásztori gyakorlat között.*”¹⁵

Ezen kívül a felsorolt pályatételekből, illetve az egész éves tematikákra való utalásokból az összefoglalókban tisztán kirajzolódnak azok a meghatározó gondolati és lélektani sarokpontok, amelyek a papnövendékek világképét befolyásolhatták ebben a harmincéves időszakban. Így kezdetben a színházi játék lehetősége. A ’30-as évek közepétől a missziós gondolat – Afrika és Ázsia felé –, s 1935-ben elsőként a missziós szakosztályt alapították meg a Társulaton belül. 1937-től a szociális érdeklődés, a falu, a vidék felkarolása. Két évvel később a szociális szakosztályt is életre hívják. E két szakosztály tevékenysége a szeminárium mozgásterének végső leszűkítéséig jellegadó is maradt. A ’30-as évek közepétől jelenik meg az unió gondolata is, a keleti egyházak felé történő nyitás szükségessége. 1938-tól a hazafiság tematikája, a visszacsatolások ébresztette remények légkörében; majd a háború. A háborús kudarcra következő új berendezkedéssel egy új modernitás határainak kitapintása, a „korszerű” lelkipásztorkodás (például a munkáspapok) kérdésköre.

Ugyanezt a rálátást segíti egy másik erénye is a rovatnak. Ritkán ugyan, de alkalomszerűen felsorolják benne a Társulat által járatott lapokat. Ezek száma figyelemreméltó. Pécs szerb megszállás alóli felszabadulásával ismét lehetővé vált a sajtóanyagok behozatala a városba, és már a ’20-as évek elejétől 17 különböző teológiai, szépirodalmi és egyéb

¹⁴ Ez rendre felölelte a teológiai tárgyak valamennyi ágát: filozófia, fundamentális, egyháztörténelem, biblikum, dogmatika. S ezen túlmenően a példaként lejegyzett címekből világosan látszik, hogy igyekeztek korszerű témák felé irányítani a pályaműveket kidolgozó szeminaristák figyelmét.

¹⁵ RÉGERT József: *A Szent Pál Társulat munkássága. Főjegyzői beszámoló az 1938–39. évről*. SzÉ 1939. 13.

kulturális sajtóterméket fizettek elő, 1937-ben pedig 33-at.¹⁶ Pontos megnevezésük hozzásegíthet ahhoz, hogy felmérjük, milyen kulturális tendenciák mentén, milyen forrásokból merítkezett a növendékpapság világlátása, miből állt össze szellemi útra-
valójuk az oktatásban megszerzett tárgyi tudáson kívül.

Halottaink

A kiadvány egyik legállandóbb rovata – 18 számban jelenik meg – a Társulat elhunyt tagjaira való megemlékezés. Nem csak a szeminaristák alkotta rendes tagok közül távozók kaptak nekrológot, bár érthető módon a saját korosztályukból távozók korai halála jelentette a legnagyobb drámát.¹⁷ Terjedelmesebb búcsúztatást kaptak az elhunyt szemináriumi vezetők is, akik oktatóként vagy előljáróként kiemelkedő erkölcsi vagy szellemi örökséget hagytak a tagokra,¹⁸ illetve olyan pécsi egyházmegyes paptestvéreik is, kiknek életét szintén példa értékével állíthatták a növendékpapság elé. Rumszauer János vicerektor nekrológjának fő üzeneteként jegyzik le szavait: „Fontosabb dolog kötelességeket teljesíteni, mint jogokat gyakorolni és követelni; észnél, tudásnál többet ér a lelki tisztaság és erény.”¹⁹ Az 1937-ben Amerikában elhunyt Sárváry Józsefet a lelkipásztori erények példaképeként hozzák, az apostoli egyszerűség, a fiatalság megnyeréséért folytatott fáradhatatlan munka, a *zelus animarum* papi mintájaként, aki Amerikában is arra gyűjtött, hogy otthon, a tolnai homokon templomot építhessen.²⁰ A még szeminaristaként elhunyt Schmidtmayer Endre személyében, aki a *Szemináriumi Élet* szülőatyja volt, és az első két évben szerkesztette is a lapot, a kispapi ideált rajzolták meg, az alkotó és kereső szeminaristát, a hivatásáért és tanulmányaiért lelkesedő, Krisztust, az Egyházat és papságát szerető levitát.²¹

Rövid felsorolásként minden évben megemlékeztek a lapban az egykori tagok, illetve az alapító, tiszteletbeli és pártoló tagok közül elhunytakra is, a Társulat pedig évente szervezett, a Társaság mindenkori igazgatója által celebrált ünnepi rekviemmel emlékezett meg halottairól.

16 Például álljon itt két év felsorolása. 1926: *Christlich-Pädagogische-Blätter, Dunántúl, Egyházi Lapok – Pázmány Péter melléklettel, Élet, Eucharistia, Eucharisztikus Értesítő, Ferences Közlöny, Hirnök, Katolikus Nevelés, Katolikus Szemle, Kirchen-Zeitung, Korrespondenz, Magyar Kultúra, Mária Kongregáció, Mária Kert, Nemzeti Újság, Pécsi Katolikus Tudósító, Religio, Szív, Világmisszió*. 1937: *Budapesti Szemle, Credo, Dunántúl, Egyházi Lapok, Élet, Eucharisztikus Értesítő, Fiatal Magyarország, Gárdavezető, Jézus Szíve Hirnök, Katolikus Missziók, Katolikus Szemle, Keleti Egyház, Kis Pajtás, Korrespondenz, Magyar Kultúra, Magyar Umbria, Magyar Cserkész, Mária Kongregáció, Munkásifjú, Nagyszonyunk, Nemzeti Újság, Pannonhalmi Szemle, Pécsi Katolikus Tudósító, Rózsafüzér Királynéja, Szalézi Értesítő, A Szív, Szövetkezeti Értesítő, Teológia, Tábortűz, Vezetők Lapja, Vigilia, Világposta, Új Lap, Zászlónk*.

17 Molnár János (1921), Rikker Ferenc (1923), Schmidtmayer Endre (1924), Vörös Mihály (1926), Mehninger József (1938), Csertő Ferenc és Klézli János (1944).

18 Bahula József (a szeminárium doktora, 1921), Rumszauer János (vicerektor, 1922), Ákos Ferenc (a Társulat igazgatója, 1927), Vértesi Frigyes (szemináriumi tanár, 1942), Zichy Gyula (volt pécsi püspök, 1942), Sipos István (szemináriumi tanár, 1949).

19 Rumszauer János. † SzÉ 1922. 7.

20 GYIMESI László: † Sárváry József. SzÉ 1937. 18–21.

21 Schmidtmayer Endre †. SzÉ 1924. 14–15.

Kalendárium

Kiemelkedően fontos szerep jutott a szeminárium egész éves tevékenységének főbb eseményeit kiemelő „*Kalendárium*” rovatnak.²² Bár igen széles skálán változik a rovat terjedelme (1929-ben 10 oldal a 24-ből!), hosszú ideig láthatólag ez a legfontosabb, a Társulat tagságának összetartó erejét megjeleníteni képes eleme a kiadványnak. Az iskolaév tíz hónapját áttekintve jegyzik le kronologikus rendben mindazt, amit érdemlegesnek találtak. A palletta természetesen igen színes. Ugyanúgy megtalálható közöttük a belső életritmusukat évente visszatérő rendszerességgel szabályzó liturgikus, egyházi ünnepek (Húsvét, Úrnapja, Karácsony), ezeken belül is a hivatásukban előrehaladásukat jelző alkalmak (tonzúra felvétele, diaconussá, majd presbyterré avatás), mint a saját, házi ünnepi alkalmak (például a „keresztjáró napok”, a liturgikus naptárban az áldozócsüörtöket megelőző három nap, ami egybeesett a szemináriumban a versenyszónoklati vizsgákkal; vagy június 13., Szent Antal napja, a versenyszónoklatok díjazása; az éppen aktuális spirituális és rektor névnapja; mikulás; színjelölések). Természetesen a rendkívüli, világi események elől sem zárkózhattak el (Horthy 1923-as pécsi látogatása, IV. Károly halála, vagy éppen a mozi megjelenése a városban, 1941-ben pedig az ellenséges bombázók felbukkanása a város fölött), és a Társulat külön életében bekövetkezett jelentősebb állomásokat is lejegyezték (a missziós, majd a szociális szakosztály megalakítása). A naptárrendszerük persze egy hallgatói lapnak megfelelően árnyalt, és a hivatalos elnevezésekhez sajátokat is párosít (szeptember így „a bevonulás hava”, június pedig „a végső erőfeszítések hava”).²³

Ezen a dátumokhoz kötött, kiemelkedő eseményeken keresztül a forrás bepillantást enged mindennapi életükbe is: szabadidős tevékenységeikben, sporteseményeikbe és játékaikba (méta, kugli, sakk, futball, biliárd); a szeminárium falai által határolt sajátos világuk színtereibe (a „pipa”, a díszterem, a múzeum, a kórház vagy éppen a kert); a technikai fejlődés térfoglalásába (rádió, gramofon, írógép); ünnepeik bensőséges hangulatába; a kilépők elvesztésének, az „öregék” távozásának, és az újak bevonulásának meghatározó élményeibe. Életképeket mutat meg, olyan bizalmas hangvételben és „belső” nyelvezetben, ami közvetlenségével és sajátos „szakzsargonjával” lehetővé tette, hogy a kiadványt, illetve mögötte a Társulat tevékenységét mindenki a magáénak is tekinthesse kicsit, és a szeminaristák folyton változó alakjában, a szünetek, felkészülési és vizsgaidőszakok vicces jeleneiben egykori és akkori diákok egyaránt magukra ismerhessenek. Ez emelte közösségformáló erővé a *Kalendáriumot*.

A rovat nyelvezete a második világháború időszakának beköszöntéséig könnyed, néha sziporkázó. Ez a hangulat azonban a háború fellegeinek megérkezésével végleg eltűnik. A krónikák egyre rövidülnek, az addig jellemzően hónapok szerint felépülő szerkezetük eseményközpontúra válik, a kommentárok színüket veszítik, jobbra lelkeségi megjegy-

²² Az elnevezésben később itt is adódtak eltérések: 1939-től *Krónikára* változtatták, de 1942-ben *Naplótörések*, 1945-ben *Életünk a viharban és ujjászületésben*, 1946-ban *Hogy is volt*, és 1948-ban *Életünk* címmel szerepel.

²³ Ezek az elnevezések azonban flexibilisek, apropójuk szerint változhatnak: pl. 1926. január a „Rádió” hava, mert ekkor szerelték fel az első rádióállomást a szemináriumban.

zésekre szorítkoznak. Csak a legfontosabb liturgikus, nemzeti és belső ünnepek, események kerülnek lejegyzésre, mintegy gépiesen, különösebb szellem nélkül. Mondhatnánk, a

Semináriumi Élet a világeseményekkel párhuzamosan megkomolyodott, erővonalai a belső élet rezdülésiről áttevődtek a külvilág szülte kihívásokra adandó válaszok keresésére.

Szakosztályok

A Szent Pál Társulat történetében az 1909 és 1919 közötti időszakot Mihalecz Ferenc „a szakosztályok működésének korszakaként” aposztrofálta.²⁴ Ebben a korszakban a Társulat saját kebelében szakosztályokba rendezte tagjait egy-egy speciális tudományág tanulmányozására. Így alakítottak „társadalomtudományi (szociális)”, „patristico-históriai”, „filozófiai, azaz apológiai” és szónoklati szakosztályokat, amelyek az első világháború kitöréséig felfelé ívelő tevékenységet mutattak, vagyis működőképes szervezeti struktúrának bizonyultak. 1916-tól azonban a besorozások, és egyúttal a szeminárium kiürülése, a felsőbb évesek túlnyomó részt végleges távozása, a háború utolsó évei, a forradalom és a gyászos emlékeztető szerb megszállás a minimumra csökkentette a társulati tevékenységet. Amikor 1919-ben újra elég számú növendék volt már a szemináriumban, ezt a szerkezetet próbálták újra élettel megtölteni. A folytonosság azonban megszakadt, és az új generáció nem tudott az öröklött és túlságosan kötöttnek érzett szakosztályi felügyeleti, beszámolási és ellenőrzési formák között alkotni és szerveződni. Így a Társulat elvetette a szakosztályok rendszerét és kötetlenebb, szabadabb témaválasztást engedett, ahol a kritikai észrevételeket nemcsak a szakosztály tagjai, hanem a minden tagot felölelő „rendes” gyűlés tehette meg.

Később azonban, amikor a missziók és a szociális kérdés kapcsán két igen erős impulzus érte a növendékpapságot a világegyház és a vele együtt haladni akaró hazai egyház részéről, a Társulat mégis a már korábban eredményesnek bizonyult szakosztályi formát választotta, hogy szervezeti alapon is megkülönböztetett működési területeket emelhesen ki általános tevékenységi köreiből. Így alakult meg 1923-ban a missziós, 1937-ben pedig a szociális szakosztály. Előbbi terület jelentőségét és ezzel a szakosztály működését is elsodorta a második világhégés, a szociális szakosztály jelentősége viszont csak erősödött a háború utáni időszakban. A háborúba való belépés után rovata ennek is megszűnt a *Semináriumi Élet* hasábjain, de a szakosztály tovább működött a Társulaton belül.

A missziós gondolat 1923-tól gyökeresedik meg a Társulatban, amely húsz éven keresztül ezen a területen mutatja fel egyik legaktívabb kollektív teljesítményét. Elvi alapvetésüket így fogalmazták meg: „*A pap nem zárkozhatik teljesen plébánia területére, hanem apostoli szívébe zárja az egész világ katólikusait és megtérni akaró pogányait.*”²⁵ Évről évre teret kap a missziók helyzete a világban és a hazai gyakorlatban. Az *Unio Cleri pro Missionibus*-t XV. Benedek, majd XI. Pius is védelmébe vette és a S. Congregatio de Propaganda fide alá rendelte, s 1919-től a katolikus egyház valamennyi egyházmegyéjének figyelmébe ajánlotta. Az első érintett számok cikkeiből megtudhatjuk, hogy míg a pécsi egyházmegye még csak a szervezés szakaszában volt, és Kalocsán és Esztergomon kívül

²⁴ MIHALECZ 1924. 48–64.

²⁵ *Néhány szó a missziókról.* SzÉ 1924. 16.

– főleg vidéken – sehol sem működött missziós központ, a lelkes pécsi szeminaristák már járatták a „Négergyermek” és az „Afrikai Visszhang” című lapokat. Lelkesítő írásából megtudhatjuk, hogy hamar szívügyükké tették a gondolatot, előadásokat szerveztek, és gyűjtésbe kezdtek bennszülött papnövendékek neveltetésére, illetve saját központi szervezet (szakosztály) felállítását határozták el, a lapban pedig állandó rovatot indítottak. XI. Pius 1926-os körlevele a missziók támogatásáról, amit Pécsen is püspöki körlevél követett,²⁶ megerősítette elkötelezettségüket. És 1927. március 25-én Orsenigo Caesare apostoli nuncius felhívására a Szent Pál Társulat is megalakította missziós szakosztályát.²⁷

A következő számok írásából megtudhatjuk, hogy három vonalon támogatták a missziós ügyet. Egyrészt lelki téren: imafelajánlásokkal, napi jócselekedetekkel és a missziós célra országos szinten szervezett imahadjáratokban való részvétellel. Másrészt szellemi téren: előadások szervezésével, különböző missziós központokkal folytatott levelezéssel, szakosztályi ülések keretében megvitatott és a tárgyra vonatkozó dolgozatok elkészítésével. Harmadrészt, amit maguk is a legfontosabbnak éreztek: anyagilag. Az egymásra következő évek cikkeiből kiderül, hogy sajátos verseny alakult ki a katolikus egyház hazai szervezeteiben, a szeminaristák legalábbis annak élték meg az egyes egyházmegyék, illetve külön a szemináriumok közötti gyűjtési eredményei alapján létrejött rangsorolást, és évről-évre nagyobb teljesítményre buzdították tagjaikat és az egyházmegye papságát. Alapvetően pénzt gyűjtöttek, de a használt bélyegeket, narancshéjat és sztaniolpapírt is pénzre tudták váltani. Nagy forgalmat generáltak missziós újságok, képeslapok, szentképek és apróbb kegytárgyak árusításával, aminek a hasznát szintén a missziós gyűjtésbe forgatták. És elérték, amit szerettek volna. 1930-ban anyagi támogatásukkal „öt fekete pogány lelket kereszteltek fehérre”,²⁸ és 1939-ben már arról értesítik az olvasókat, hogy Giovanni Karenjo „néger” és Vincentiou Kang-Fiek-Koan kínai bennszülött teológus tartásdíját tudják fizetni a gyűjtés eredményéből.²⁹ Megszervezték az Unio Clerici a szemináriumon belül – 39 belépő taggal –, missziós ünnepélyeket rendeztek adománygyűjtés céljából, és 1942-re már Egyházmegyei Missziós Központot üzemeltettek, ahol minden, tárgyra vágó szakirodalom és missziós „termék” megvásárolható volt.³⁰

A rovat és a szakosztály jelentősége azonban gyorsan elhomályosult. 1943-ban már csak a *Jelentések* részeként említik, a későbbiekben pedig egyáltalán nem találkozunk vele. Szerepének fontossága azonban eltagadhatatlan, a kiadvány hasábjain nyomon követhetjük egy világegyházi törekvés, a missziós gondolat hazai kibontakozását, ahogy az – Krisztus misztikus teste egy kicsiny sejtjén – a pécsi szemináriumon keresztül megvalósult.

A szociális szakosztály 1937-ben szerveződött meg Piliván Mihály vicerektor segítségével és elnöklétével. A szemináriumi eljárók, akik a „falakon kívüli világ” eseményeit, az Egyházban érlelődő folyamatokat és az Actio Catholica tevékenységét könnyebben kísérhették figyelemmel, ebben az évben két-két növendéket engedtek el a győri egyházmegye által szervezett szociális

26 Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Almae Dioecesis Quinqueecclesiensis Dimissae Anno Domini 1926. PPL Kutatóterem. 3071/1926 a pápai körlevél, illetve 3073/1926 szám alatt *Kötelező ima a misszióért* címmel püspöki megjegyzések és utasítások a témában. 1926. október 28.

27 *Missziós gondolatok*. SzÉ 1927. 11.

28 FEUERBACH Péter: *Missziós élet*. SzÉ 1930. 35. Ekkorra már a *Katolikus Missziók*, *Katolikus Világmiszió*, *Kis-Hitlerjesztő*, *Afrikai Visszhang*, *Négergyermek*, *Világposta*, *Negerkind*, *Stadt Gottes* és a *Der Katolischen Missionen* lapokat járatták, összesen 82 (!) példányban.

29 KAUFMANN Ferenc: *A Missziós szakosztály munkássága. Mit végeztünk idén*. SzÉ 1939. 30.

30 *Pécs egyházmegyei Missziós Központ*. SzÉ 1942. 25.

kurzusra, illetve Székesfehérvárra, a Prohászka-munkaközösség *Szociális Hét* elnevezésű kongresszusára. A hatás gyors és általános volt. Az eszmét, a szociális igazságosság érvényre juttatását, a Társulat azonnal magáénak érezte. Itt is évről-évre tágították a tagság látókörét, hírt adtak a szociális gondolattal kapcsolatos eseményekről, és hangot adtak a vele kapcsolatos gondolatíságnak.

Először a falukutatást karolták fel,³¹ támogatni akarták a KALOT-ot, és a szociális érzék felébresztésében és fejlesztésében Prohászka nyomdokaiba akartak lépni. Részt vettek az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO) 1938-as kongresszusán, és a minden hatalomtól független állam kívánalmának radikális gondolatával fellépő szervezet kapcsán eddig nem tapasztalt, már-már politikai színezetű gondolatok kaptak teret a kiadvány oldalain.³² A következő számokban „a szegénység betegségére” keresték a választ a pápai megnyilatkozások segítségével. Elutasítják a kapitalizmus „homo oeconomicus” képét, de a szocialisták „kollektív ember” eszményét is kritikával illetik. A keresztény elvek mentén, a szociális igazságossággal, a gazdasági életre vonatkozó erkölcsi elvek érvényesítésével képzelik el az „egész ember”, a homo christianus ideáljának megvalósítását.³³ Az elméleti megalapozás mellett az egyházmegyes falvakat látogatták, előadáscklust szervezetek társadalomtudományos képzettségük fejlesztésére, a gyakorlatban pedig karácsonyi karitász akciókat, ajándék- és ételosztást rendeztek.³⁴

Bár a szociális szakosztály fennmaradt a szeminárium bezárásáig, rovata a misszióssal együtt eltűnt a háború forгатagában. Rövid, közvetett utalások adtak csak hírt működéséről, de szellemisége, amelyben parázként szunnyadt a háború utáni új társadalmi, gazdasági, politikai berendezkedés első éveiben remélt útjának modern lelkülete, építeni vágyása, átsugárzik a későbbi évfolyamok cikkein is. Ennek a rovatnak a gondolatísága vált a legkiérleltebbé, legprogresszívebbé működésének rövidsége ellenére.

A Társulat üzenetei

Az *Üzenetek* a kezdetektől 1935-ig – egy kivételtől eltekintve – minden évben megjelent a kiadvány utolsó rovataként. Ebben jellemzően a kiadványra vonatkozó információk szerepelnek, az ára, esetenként a példányszáma, a tagsági díj összege és néha a kiadás költségei. A lapkiadás örök sajátosságainak megfelelően mindig pénzszűkében voltak. Az üzenetek közül ezért soha nem hiányzott az egyházmegyei papság mecenatúrája iránti kérés és ezzel párhuzamosan az adakozók (és néha adományaik) listája. Gyakorta áldoztak sorokat ebben a rovatban a könyvtári tartozásokkal kapcsolatos – igen kulturált hangvétellő – figyelmeztetésekre is.

Vakációs pályatételek

A „versenykiírás” 1922-től hét évadon keresztül szerepel utolsó előtti elemként a kiadványban, híröl adva a pályatételek beérkezési határidejét, azok meghirdetőit (helynök,

³¹ „Ismerni akarjuk a falu szociális gondolkodását, szokásait, babonáit, stb. és ezáltal közelebb jutni ehhez az annyira elhanyagolt réteghöz.” Lócsi István: „Szociális Hét” után. SzÉ 1938. 34. Ez is jól mutatja, hogy a szemináriumban mennyire „védetten”, elszigetelten nevelkedtek az ifjú leviták.

³² „Necsak a karitáaszt hirdessük, hanem a iustitia, az igazságosság is vigyen bennünket a prolihoz!” FERKOV Mihály: Visszaemlékezés az EMSZO vezetői kongresszusra. SzÉ 1939. 28.

³³ FERKOV Mihály: Szociális szakosztály. A munkáskérdés és a jövő. SzÉ 1940. 22–24.

³⁴ Lásd: Otthonunkból. SzÉ 1940. 33.; HORVÁTH J. Gyula: Szociális Szakosztály. Új Embert! SzÉ 1941. 14–15.

rektor, vicerektor, igazgató, szemináriumi és gimnáziumi tanárok, illetve külsős, gyakorló lelképásztörök, továbbá maga a Társulat is írt ki pályatételeket), a tételek címét, témakörét, valamint az elnyerhető díjat, ami a '20-as években jobbra külföldi vagy hazai teológiai tárgyú szakirodalom, később viszont már vegyesen könyv-, illetve pénzjutalom volt.³⁵ A pályatételek témái a teológia tudományágának legszélesebb skálájából kerültek ki. Ugyan jellemzőnek a lelképásztörködésre, egyes társadalmi rétegek, csoportok pasztoralizására és a papi feladatkörökre felkészítő, illetve hivatásgondozással kapcsolatos versenyfeladatokat láthatjuk, emellett a dogmatikától az egyházzenéig minden témakörben felkínálták a szellemi megmutatkozás lehetőségét a növendékpapságnak.

1930-tól kezdve ez a rovat beleolvadt a *Jelentések*be, így a pályatételekről csak utólag értesülhetünk, már a nyertesek felsorolásának apropóján. Ahogy korábban már említettük, a feladatok témakörei segítenek megmutatni a szeminárium legfontosabb célkitűzéseit, spirituális és morális irányait, és betekintést engednek abba, hogy az örökzöld teológiai kérdéskörök mellett milyen új gondolati, működési területek kaptak fontosabb helyet a világ- és a hazai egyház szellemi látóterében.³⁶

Beköszöntő

Az 1937-es számtól kezdve jelent meg egy rövid, 1-2 oldalas ajánlás, „Beköszöntő”, a kiadvány legelején, amely az egyházmegyei papság figyelmébe és támogató szeretetébe kívánta helyezni a lapot. Egyfajta lelki beharangozó ez, ami felvette a legelső szám bemutatkozó írásának címét, és kisebb eltérésekkel 1948-ig szinte valamennyi számban helyet kapott.³⁷ A rovatot minden esetben a Társulat igazgatója jegyezte, így alkalmat ad arra, hogy az egyházmegye kiemelkedő szellemiségű papjainak – Gálos László, Grund Béla, Sipos István, Hajós György, Cserháti József – írásait is olvashassuk. Ezek a bevezető sorok megerősítésül szolgáltak, az előjárók kiállása volt a lap alkotói és funkciói mellett, egyszersmind betekintést engedve azokba a feladatkörökbe, amelyeket a lapnak, a szemináriumnak, illetve a szemináriumban nevelődő kispapoknak szántak.³⁸ Ugyanakkor a beköszöntők reflexióra

³⁵ Olykor nem is kevés pénzjutalom. 1928-ban a nyári vakációra Szentkirályi István tb. kanonok, teológiai tanár által kitűzött tétel (Keresztelő Szt. János az evangéliumban és az egyház liturgiájában) 10 arany jutalommal járt, amikor a szeminaristák éves tagsági díja csupán 2 pengő volt. *Jelentés az 1927–28. évről.* SzÉ 1928. 7.

³⁶ Így jellemzően 1925-től megjelenik a missziós gondolat (Dr. Döry László igazgató pályatétele: A „*docente omnes gentes*” mily kötelességeket ró reánk a missziók ügyében), 1939-től pedig a háborúra reflektáló tematika (Tiborc Benő plébános pályatétele: A nemzeti szocializmus és Szt. István Magyarországnak élete) *Vakációs pályatételek.* SzÉ 1925. 26.; *A Szent Pál Társulat munkássága.* SzÉ 1939. 13.

³⁷ Dr. GRUND Béla: *Lapunk margójára.* SzÉ 1940. 1.; Dr. NAGY Ferenc: *Pro Domo.* 1943. 1.; Dr. HAJÓS György: 1746. SzÉ 1946. 1.

³⁸ „Ez a kis értesítő a múlt hírnöke és a jelen számadója kíván lenni. Alkalmat ad régi-magunkkal szembenézni, (...) Másrészt (...) bemutatja, hogy változott idők, évek, koráramlatok mellett az eszmék, az igazságok változatlanul még mindig ugyanazok, mint a mi időkben voltak.” Ezzel az emlékezés és a hála orgánuma kívánt lenni. Dr. GÁLOS László: *Beköszöntő.* SzÉ 1938. 1.; „A kor szellemi jelenségei és különböző bajai mellettünk zúgnak el, visszhangra találnak lelkünkben.” Dr. GRUND Béla: *Beköszöntő.* SzÉ 1939. 1.; „A Szemináriumi Élet ezidei száma bemutatja a kispapi lelket az idő sodrában. Megérti és magáévá teszi korunk két nagy eszmeáramlatának: a világszemléleti-nemzeti és társadalomgazdasági problémák megoldási kísérletét. (...) A világszemléletet megoldó szellemi szikrát a Világegyház isteni örök gondolatában találja meg, a társadalomgazdasági kérdések megoldását pedig a Szentkorona hagyományában leli fel. (...) Az Egyház és a Haza a két erős pillér, melyen [a kispap] megkezdheti az új típus, a kialakuló ember Istenhez vezető hídjának felépítését.” Dr. GRUND Béla: *Lapunk margójára.* SzÉ 1940. 1.

is hívták a már Isten szőlejében munkálkodó plébánosokat, kiemelve, hogy e kiadványon keresztül ismerhetik meg eljövendő munkatársaik problémaköreit és gondolatvilágát.

Színházi élet

Kezdetektől nagy hatással volt az előadóművészet lehetősége a Társulat tagjaira. A kiadvány indításával egy időben indult meg a semináriumi színpad kialakítása, amely végig komoly erőfeszítésekre ösztönözte a papnövendékeket. Oktatóik között voltak képzett egyházzeneszerek, és a seminárium rendelkezett megfelelő minőségű zeneszerszámokkal is. Így nem csoda, ha a frissen induló lapban sokáig fennmaradó rovatként indították meg a színházi élettel és ünnepeikkel, ünnepélyeikkel kapcsolatos írásokat. Kettős cél vezette őket: „*az önképzés és szórakozás*”, elvük pedig: „*szerezzünk minél több tapasztalatot, tanuljunk fellépést a színpad világában, amely az egyesületi életet megkövetelő, modern pasztorációt oly változatossá, széppé teszi. Másrészt a könyvek lélekölő bűvárokodásában megecetesedett teológus-kedélyeket mi is villanyozhatná fel oly hatásosan, mint egy sikerült házi ünnepély, színdarab, zenével, énekkel, víg konferálásokkal fűszerezve?*”³⁹ Így hát hírt adnak bohózatokról, egyfelvonásosokról, szavaltokról, szónoklatokról, énekről és konferálásról, valamint házi hangversenyekről is. A saját erőből kialakított színpad állandó, belső ünnepeiknek (farsang, mikulás, karácsony, szilveszter) is színtere lett, és ebben a térben mutathatták be sokrétű rátermettségüket a ritkán megjelenő külvilágnak, a városi prominenseknek is helyt adó rendezvényeken. Jubiláris ünnepségeiket és tudományos ünnepeiket, a versenyszónoklatokat és a Szent Tamás Akadémia előadásait is itt rendezték. Ebben a térben kapott helyet a mozi is, ami hamar hatása alá vonta a növendékeket.⁴⁰ A rovat a bennfentesek jól értesültségével és magabiztosságával, könnyed és humorral fűszerezett stílusban enged betekintést évről-évre a színpadképek kialakításától a műsorra tűzött darabok rövid leírásáig, amolyan bulvárosan leírva a kulisszatitkokat, szerepkiosztásokat, a próbák izgalmaikat és a sikereket.

A rovatokon kívüli írások

A *Semináriumi Élet* a jelzett, hosszabb-rövidebb időt megélt időszakos rovatok mellett, amelyek a lap terjedelmének jelentős hányadát adták, még számos írást tartalmaz. Nehéz lenne azonban bármilyen tematikai ívet ezekre a munkákra rákényszeríteni. Időről-időre adódtak fontosabb események, amik rendezőelvül szolgáltak a válogatáshoz, mint 1923-tól a missziós gondolat, 1922-ben és 1939-ben a pápaválasztások, 1926-ban a püspökváltás, 1935-ben II. Rákóczi Ferenc elhunytának 200. évfordulója, az Actio Catholica által meghirdetett szociális kurzus, az Eucharisztikus Kongresszus 1938-ban, a görög-keleti egyházzal való unió gondolatának felkarolása, vagy a Mindszenty bíboros által kezdeményezett „Boldogasszony Éve” 1947–48-ban, és természetesen a háború: az elcsatolt országrészek visszatérése, a hivatásrendek, a háború igazságosságának kérdése, majd a bukást követő társadalmi átrendeződés. (A politikai változásokra nem reflektált a lap.)

³⁹ *Színpadi élet*. SzÉ 1923. 14.

⁴⁰ „*Megelégedéssel távoztunk [ti. a mozielőadásról – V. L.] és azzal a lelkesítő tudattal, hogy nekünk is mindent-mindent szí. Egyházunk szolgálatába kell beállítani.*” *Ünnepélyek*. SzÉ 1925. 10.

Ezek a rovatokon kívüli írások elsősorban a lelkeségi irodalom körébe tartozó cikkek, amelyeket a szerkesztők a Társulat tagjai által az adott évben a versenytételek kiírására született dolgozatokból válogattak ki. Tartalmuk ennek megfelelően a legszélesebb skálát foglalják el a teológia tudományágának valamennyi szegmensét bevilágítva.⁴¹ Emellett még a szemináriumi közösségi élet társulati, színpadi és szakosztályi tevékenységétől független mozzanatai kaptak alkalmanként teret, elsősorban kirándulások, szüreti, szabadidős elfoglaltságaik és életük helyszíneinek bemutatása, egy-egy olyan mozzanat, amelyet a *Kalendárium*ban elhangzók mellett kiemelésre érdemesnek tartottak.⁴²

Említést érdemel még a humor megjelenése. Nemcsak a felsőoktatási intézmények hallgatói közösségei által kiadott lapok jellemző sajátossága miatt lehet releváns kérdés, hanem mert a bevezetőben említett előzménylapok szinte kivétel nélkül – vagy részben, vagy kizárólag, írott vagy rajzos formában – a humorra építették tematikájukat. 1930-ig a *Kalendárium* és a *Színházi élet* rovatai inherens módon hordozták magukban a humoros hangvételt. A hangnem és a szituációk külön karikírozás nélkül biztosították a megfelelő hatást. És a kiadvány nem is jelentetett meg külön élceket. Később, a fenti rovatok szünetelésével együtt ez a tónus teljesen elvész, és már később sem éled újjá, hiába jelentkezik újra a krónika. Groteszk módon éppen a háború utáni években kaptak helyet a viccek a lapban, amikor egyre komorabbá vált az egyház helyzete. 1947–48-ban, illetve a szeminárium bezárása előtti hónapokban megjelenő utolsó számban,⁴³ de már nem a szövegekben megbújva, hanem klasszikus vicc formájában.

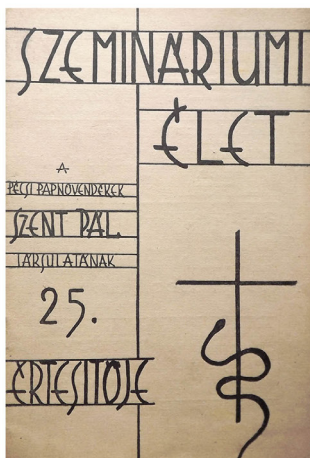
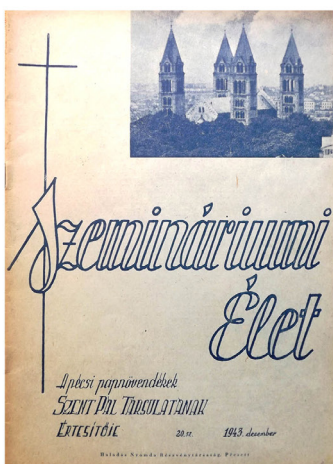
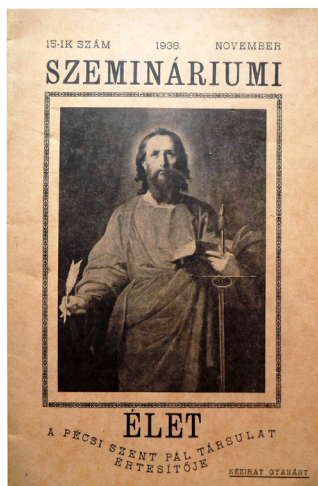
Borító

Az első hét évfolyam borítóján a székesegyház fotói szerepelnek, kifejezve a püspökséghez való egyértelmű kötődést, az intézet szellemiségében és fenntartásában egyaránt. Ez a motívum jelent meg az 1940, 1943–44, 1949-es, valamint – skicc formájában – az 1946 és 1950–1951-es borítón is. (Ez utóbbi kettőn az alma mater, a Papnövelde utca 1–3. szám alatti épületegyüttes nyugati, Dulánszky Nándor püspök által emelt szárnyával, vagyis a szeminárium épületével kiegészítve.) 1936–1939-ig Szent Pál alakja került a fedlapra, ami nyilván nem szorul magyarázatra. Két esetben alakította a tematikát „kívülről” érkező hatás. Az 1940-es borítón a Szentkorona-hagyomány megtestesítőjeként jelenik meg a kettős kereszt előtt lebegő korona, 1947-ben pedig a Mindszenty bíboros által hirdetett Mária-évre reflektálva tették fel a pálos templom előtt álló, Sinkó András által készített pirogránit Mária-szobor képét a borítóra.

⁴¹ Néhány példa: *Officia propria Dioecesis*. SzÉ 1923. 11–14.; *A Jézus Szíve tisztelet köztünk*. SzÉ 1924. 18–19.; *Isten közelében*. SzÉ 1927. 5–6.; *Útak és célok*. SzÉ 1929. 5–7.; TANDLMAYER Lipót: *De profundis*. SzÉ 1930. 27–34.; MOLNÁR Ödön: *Nagy szívet az Isten országáért*. SzÉ 1937. 11–16.; ZENTAI Lajos: *Szentmise a Nagyalföldön*. SzÉ 1938. 22–26.; Dr. NAGY Ferenc: *Pro Domo*. 1943. 1.; *Lélekkertészek*. SzÉ 1945. 4.; *Utam... célom...* SzÉ 1946. 13–14.; *In hoc signo vinces*. SzÉ 1948. 3–4.; *A pap az örök jövőbenézés messzelátójánál*. SzÉ 1949. 7–8.; *Isten munkatársai*. SzÉ 1950. 15–16.

⁴² Például: *Szüretünk*. SzÉ 1923. 18.; *Első bányatelepi utunk*. SzÉ 1924. 19–20.; *A „Pipa”*. SzÉ 1928. 12–13.; HORVÁTH Dezső: *Ismét van kilátás...* SzÉ 1935. 10.; *Otthonunkból*. SzÉ 1940. 33–35.; *Sport – Élet*. SzÉ 1945. 10.; NYÁRÁDI Ádám: *Cella, cella, cella*. SzÉ 1948. 18–19.; *Kisapnapok*. SzÉ 1949. 18–19.

⁴³ *Mosolygó Tükör* – 1947; *Napos oldal* – 1948; *Tréfák* – 1950.

A bemutatott borítók egymás után:
1927, 1938, 1940, 1941, 1943, 1946, 1947, 1948, 1950–1951.

Összegzés

A *Szemináriumi Élet*, bár a szeminárium Szent Pál Társulatának „házi” orgánusaként született, harminc éven keresztül utat talált az egyházmegye papságához is. Cikkein keresztül bepillantást enged abba a szellemiségbe, amelyet a képző intézet tanári kara és eljárósága az ifjú levitáknak átadva egész életükre elegendő útravalóul megteremtett. A kiadvány tematikai ívét a védettségben nevelt növendékek belső, spirituális igényei és a korszellem szülte kérdésekre keresett válaszok egymásnak feszülő dinamikája határozta meg, a kiadvány „tónusát” pedig egy sajátos érési folyamat, ami megfeleltethető a katolikus egyház hazai mozgásterében bekövetkezett változásoknak. Bár a szerkesztők személye évről-évre módosult, a lap életében nem ebben a ritmusban következtek be a változások – amit persze a rovatokra épülő struktúra is tompított –, hanem 7–8 éves időszakokban. Az első szakasz lendületes, bennfentes humorral, építkező, csiszolódó rovatokkal jelentkezett. A ’30-as években a humor közvetlensége már hiányzott a lapból, nem a növekedés lendülete jellemzi, hanem a tudatos építkezés. A háború kitörésétől kezdve kifejezetten komoly, felelősségteljes hangon szól, a háború utáni évek pedig útkereső, de pozitív, tenni akaró lelkiületet tükröznek. Az utolsó két szám szerkezetileg is alapos változáson ment át. A növendékeket hivatásukban megerősíteni kívánó lelkiismereti tartalom szinte teljes egészében kitöltötte a lapot.

A vidéki szemináriumok egy részét – köztük a pécsi szemináriumot is – az 1951-es év során felszámolták. 1951-ben még a püspökségen lakhattak a szeminaristák és ott is tanultak, de 1952-től már a győri szemináriumban folytathatták csak tanulmányaikat.⁴⁴ A papnöveldé bezárásával a Szent Pál Társulat 88 éves története és vele a *Szemináriumi Élet* sorsa is lezárult.

FORRÁSOK

MIHALE CZ 1924

MIHALE CZ Ferenc: *A pécsi növendékpapság sz. Pálról nevezett egyházirodalmi iskolájának története 1893–1923*. PPL Szemináriumi hagyatéki anyag, fasc. 543. A Szent Pál Társulatban beadott munkálatok évenkénti kötetekben. 29. köt.

PPL

Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár, Pécs

RUDOLF 1894

RUDOLF Mátyás: *A pécsi növendékpapság sz. Pálról nevezett egyh. irodalmi iskolájának története*, 1894. PPL Szemináriumi hagyatéki anyag, Fasc. 544.

SZÉ

Szemináriumi Élet. A Pécsi Szent Pál Társulat Értesítője. Pécs, 1921–1951.

⁴⁴ CSERHÁTI 1990. 75.

IRODALOM

- BMS 1992 *Baranya megye sajtóbibliográfiája, 1832–1984.* Szerk. SURJÁN Miklós. Pécs, 1992.
- CSERHÁTI 1990 CSERHÁTI József: *Másokért élünk, egymásnak szolgálunk.* Pécs, 1990.
- MIHALE CZ 1924 MIHALE CZ Ferenc: *A pécsi növendékpapság sz. Pálról nevezett egyházirodalmi iskolájának története 1893–1923.* PPL Szemináriumi hagyatéki anyag, fasc. 543. A Szent Pál Társulatban beadott munkálatok évenkénti kötetekben. 29. köt.
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2015 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: Hallgatói periodikák a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen. (A Maurinum, melléklapja, a Móric(zka) és a Pécsi Jogász). *Magyar Könyvszemle* (sajtó alatt)
- VICZIÁN 1978 VICZIÁN János: *A magyar egyetemi és főiskolai diáklapok bibliográfiája, 1857–1972.* Budapest, 1978. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 5.)

**„Szemináriumi Élet” – An Issue of the Saint Paul Company
of the Seminary of the Diocese of Pécs (1921–1951)**

by Lázár Vértesi

(Summary)

The Episcopal Seminary of Pécs was a prominent intellectual workshop since 1746. It gave an intellectual background for all the future priest seminarists which was traditionally reach and was always ready to renew. It does not derive only from human qualities that the seminarists showed moral courage during historical changes and was able to organize the charity and endowment of the hinterland's rural population during wartime or even that they stayed right at their parish with slandered so as to give relief and show solidarity and humanity. We shall find the roots of their attitude in the community they were brought up and where their identity and commitment were created. This alma mater was the seminary. The seminary founded by Zsigmond Berényi (1740–1748) was capable to an intellectual self-organization. The organizational frames of this were given by the Saint Paul Company established in 1865, which published the issue titled *Szemináriumi Élet* (Life in the Seminary) from 1921.

Through the articles of the issue we can get a glance at the inwardness that was given by the teachers and the magistrates of this institution to the young clergymen. The thematic horizon of publications was determined by the dynamics of the inherent spiritual demands of the seminarists and the answers for the questions derive from the spirit of the age. The tones of the issues were driven by a special maturing process which was compatible to the changes resulted within the Hungarian Catholic Church's scope for action.

This paper tries to show these changes through the presentation of the columns, writers and editors, while it also tries to give insight to the basic moments of the history of the Hungarian Catholic Church between the two World Wars.

VISSZAPILLANTÓ

Katus László

Az 1848-49-es magyar hadsereg hadianyaggal és felszereléssel való ellátása (részlet)

Előhang

2015. január 26-án, 87 éves korában elment közülünk Katus László történész, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa és a Pécsi Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára. A *Per Aspera ad Astra* szerkesztőségének, valamint a jelen szám szerzőinek és közreműködőinek döntő többsége azon szerencsések közé tartozik, akik Laci bácsi tanítványának, munkatársának tekinthették magukat az elmúlt évtizedekben, melyek őt Pécshez kötötték. Katus László azon ritka történészek közé tartozott, aki képes volt az európai és magyar történelem bármely korszakához és témájához forrástani, módszertani és szemléleti támpontokat és tudást átadni bárkinek, aki hozzá fordult, mindezt olyan mély emberséggel, valamint a tanári hivatás és a történészszakma iránti alázattal, ami csak kevesek sajátja.

1. kép
Katus László fényképe egyetemi lecke-könyvében (1945)

Mi sem természetesebb, hogy Katus László, a kiváló egyháztörténész emléke előtt – aki a kereszténység történetét Jézus születésétől a II. vatikáni zsinatig minden erőfeszítés nélkül adta elő egyháztörténeti előadásain úgy a pécsi egyetemen, mint a hittudományi főiskolán – a lap egyháztörténeti tematikájú számával tisztelegjünk. A sors azonban úgy hozta, hogy egyik legelső pécsi tanítványa, később legközelebbi munkatársa, hagyatékának gondozója,¹ Nagy Mariann (PTE BTK TTI Újkor Történeti Tanszék) jóvoltából – akinek személyes hangvételi emlékező gondolatai alább olvashatók – a *Per Aspera ad Astra* hasábjain maga Laci bácsi szólalhat meg, egyik első (bár történetesen nem egyháztörténeti tárgyú) írásának eddig kéziratban lappangó részletei segítségével. A szerkesztőség ezzel szeretne köszönetet mondani Katus Lászlónak mindazért, amit a Pécsi Tudományegyetemért és a pécsi történészképzésért tett. (A szerk.)

*

¹ A képillusztrációk Katus László hagyatékából származnak.

Az 1980-as években, az akkori Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán a történelem szak oázist jelentett az ország más egyetemein vagy főiskoláin zajló azonos szakú képzésekhez képest. Az itt tanulók számára új világ nyílt ki a középiskolai történelemórák után: a történelem marxista megközelítése, a Mód Aladár nevével fémjelzett² és nyomdokain haladó magyar történetírás hagyományai – különösen az első három évfolyamon – fel sem merültek. A középkor történelmét tanulva a legjobb történészek munkáin nőttek fel az akkori diákok: például Henri Pirenne 1983-ban megjelent műve, *A középkori gazdaság és társadalom története*; az 1984-ben napvilágot látott *A katedrálisok kora* (George Duby); Le Goff *Az értelmiség a középkorban* (1979) vagy Fernand Braudel *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus* című, 1985-ben kiadott könyvein. Nem ismertük a kor egyetemi-főiskolai tankönyveit és jegyzeteit, eszünkbe sem jutott, hogy léteznek, és középiskolai tankönyveinkhez hasonló szellemiségűek azok is. Ha nem órákon voltunk, a könyvtárakban olvastuk a vizsgákra feladott könyveket és tanulmányokat.

A középkori struktúrák és emberek világát Katus László órái hozták közel hozzánk. Katus Tanár Úr – vagy, ahogy mindenki hívta, és ahogy ő is szerette, ha hívják –, Laci

2. kép

Katus László gimnáziumi érettségi bizonyítványa (1945)

bácsi az 1960-as évek közepétől kiváló francia nyelvtudásának köszönhetően, amit bizonyítványának tanúsága szerint gimnazista évein során sajátított el a Budapest-Tisztviselőtelepi Állami Széchenyi István Gimnáziumban, több alkalommal kapott 2–3 hónapos ösztöndíjat Párizsba. Fernand Braudel, aki később atyai jó barátja lett, 1962-ben járt először a MTA Történettudományi Intézetében, s neki köszönhették a magyar történészek a párizsi ösztöndíjakat. Braudel az Annales történetírói iskola második nemzedékének, egyben a 20. század kiemelkedő történészeinek egyike volt. Pécsi diákként tehát egyrészt az Annales iskola különböző generációin nevelkedtünk, másrészt a – szintén a párizsi utak során el-sajátított – hosszú idősorokkal dolgozó gazdaságtörténeti iskolán, valamint közvetve mindazon történészekon, akik Laci bácsira is hatással voltak egyetemista éveiben: Deér József,³ Váczy Péter,⁴ Kornis Gyula,⁵ Szekfü

2 Mód Aladár (Karakó, 1908 – Budapest, 1973), jogász és filozófus, 1932-től a Magyar Kommunista Párt tagja. A *400 év küzdelem az önálló Magyarországért* című, hét kiadást megért munkája (1943–1955) sajnos máig meghatározó befolyást gyakorolt a magyar közgondolkodásra, történelemtankönyveinkre.

3 Deér József (Budapest, 1905 – Bern, 1972), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, fő kutatási területe a középkori magyar és egyetemes történelem, a Kárpát-medencében megtelepült magyarság közösségi tudatának vizsgálata.

4 Váczy Péter (Ruttka, 1894 – Budapest, 1994), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, fő kutatási területe a középkori magyar és egyetemes történelem, a korai magyar állam történetével.

5 Kornis Gyula (Vác, 1885 – Budapest, 1958), piarista, filozófus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja,

Gyula,⁶ Domanovszky Sándor⁷ és Hajnal István,⁸ csak a legfontosabbakat említve. Hajnal István – az Annales-hez hasonlóan a társadalmi struktúrák alakulásának fontosságára helyezte a hangsúlyt, s bár Laci bácsi elmondása szerint rossz előadó volt, gazdaság- és technikatörténeti előadásai, társadalomtörténeti szemlélete nyomott hagyott diákjain.

Laci bácsi egyetemi tanulmányainak második félévétől, Deér József tanítványaként – akinek két fontos munkáját⁹ már középiskolás korában elolvasta, mert magyarságtudománnyal akart foglalkozni – kezdte tanulmányozni a cseh és lengyel középkori okleveleket, hogy a két nép nemzeti tudatának előzményeit kutatva írja meg szakdolgozatát, melyet végül Váczy Péternél fejezett be, mivel Deér a „fordulat évében”, 1948-ban külföldre távozott.

3. kép
Katus László levelekönyvének első oldala (1945)

1945–46-ban elnöke, egyetemi tanár, Klebelsberg Kunó közoktatásért felelős államtitkára.

⁶ Szekfű Gyula (Székesfehérvár, 1883 – Budapest, 1955), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, fő kutatási területe az újkori magyar történelem. Ismert munkája a Hóman Bálinttal közösen írt: *Magyar történet I–VIII.* Budapest, 1929–1934., valamint a *Három nemzedék és ami utána következik.* Budapest, 1934.

⁷ Domanovszky Sándor (Nagyzeben, 1877 – Budapest 1955), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, a magyar művelődéstörténet professzora, legismertebb munkája az általa szerkesztett *Magyar művelődéstörténet.* Budapest 1939–1942.

⁸ Hajnal István (Nagykikinda, 1892 – Budapest, 1956), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, újkorszemlélete társadalomtörténeti és szociológiai indíttatású volt, a korban egészen új elméleti és módszertani megközelítéssel írta meg az újkori Európa történelmét.

⁹ DEÉR József: Közösségérzés és nemzettudat a XI–XIII. századi Magyarországon. In: *A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV.* Budapest, 1934. 93–111.; DEÉR József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Budapest, 1938.

4. kép

Hajnal István nagyhatású órái minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy a valószínűleg 1947-ben megjelent 1848-as centenáriumi pályázatra Laci bácsi elhatározta, hogy függetlenül szakdolgozati témájától ő is készít valamit. Már elsőéves korában megismerkedett Ember Győzővel,¹⁰ aki forrásgyakorlatot tartott történezhallgatóknak. Ember tanácsára a szabadságharc hadiiparának forrásait kutatta a levéltárban. Így született meg – feldolgozatlanság hiányában – szinte teljesen levéltári forrásokra építve a szabadságharc hadiiparának, valamint az egész hadfelszerelési ipar történetét bemutató kézirata, ami azonban a pályázaton elismerést nem kapott. Mint később kiderült azért, mert egy olyan főtisztnek küldték bírálatra a dolgozatát, akit a Rajk-perben letartóztattak és valószínűleg ki is végeztek.

Nagy Mariann

98

Az 1848-49-es magyar hadsereg hadianyaggal és felszereléssel való ellátása¹¹

VÁZLAT

Bevezetés:

- I. A szabadságharc politikai körülményei.
- II. A hadügyminisztérium felállítása és a magyar hadügy helyzete.
- III. A ne[m]zetőrség és a honvédség felállítása. Az újoncozási törvény.

A tűzkeresztség.

- I. A fegyveres ellenállás megszervezése:
A harcok kezdetei délen, nyugaton és keleten.
A szervezés irányítói: Mészáros, [S]zéchenyi és Batthyány – Kossuth és munkatársai.
A pénzügy.
A nemzetőrség és honvédség felfegyverzése. Fegyverek hiánya. A fegyvertárak készletei. A kaszás nemzetőrök.
Külföldi fegyvervásárlások: Marziani, Sztankó stb.
- II. A hadiipar megszervezése.
A fegyvergyártás: a pesti fegyvergyár; Magyaro. vas- és gépipara. A vidéki fegyvergyárak.
A tüzérség felszerelése, ágyúkészítés. Lukács Dénes és a pesti ágyúöntöde[.]
Vidéki ágyúöntés.
Lőporgyártás. Salétromfőzés, kénbányászat és a lőpormalmok; lőporhiány.
Lőszergyártás: gyalogsági és tüzérségi lőszer; a pesti lőszerüzem; golyóöntödék; ólombányászat.
A harcoló csapatok fegyver[-] és lőszerellátása. Lahner György és a pesti fegyvertár.
- III. Ruházat és felszerelés.
Az anyagszükséglet megrendelése. Az iparműtár kérvénye.
Textiliparunk helyzete. A gazdasági válság. Az ajánlatok hiánya, ennek okai. A posztógyárak, céhek és kereskedők részvétele a szállításban. A bőripar és bőrszállítás.
A ruházatok elkészítése, adományok, ingyenmunkák.
A pesti „Ruha Bizottmány”. Újabb honvéd-ruhák megrendelése.

¹¹ A nyilvánvaló gépelési hibákat javítottuk. A kéziratban csupán a *Bevezetés* és *A tűzkeresztség* I. c. fejezetek jegyzetapparátusa található meg, egyéb helyeken csak a jegyzetek helyét jelöltük. A jegyzetapparátus rövidítéseit és a jelzeteket a kéziratban található formában közöljük, azok feloldására nem vállalkozhattunk. A szöveghelyekből kihagyott részeket (...) -vel, a hiányzó szöveghelyeket (lacunae) pontokkal (.....), minden egyéb szerkesztői kiegészítést []-ek között jelöltünk. (– a szerk.)

A téli ruházat elkészítése; bakancsok és csizmák.

A kisipar bevonása a szállításokba. A hadi testek felruházása. [R]uhahiány a főszeregnél.

Válság és újjászervezés.

- I. Kossuth és a H. B.¹² erőfeszítései a katonák felszerelése és ellátása érdekében. Windischgrätz benyomulása. Visszavonulás. A hadiipari telepek és a főváros elvesztése.
- II. Az új főváros: Debrecen. A pesti gyárak áttelepítése. A nagyváradai hadiipari központ berendezése.

A tavaszi hadjárat.

A hadjárat anyagi feltételeinek megteremtése.

[F]egyver[-], lőszer[-] és ágyúgyártás. A váradi ruhabizottmány.

A diadalmas hadsereg ellátása. Kossuth és Lahner.

A szabadságharc bukása.

Az anyagkészletek kimerülése. Visszaköltözés Pestre.

A menekülés.

Befejezés és mérleg.

A felszerelés és ellátás szerepe a magyar hadsereg sikereiben és kudarcaiban.

A szervezés vezetői, sikerei és hiányai.

A forradalom hadiiparának mérlege a magyar ipari kapitalizmus fejlődése szempontjából.

*

[A pályamű előszava]

A pályázat kiírása „Az 1848-as magyar hadsereg hadianyaggal és felszereléssel való ellátása” címen szólt. A tanulmány kereteinek kijelölésénél több lehetőség kínálkozott. A hadianyag-ellátáson kívül a ruházatot és egyéb felszerelést feltétlenül bele kellett venni, az élelmezés viszont – úgy gondolom – egy kissé távolabbi és igen nagy terjedelmű forrásanyagot felölelő területre vezetne, így annak feldolgozására nem vállalkozhattam. A munka haladtával egyre újabb levéltári anyagot kellett bevonnom, ez erősen hátráltatta a dolgozat elkészültét. Az anyag feldolgozásában csak 1848 végéig juthattam el, s így – sajnos – a legizgalmasabb fejezetet, a tavaszi hadjárat előkészítését már nem tudom bemutatni. De a nemzetőrség felszerelésének és a szervezés első szakaszának a tanulmányozása is fontos és érdekes, ezért érdemesnek tartottam bővebben foglalkozni vele.

¹² [Honvédelmi Bizottmány]

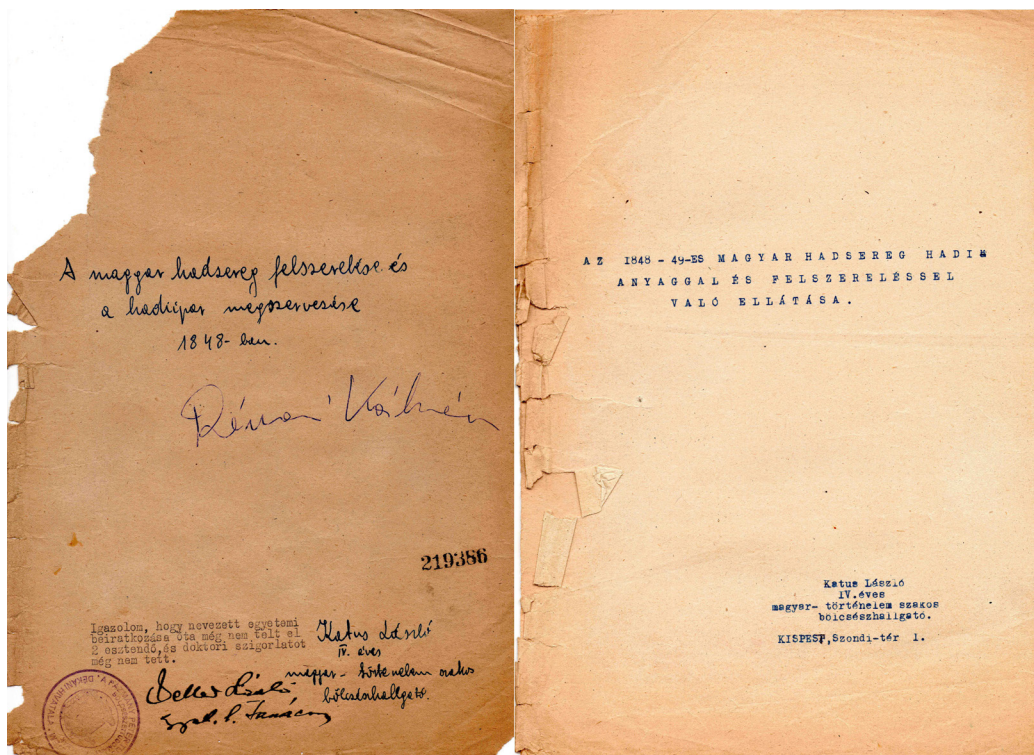
A kitűzött kérdést két szempontból szeretném vizsgálni:

- I.) A hadsereg ellátását tekintve, meg voltak-e a sikeres harc anyagi feltételei, vagy sem?
- II.) A magyar ipar fejlődése szempontjából: a gyáripár és a kézművesség helyzete a forradalom hónapjaiban. Ezért az iparügyi kérdésekre néhol bővebben ki fogok térni.

A dolgozat megírásánál elsősorban a levéltári anyagra támaszkodtam. A forrásokat a végén jegyzetben közlöm. Használható feldolgozás csak kettő áll rendelkezésemre: Bakó Imre sok adatot tartalmazó, de kevésbé rendszeres dissertációja az országos fegyver gyárról¹³ – és Szabó István kitűnő tanulmánya a debreceni időszakról.¹⁴

A szöveg legépeltetése igen sok gondot okozott, ezért külön elnézést kell kérnem a külső kiállítás „ziláltságáért”. Néhány fejezetet nem tudtam legépeltetni, ezeket kézírásban adom be – ami, sajnos nagyon megnehezíti az olvasást, de nem akartam, hogy a munka teljesen kárba vesszen.

Ember Győző tanár úrnak és a levéltár tisztviselőinek itt is megköszönöm az eddig nyújtott támogatást és útbaigazítást.

5. kép
A pályamű címdalai (1948)

¹³ [BAKÓ Imre: *A magyar állami „Országos Fegyvergyár” működése 1848–49-ben.* (Bölcsészdoktori értekezés.) 1942.]

¹⁴ [SZABÓ István: *A küzdelem szervezése.* In: *A szabadság fővárosa Debrecen.* Szerk. SZABÓ István. Debrecen, 1948. 101–204.]

BEVEZETÉS

I.

A felelős magyar minisztérium kinevezése és az április törvények szentesítése korántsem jelentette a kérdések végleges megoldását és a helyzet maradandó rendezését. A párizsi és a bécsi forradalmak híre, a parasztlázadástól és vezetőszerépének elvesztésétől való félelem a magyar nemességet is rálökte a forradalmi átalakulás útjára, de a régi uralkodóosztály fiai igyekeztek minél hamarabb megállni ezen az úton. Már maga az a tény, hogy a polgári átalakulást egy feudális nemesi osztály vezette, s az önállósága felé elinduló Magyarországnak Ausztriához való viszonya súlyos ellentmondásokat és megoldatlan problémákat rejtett magában. Hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a megegyezésre hajló kompromisszumos politika nem folytatható sokáig: az ellentmondásokat ki kell egyenlíteni, a feszültségnek el kell dőlnie jobbra vagy balra. A forradalom nem állhatott meg a félúton: vagy következetesen végig kell vinni, vagy túrni a reakció végleges győzelmét. (...)

A magyar ellenzéki nemesség – bár a nemzeti követelésekben sokkal haladóbb volt, mint a társadalmi reformok terén – kezdetben maga sem gondolt a nyílt függetlenségi harcra és a teljes elszakadásra, még Kossuth sem. Sőt[,] sokan egyenesen megtorpantak a harc előtt. Pedig az ellentmondások feloldását csak ez hozhatta meg. A nemességnek is kényelmetlen feudális gazdálkodás felszámolásához és a polgári berendezésre való áttéréshez elsősorban pénztőke kellett, a tőkeképződéshez pedig az ipar és a kereskedelem gyors fejlődésére lett volna szükség; ezt viszont az ország gyarmati helyzete akadályozta meg. Tehát ezt a gyarmati függést kellett sürgősen felszámolni. Ez pedig csak egy függetlenségi harc útján volt lehetséges.

A harc eredményes előkészítését éppen ez a gyarmati helyzet nehezítette meg, mert megfosztotta az országot az önálló hadviselés anyagi feltételeitől. *„Mikor az első magyar felelős minisztérium hivatalba lépett, üres pénztárral, fegyver nélkül, honvéderő nélkül[,] lehetetlen volt nem éreznie a nemzet állapotának irtózatossághányagoltságát.”*¹⁵ A semmiből kellett katonákat kiállítani, felfegyverezni és felszerelni. [S]ikert csak egy igazi nép hadsereg felállítása hozhatott.

Hazánknak három évszázada – a Rákóczi szabadságharc kivételével – nem volt önálló nemzeti hadserege, hadiipara még kevésbé. Zrínyi és Eszterházi álma valósult meg 1848-ban. A nemzeti egységfront teljes összekovácsolása – a parasztság kielégítetlensége és a teljes felszabadítás hiánya miatt nem sikerült, a harc részben a belső szakadás és árulás miatt – elbukott.

A '48-as magyar forradalom katonai szervezése mégis rendkívüli és csodálatos teljesítmény és a magyar akaraterő diadala volt. Egy nemzet[,] mely államéletének legfontosabb ágaiban évszázadok óta semmi önállósággal nem bírt, néhány hónap alatt olyan népi hadsereget állított ki, amelyet Európa a francia forradalom óta nem látott, s amelyet csak két világhatalom együttes [ereje tudott legyűrni].

Most[,] mikor új néphadseregünket szervezzük[,] érdemes egy kis időt szentelni 100 év előtti elődeink munkásságának megismerésére, hiszen az ő művüket folytatjuk mi is.

¹⁵ Kossuth július 11.-i képviselőházi beszéde.

II.

(...) A hadügyminiszteri szék betöltése körüli sok huza-vona, a minisztérium hosszú vajúdása jól rávilágít arra helyzetre, melyet a hadügyi kérdés az adott viszonyok között elfoglalt: a katonaság a pénzüggel együtt az átalakulás legsúlyosabb problémája. Az összbiradalmi politika, az egye[n]lőre meghátráló udvari reakció legérzékenyebb pontja, a nemzeti és forradalmi törekvések egyik legfőbb célpontja és követelése. A hadsereg a Monarchia hatalmi állásának, a vezető osztályok uralmának, „népeink boldogságának és nyugalmanak”, az európai egyensúlynak legfőbb őre és biztosítója, de egyben minden polgári forradalom, minden nemzeti szabadságmozgalom győzelmének az alapfeltétele. Békét, megértést, együttműködést hirdet az udvar, uralkodó is, a magyar kormány, az ellenzék vezérei is, de mindkét oldalon tudják, vagy legalábbis sejtik, érzik, hogy a béke ára harc, egyikük véres bukása lesz. A két pólus között nem lehet megállni, aki ingadozik[,] az vagy beleőrül[,] vagy megszökik, vagy „áruló” és „lázadozó” lesz egyszerre mindkét oldal felé. A reformnak híve Széchenyi is, Kossuth is; a független magyar kormányzatért küzd Batthyány és Madarász is, megbízható és jó hadvezér Madarász és Perc[z]el is; de az ágyúk csatazajára mégis mennyire máskép[p] reagálnak, a szuronyok éles villanása egy csapásra elszakítja és szembeállítja őket. Ez a kérdés „szegletkő”, melynek kemény élén felfakadtak a jól-rosszul rejtett ellentmondások, választóvíz[,] mely minden ideiglenes kompromisszumon túl kimutatta a pártok és politikai elgondolások döntő eltéréseit. Akik a hadügy szervezését és irányítását a kezükbe vették, azoknak előbb-utóbb dönteniük kellett: régi császári-királyi „közös” seregredek vagy új[,] független néphadsereg élén akarnak-e állni. Hiába volt minden habozás, ingadozás, kétfelé tekintő tapintat, nem szabadulhattak a döntő[,] nagy kérdéstől: visszavonulni, engedni a reakció előtt, feladni minden vívmányt, kiegészíteni a „katonai lelkiismerettel” és a loyális érzülettel[,] vagy vezetni a nemzet fegyveres harcát a szabadságért?

III.

Kezdetben még nem volt szó függetlenségi harcról, betörő idegen ellenségről. A viharos márciusi szelek a hosszú téli álomból alig ébredező magyar földön is végigszántottak. Az általános nyugtalanság a legkülönbözőbb formában jelentkezett – bár mögötte lényegében mindenütt az elnyomottak szabadságvágya húzódott meg: némely vidékekről parasztdülések híre érkezik, máshol a nemzetiségek mozgolódnak, a városokban mesterlegények sztrájkolnak, egyet[em]i hallgatók tüntetnek, vagy a zsidókat üldözik. A rendet, a biztonságot fenn kell tartani: fegyveres polgárőrségek alakulnak. Néhol a radikális ifjúság hozza őket létre, mint Pesten, máshol a megrémült birtokos nemesség rendez valóságos „insurrekciót” a jobbágyok elkeseredése ellen. Az 1848. évi XXIII. t. c. már csak a kész helyzetet legalizálja, mikor kimondja, hogy *„a személy és vagyónbiztonság, a közcsend és a belbéke biztosítása az ország polgárainak örökösére bízatik”*. Minden városban vagy rendezett tanácsú községben felállítandó a nemzetőrség, s minden legalább fél telekkel vagy 100 pft. évi jövedelemmel bíró[,] 20–50 éves polgár lovas vagy gyalogszolgálatra kötelezendő. Ezzel a cenzussal minden szélsőséges elemet ki akartak zárni. A kormány maga óhajtott vigyázni a rendre, a liberális köznemesség – országgyűlési győzelme után – nem akarta kiadni kezéből a gyeplőt, s minden szélsőbaloldali törekvéssel éppúgy szembefordult, mint a bécsi reakcióval. (...)

Április és május folyamán minden megyében és városban megalakult a nemzetőrség. Összesen 116 gyalogzászlóaljat és 86 lovasszázadot állítottak ki. Ezek még igen messze állottak a rendes katonaságtól, harci értékük csekély, inkább felvonulásokban, szemléknél tüntették ki magukat. Tarka, sokfajta egyenruhás társaság, sok helyen kasztszerű tagolódással („halálfejes” prókátorok, „lövész” miniszteri tisztviselők stb[.]). Ez a nemzetőrség jó volt a rend fenntartására, kiváló alkalmat nyújtott a fegyvergyakorlatra, de mivel a lakóhelyétől elmozdítani nem lehetett, nem pótolhatta a rendes katonaságot.

Hamarosan jelentkeztek azonban a „kül-ellenségek” is, a szerb határvidéken fellángoltak a harcok. Most már „a királyi trón, haza és alkotmány védelméről” volt szó. Május 16-án elrendelik egy „rendes nemzetőrség” felállítását, a sorkatonaság mintájára, toborzás útján: három évi szolgálat, felemelt zsold, rendes katonai felszerelés. A cs. kir. tiszteket felszólították, hogy lépjenek át ebben a „honvédség”-nek nevezett alakulatba, mely a későbbi diadalmas honvédsereg magvát képezte. (...)

A nagyszámú nemzetőr hadi alkalmazását célozta augusztus elején az ú.n. mozgó v. önkéntes nemzetőrség” felállítása. (...)

Az újonnan felállított különböző nemzetőr alakulatokon kívül egyre nagyobb számú sorkatonaságra is szükség volt a fenyegető helyzet miatt. A rendes sorkatonaság létszáma Magyarországon 1848 elején: 27 gyalogzászlóalj, 100 lovasszázad és 1 tüzérezred, Erdélyben: 16 zlj,¹⁶ és 22 lovas szd.¹⁷ A minisztérium április 24-én az uralkodóhoz fordult[.] s hivatkozva a belső zavargásokra, a fenyegető anarchiára – mivel az országban csak 18000 katona volt –[,] kérte a külföldön tanyázó magyar csapatoknak hazaszállítását. (...)

Június folyamán megkezdték a rendes katonaság kiegészítését is (...).

Ehhez újoncokra volt szükség. Kossuth július 11-i nagy beszédében felszólította az országgyűlést, hogy „*mentsék meg a hazát*”. (...) 200.000 embert kér és kiállításukra 42 millió forintot, ebből azonnal 40.000 újoncot (8-10 millió). A válasz egyhangú[.] „*Megadjuk!*”

(...) A törvény meg van: most már csak összeírás, sorozás, behívás, kiképzés kell[,] és készen áll az új magyar hadsereg. Mindez papíron igen szépen festett. De az események hétmérföldes lépésekkel száguldottak el a törvényhozás feje felett. Hosszadalmas országgyűlési vitákkal már nem lehetett kormányozni. Itt cselekedni kellett. Törvény-cikkekből nem születtek hadseregek, seregre pedig – akármilyenre – szükség volt. Ember akad 20. v. 40000, ha kell kétszerannyi is, de ezeket fel is kell ruházni, fegyverrel is el kell látni, a pusztá embertömegből ütőképes, győze[delmes] sereget kell teremteni.¹⁸

¹⁶ [zászlóalj]

¹⁷ [század]

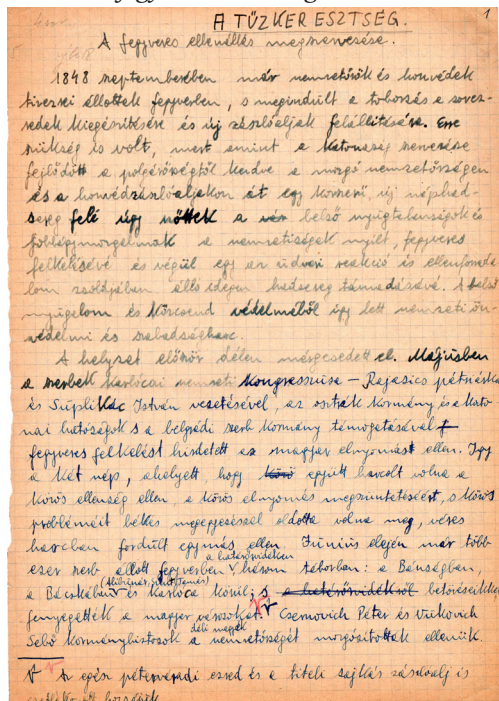
¹⁸ A II[.] és III[.] fejezethez l. GELICH Richárd és BREIT József munkái.

A TŰZKERESZTSÉG

(...)

A nemzetőrség és honvédség felfegyverzése

A nemzetőrséget felállító törvény szerint „minden nemzetőr saját fegyverét használhatja. Akinek nincs fegyvere[,] az a hatóságoktól kap. Saját fegyvere azonban csak igen kevés nemzetőrnek volt (többnyire vadászpuskák, régi kardok), a megyei fegyvertárak készletei pedig [a] szükségletnek csak elenyészően kicsi töredékét tudták fedezni. Ilyen körülmények között egymás után érkeztek a kérések a nemzetőrségi tanácshoz. Április–május folyamán kb. 30.000 puskát kértek a különböző törvényhatóságok.¹⁹ Tor[o]ntál megye írta április 20-án: „a fő akadály, hogy fegyverek, hogy lőpor nincsen, sőt hogy ámbár e tekintetben a bánsági hadi kormányt megkerestem, még választ sem nyertem. Itten hol gyárak, de fegyveres művészek sincsenek, éppen nem teljesíthető, hogy magánúton fegyverek szereztessenek.” A tanács április 28-án ezer darab puskát küldött, azzal a figyelmeztetéssel, hogy „mindazoknak, kik a nemzetiség tekintetében veszélyesnek tarthatók, vagy kik a nemzetőr seregbe beállni vonakodnak, vagy pedig kik a belcsend és nyugalom megzavarhatása tekintetében gyanúsak lennének, fegyver ki ne szolgáltatassék.”²⁰ (...)

6. kép
Részlet a kéziratból

De az ilyen eset elég ritka, s legtöbbször azt a választ kapták, melyet a tanács május 9-én Ung, Nógrád, Torna megyéknek, Bakabányának és [a] Hajdú kerületnek küldött: „a minisztérium nagyon ismeri és érzi az aggodalmat, mely fegyver nem léte miatt a hatóságok kebelében keletkezett s ezen aggodalmat mielőbb megszüntetni kötelességének tartja; de ezen kötelesség érzete mellett is nem áll hatalmában minden hatóságok aggodalmát rögtön elenyésztetni, a mennyiben rendelkezése alatt álló fegyverek mennyisége oly csekély, hogy azon helyeknek is hol zavargások ütöttek ki vagy ennek némi nyomai látszanának fegyverrel ellátására alig elegendő. Mihez képest jelenleg fegyver nem adathatik.”²¹ Néhány helyre kaszákat küldenek ki (pl. Tolnára 500 drb-ot), de a legtöbb megyének csak azt tudták tanácsolni, hogy szerezzenek fegyvert, ahogy tudnak.²² (...)

¹⁹ Erre vonatkozólag l. Miniszterelnökség nemzetőri iratok. 1848.

²⁰ ME nő. 71.

²¹ Uo. 117.

²² Ápr. 28-án Ottingerrel 8450 db-ot utaltatnak ki; Bihar: 2000, Torontál: 1000, Máramaros 1000, Csongrád 15000[,] Szeged 1500, Székesfehérvár 500, Zólyom 300, Libetb. 250, Beszterceb. 400. ME nő. 71.

A nemzetőrség tehát igen hiányosan volt felfegyverezve, s még a meginduló fegyverkezés [is] megállt, mikor májusban a honvédség felállított[,] és a déli határon is komoly harcokra került sor.

Az első 10 honv. zlj. felfegyverzése a budai fegyvertár készleteiből, részben pedig a Bécsből rendelt 5000 db. fegyverrel történt. Az otthonmaradt nemzetőröket felszólították, hogy a nagyon érezhető fegyverhiány miatt, azok[,] akiknek saját vadászfegyverük is van és gyalogsági fegyvert is kaptak, adják át a fenyegetett országrészeknek.²³ A déli harctérre vonuló nemzetőrök nagy részének így sem volt puskája: kaszákkal, kardokkal és dsidákkal felszerelve indultak harcba. Az augusztusban felállított mozgó nemzetőrségek őrnagyainak is csak néhány száz fegyvert tudtak adni.²⁴

Ez a hiányos felszerelés jellemezte a főszeregnél kezdetben nagy számban lévő önkéntes és nemzetőri csapatokat. Így nem csoda, ha harci értékük nem volt nagy, hiszen csak kaszákkal voltak ellátva. A kormány a nyár folyamán nagy mennyiségű kaszát szerzett be. A pohorellai vashámor 40.000, Schopper 12.000[,] Jurenák pesti kereskedő pedig 11.000 darabot szállított. A kaszák nyelét a pesti céhek és a hengeralmi gépgyár szállították.²⁵ Az így felfegyverzett „kaszások”-ról a katonatisztek persze nagyon lenézően nyilatkoztak, s az önkénteseknek sorkatonasággal való kicserélését sürgették. (...)

A nemzetőrség és a honvédség felfegyverzése legkönnyebben a várak és katonai központok fegyvertáraiból történhetett meg. Ezek azonban többnyire idegen cs. kir. tisztek vezetése alatt állottak, akik a kiutalt fegyvereket igen sokszor nem adták ki[,] és minden eszközzel igyekeztek hátráltatni a magyar katonaság felfegyverzését.

(...) Nem maradt más hátra, mint fegyvert szerezni, ahogy lehet, a legkülönbözőbb módokon.

A lakosság fegyvereit beszedették. A vadászpuskák és az otthon maradt nemzetőrök fegyverei kerültek így a hadsereg kezére. Fejér vármegye 1084,²⁶ Sopron 1028 puskát²⁷ szedett össze, novem[ber]–decemberben pedig a pesti, baranyai és a többi nemzetőrök is beadták fegyvereiket. A fegyverkereskedők és művesek készleteit lefoglalták.

Nagyobb fegyvermennyiség került magyar kézre Roth seregének (kb. 8000 ember) elfogásakor. Az elfogott horvátok puskáinak egy része a vitézül viselkedő tolnai nemzetőrök zsákmánya lett, akikről a kormány 3 forintért átvette. (...)

A fegyverszükséglet legnagyobb részét külföldi vásárlásokkal fedezték. A kormány ügynököket küldött a nyugati országokba[,] akik az ottani fegyvergyárosokkal szerződéseket kötöttek. A szükséges pénzüsszegeket Wodianer és fia bankháza útján utalták át a szállítóknak. A fegyver vásárlásokat a miniszterelnökség katonai osztálya intézte, de Kossuth is sokat foglalkozott ezzel: ő maga is rendelt fegyvereket, a pénzüsszegeket ő fizette ki. Kossuth intézte az angliai fegyverszállításokat is: az aug. 14-i minisztertanácsban bejelentette, hogy 24.000 db puskát vett Angliában. Erre 80.000 forint előleget fizetett ki. Megbízottja, Wimmer evang. lelkész szept. 1-én 2000 db-ot útnak is indított, de az

²³ [A megadott jegyzetszám nem található meg a jegyzetapparátusban.]

²⁴ [A megadott jegyzetszám nem található meg a jegyzetapparátusban.]

²⁵ [A megadott jegyzetszám nem található meg a jegyzetapparátusban.]

²⁶ HB. 2384.

²⁷ HB. 3168.

osztrákok lefoglalták.²⁸ Az angol fegyverek nagy része így nem került el hazánkba, bár aug. 25-én 10.000 angol fegyver Pestre szállítását kérte engedélyezni a külügyminiszter,²⁹ hogy ez a szállítmány megérkezett-e[,] arról nem tudunk semmit.

Július elején Sztankó Soma főhadnagyot Belgiumba küldték, hogy ott fegyvereket vásároljon. Egyelőre 10.000 db-ra 160.000 forintot utaltak ki neki.³⁰ A hónap végén már egy lüttichi gyáros részére – aki heti 5-600 fegyvert szállított – 80.000 forintot kért, melyet Wodianer útján ki is utaltak neki.³¹ Augusztus 9-én 18.000, 11-én 26.000 forintot kapott, aug. 15-én pedig 50000 ft-ot utalt ki neki Kossuth.³² Augusztus közepén Sztankó jelentés[t] küldött, mely szerint már 8000 db puskát vásárolt, de még 5000 darabot vehetne, ha sürgősen küldenének neki 40.000 ft-ot, mert csak 20.000 forintja maradt. Kért átutalni hetenként 12.000 forintot 1000 db. fegyverre. 20.000 kovás puskára is kapott ajánlatot 200.000 forintért. A 40.000 forintot és a heti 12000 ft-ot megkapta, de a 200.000 ft-ot csak 3 hét múlva tudták volna elküldeni. Sztankó tehát igen sok fegyvert vásárolt, de azokat nehéz volt hazaszállíttatni. Au[gu]sztusban az első szállítmány megérkezett, de a többi még nem: Kossuth Pulszkyt kérte fel, hogy sürgősen intézkedjen. Szeptember 10-én már 10.000 db. volt Pesten, 5000 még Bécsben vesztegelt, ezt Wodianer szállította a fővárosba.³³ Sztankó Lüttichből hazaérkezve Bécsbe utazott, ahol szintén fegyvereket és a fegyvergyár részére gépeket vásárolt, de az osztrák hatóságok lefoglalták.³⁴ (...)

Német- és Poroszországból is érkeztek fegyverek: Majthényi István komáromi várparancsnok okt. 3-án 2000 darabot vett át.³⁵ Frankfurtból Hoffman János bornheimi fegyvergyáros heti 500 darab szállítására ajánlkozott.³⁶ Az év végén pedig a Frankfurtba utazó Szalay Lászlót bízták meg fegyverek és lőszerak szerzésével, s erre pénzt is utaltak ki számára (20000 ft).³⁷

Prágában júliusban Lebeda fegyvergyárossal kötöttek szerződést Ivánka százados közvetítésével. Néhány nap múlva a pénzügyminisztériumnál 12000 forintot kértek készen létbe helyezni egy Prágából érkező szállítmányra: ez valószínűleg a Lebeda-féle puszkákra vonatkozott.³⁸

Marziani ezredes júliusban Bécsben több gyárossal és kereskedővel szerződést kötött fegyverek szállítására. Ezek árát a budai főpénztári hivatal minden hónap elején átküldte a bécsi magyar díjazó hivatalnak, s a szállítók ott az elküldés igazolása mellett azonnal felvehették a fegyverek árát. A szerződések szerint júliustól decemberig a következő mennyiséget kellett szállítaniuk az egyes vállalkozóknak:

²⁸ Horv[áth Mihály] II. 50.

²⁹ KM 1072.

³⁰ ME n.ö. 600, 704.

³¹ ME n.ö. 671.

³² ME n.ö. 811.

³³ HB 488, 557, 605.

³⁴ HB 4999, 5001.

³⁵ HB 3109.

³⁶ FIKM/2/37.

³⁷ HB 4194.

³⁸ ME 619, 659.

Frühwirth	1800 db	24.300 ft.
[?]	1000	13.376
Schwindt	1700	25.650
Specker	5000	67.810
Thyssebarth és Bollinger	2500	40.900
Eisenbach (Szilézia)	20.000 szurony	40.998 ft

Az összes szállítmány ára – apróbb szerelésekkel, kaszákkal stb. együtt 292.248 ft.³⁹

Augusztusban Szalay László utazott Bécsbe, s ott 5000 db puska megvételét találta lehetségesnek 18 forintért 6 héten belül. „Az ár nagy – üzeni Kossuth – *de fegyverbeni szükségünk még nagyobb*”, tehát kössön szerződést. Augusztus 20-án megkötötte a szerződést dr. Bastler Antal fegyvergyárossal 4220 db. szuronyos gyutacsos puska szállítására 18 forintért. Ez a szállítmány meg is érkezett október végéig apróbb részletekben.⁴⁰

Nehézség itt is volt elég. Néhány kiküldött tiszt árulóvá lett és nem tért haza. A szállítások lassan folytak; a kormány kénytelen volt felszólítani a gőzhajózási társaságot, hogy ne késsenek, ne hevertessék a fegyvereket raktáraikban, hanem azonnal szállítsák.⁴¹ A helyzet elmérgesedésével az osztrák hatóságok egyre több szállítmányt letartóztattak, s októberben hivatalosan is betiltották a magyarországi fegyverszállításokat. A bécsi forradalom idején többezer[,] Magyarország részére szánt fegyvert találtak a bécsi raktárakban. Mikor Lahner okt. 24-én Marzianitól átvette a fegyverfelügyeleti osztály vezetését, felszólította az összes leszerződött vállalkozókat, hogy jelentsék: mennyit szállítottak, s mennyivel tartoznak még. Bécsből egyedül Specker jelentkezett, aki a rendelt 12.000 szuronyos puskából havonta 1000 db-ot ígért leszállítani, ha a rendes közlekedés helyre áll.⁴²

A közlekedés azonban nem állott helyre. Ezentúl csak csempészet útján lehetett szó fegyverek behozataláról. Ez igen költséges volt és keveset eredményezett. A vállalkozó sokszor előre felvette a pénzt, de aztán többé nem jelentkezett. Nyugaton Vidos József vasi alispán és Csányi László csempésztetett.⁴³ Északon Ludvig Jánost bízták meg, hogy a Sztankó által Belgiumból küldött és most Ratiborban heverő 4237 db. fegyvert kísérelje meg becsempésztetni.⁴⁴

Bármennyit is hoztak külföldről, mindez kevés volt. Az új zászlóaljok felfegyverzése rengeteg fegyvert kívánt. A veszélyeztetett megyék is állandóan könyörögtek. A szepesiek minden meglévő fegyverüket a mozgó nemzetőröknek adták. Pestről kértek, de nem kaptak; Bécsben vettek szuronyos puskákat, de ott rekedtek; kérnek tehát ismét 1000 db. puskát, hiszen úgy tudják, most van elég. „Az újsághírek szerint némely pesti rejtvények felfedeztetése és az elfogott horvátok lefegyverzése után, nagy bőséggel vannak Pesten a fegyverek,

³⁹ KM 752. júl. 26.

⁴⁰ HB 866, 1188.

⁴¹ HB 518.

⁴² HB 1645.

⁴³ HB 3328.

⁴⁴ HB [?]

*azonkívül most nyitva áll az út Bécs felé, s erre a külföldi fegyverek is beszállíthatnának.*⁴⁵ A bécsi lehetőségeket a habozó hadvezetőség elszalasztotta, pedig ha csak néhány napra is érintkezésbe léphettek volna a forradalmi Béccsel, onnan sokezer fegyvert szerezhettek volna. A felfedezett budai „rejtvények” pedig túlnyomórészt felszeretlen csövekből állottak.

A raktárak kimerültek, a külföldi források kiapadtak, fegyverre pedig égetően szükség volt. Valamilyen más megoldást kellett találni.

[RUHÁZAT ÉS FELSZERELÉS]

Az egyre nagyobb számban kiállított katonaságot nem csak fegyverrel kellett ellátni, hanem ruhával, bakkanccsal, csákóval, borjúval és még sok kisebb-nagyobb felszerelési tárggyal. Az ilyen irányú ellátást a főhadikormányok mellett működő „ruhabizottmányok” (Montours Commission) intézték. A minisztérium megalakulásával ezek is a magyar hadügyminisztérium hatásköre alá kerültek, s május 1-től kezdve tőle kapták az utasításukat. (...)

A nemzetőrségnek nem volt egyenruhája. A díszegyenruha mintáját (kék attila, szürke nadrág) kiadták ugyan[,] és saját költségen megrendelhetette bárki, de a nemzetőrök túlnyomó része – főleg vidéken – saját ruhájában teljesített szolgálatot, előbb odahaza, később a harctéren is. A mozgó nemzetőrség őrnagyai a következő utasításokat kapták: *„A ruházat, a mennyire a törvényhatóságok nem készítettek volna el külön ruhát, csak olyan legyen, amint azt a tájék föld népe viseli, de minden ember el legyen látva egy föveggel –, két pár fehéreneművel –, egy nyakravalóval, egy dolmán, attila, ujjas mellény vagy másnemű felső ruhával, egy posztó nadrággal, egy pár csizmával és egy rövid, mozgásban járásban nem gátló szűrrel, köpennyel, kankóval, csuhával vagy más enemű ruhadarabbal. A poggyász vitelére egy vászonzsák, a töltények eltételére egy közönséges, minden cifraság nélküli kis bőrtarisznya alkalmazandó. Egy szóval az álladalmi pénztár kímélete azt kívánja, hogy minden szükségtelen cifraság és egyenlőség utáni törekvés elkerültesse, de figyelmezzon ön arra, hogy minden ember jól és célszerűen legyen öltözve.”* Mind a 4 parancsnok kapott 1000 pár fehéreneműt.⁴⁶ A megyék legtöbbje igen hanyagul szerelte fel a kiküldött nemzetőreit. Heves vmegye ingben-gatyában küldte őket Görgyhez Szolnokra; Nyitra pedig még decemberben is gatyában és mezítláb járatta a nemzetőröket.⁴⁷ Ilyen állapotok mellett nem csodálkozhatunk azon, hogy a rosszul öltözött nemzetőrök a hűvös, esős, őszi [idő beálltával] megunták a hadi dicsőséget és otthagyták a tábort.

A másjában felállított 10 honvéd zászlóalj már szabályos egyenruhát és felszerelést kapott. A ó-budai ruhabizottmány készletét számbavették és felszólították a szükséges ruházat kiállítására. Az első 10 zászlóalj részére [a] tüzéségnek szánt barna posztóból készítettek attilát, vörös zsinórozással, mellé kék nadrágot. Az erdélyi zászlóaljakat a károlyvárosi ruhatár látta el. A budai raktár készlete azonban hamarosan kimerült, pedig közben új honvédzászlóaljakat állítottak fel, az országgyűlés által megszavazott újoncok számára is rengeteg anyag kellett. A hadügyminisztérium a Ruházati Bizottmánnyal összeállította

⁴⁵ HB 1810.

⁴⁶

⁴⁷

egy 40000 főnyi hadsereg anyagszükségletét, s ennek alapján szállítási hirdetményt tett közzé a hadsereg felruházására. A következő főbb cikkekre volt szükség:

20.795	rőf	fehér posztó.
11.311	„	„ „ széles.
453	„	vörös „
3.304	„	buzérvörös posztó.
1.456	„	világoskék „
1.259	„	sötétbarna „
62.254	„	vegyszürke „
6.760	„	fekete fénymázás vászon.
1.536	„	pettyegtetett fénymázás vászon.
85.177	„	szoknyaszávoly.
24.446	„	bélészsávoly.
27.267	font	barnabőr.
4.406	„	bagariabőr.
4.850	„	talpbőr.
18.604	db.	irhabőr (töltéstartósíj)
205.237	„	„ (tarisznya)
1.105	„	fekete borjúbőr.
679	„	barnabirkabőr.
17.213	„	töltéstartó.
28.563	„	tarisznya.
8.960	„	kulacs.
4.480	„	edény
4.480	„	kazán.

Többezer sapkarózsa; csattok, gombok, karikák, lószerszámok, trombita, dob, abrak-tarisznya stb.

Az ajánlattevő bánatpénzt tesz le, melyet késedelmes vagy elmaradt szállítás esetén elveszít. A posztót a szerződéstől számított 6 héten belül; a többi szeptember 10-ig és 30-ig, két részletben kellett beszállítani.⁴⁸

⁴⁸

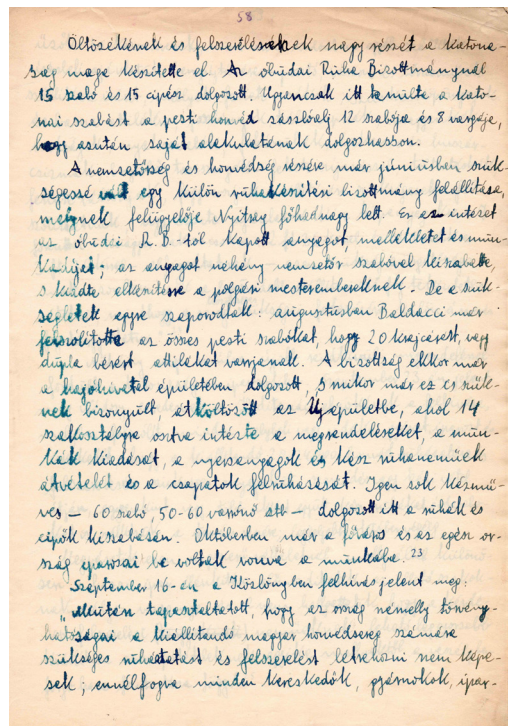
(...)

Lássuk tehát, hogy iparunk hogyan reagált erre a felszólításra. Nézzük meg először a legfontosabbat, a textilipart.

Hazánk Közép-Európa leggazdagabb gyapjútermelő országa volt a múlt század első felében. A főúri nagybirtokok hatalmas pusztáin tíz- sőt[,] százezerre menő birkanyájak legelésztek. Gyapjútermelésünk 1841-ben 400.000 q volt (az egész birodalom össztermelésének – 700.000 q – több mint a fele; 1845-ben 214.446 q gyapjút vittek ki az országból.) A gyapjufeldolgozó iparunk mégsem állott arányban ezzel a nagytömegű nyersanyaggal, melynek legnagyobb részét az örökös tartományok gyárai dolgozták fel. A feldolgozás értéke csak 8 millió forint, a birodalom 75 milliójával szemben. A magyar posztógyárak belső szükségletnek csak igen kis részét tudták fedezni. A nagyobb gyárak közül a Forgáchok gácsi gyára (Nógrád), 16 lóerős gőzgéppel, modern berendezéssel, 1-200 munkással dolgozott[,] s évenként kb. 6000 vég finom posztót készített. Nevezetesebb gyárak még a zay-ugróczyi (Trencsén), győri, pápai 600 q évenként, Mayer György), kőszegi (Schwartz Károly és tsa), szekszárdi (Michel Károly), kassai (Fiedler Károly, dolgozóház), eperjesi (Mocsánszky Ferenc), ungvári (Kornstein), zombori (Propokovits Vazul), székesfehérvári (Tschida János), majki (Oesterreicher Dávid), cseszneki és a jászberényi dolgozóház. Posztós céh működött Szakolcán, Holicsón, Pozsonyban, Sopronban, Kőszegen, Lékán, Balasgyarmaton, Tatán, Pinkafőn, Fehérváron, Leibicen, Radványban, Rajeczen, Kisutván; csapócéh Rozsnyón, Rimaszombatban.

Leniparunk szinte teljesen háziipari jellegű. Trencsén, Turóc, Liptó, Gömör, Árva, Sáros, Szepes megyék vidéke a központ. Szepes évi 10 millió, Árva 3.5 millió rőföt készített. De az egész ország tele volt szövőszékekkel, melyeken takácsok vagy parasztasszonyok szőtték az erős vásznat.⁴⁹

A magyar textilipar termelési viszonyaira nagyon jól rávilágít a De Poorter gépek esete. Davis brüsszeli ügynök májusban levelet írt Kossuthnak, melyben megvételtre ajánlotta az új rendszerű De Poorter szövőgépeket. Ezeket emberi erő hajtja, de csak féle energiával; bármilyen anyag elkészíthető rajta változó szélességben, kezelése könnyű, mechanikája egyszerű, mégis megduplázza a termelést. Állítsanak fel minta műhelyt Magyarországon is, ahol a szakemberek megismerhetik az új gépet. A minisztérium a gyáraktól és a céhektől kért véleményt. Senki sem ajánlotta a megvételt: [a] céhek üzeme oly kisméretű, hogy nem fizetődik ki, a gyáraknak nincs

7. kép
Részlet a kéziratból

elég szakértő és ügyes gépésze, a gép biztosan igen komplikált, nem bíznak benne. *„Minél komplikáltabb a gép, annál inkább nehezedik annak alkalmazása Magyarországon, mint-hogy a legcsekélyebb résznek a romlása, egy csekély srófocskának hibája a gyakorlott gépészek hiányban legérezhetőbb hátramaradást következtetnek – sőt gyakran az üzletnek folytatását holnapokra is megszünteti.”*⁵⁰

Kisszerűség, kézműves jelleg, kezdetleges gépesítés jellemzik tehát a magyar textilipart 1848-ban. Ehhez járult még a súlyosbító körülmény, hogy a nyugatról kiinduló általános gazdasági válság Bécsen át hozzánk is elérkezett[,] s a forgalom, a kereslet erős csökkenés[é]t, az ipar és kereskedelem erős pangását eredményezte. Tschida posztógyáros írta Székesfehérvárról: *„A belföldi gyártmányok keleti olyannyira megcsökkent, hogy négy hét előtt a posztógyártást megszüntettem, s ennél fogva a gyári felügyelőm innét el is távozott.”*⁵¹

Zay Károly gróf a zay-ugróci gyár részére kért előleget. A minisztérium elismerte és méltányolta a gyár érdemeit a magyar ipar fejlesztési terén[,] *„viszont a haza részéről is méltán igényelhet figyelmet, hogy a szükség idejében istápolják”*, de *„a kincstár jelenlegi körülményei”* nem engedik meg a kölcsön kiadását, mert az iparvállalatok felségélyezésére mindössze 75000 forint van számításba véve az ipari tárca költségvetésében. Ha azonban a hadsereg részéről a gyár megrendelést fogadna el, akkor előleget is kaphatna.⁵² A magyar iparnak tehát a krízis átvészelésére megrendelésre és hitelre volt szüksége; s a kormány mindkettőt megadta azoknak[,] akik vállalkoztak a hadsereg-szállításokra.

Annál meglepőbb tehát, mikor a hadügyminisztériumnak az iparügyi miniszterhez intézett augusztus 4-i átiratát olvasva azt látjuk, hogy egy magyar gyáros vagy kereskedő sem jelentkezett a kitűzött határidőig. Néhány külföldivel már kötöttek szerződést, de a szükséges textilanyag 90%-a még mindig hiányzik. Az iparügyi miniszter fel is hívta ismételten az összes posztógyárákat, céheket, takácsokat és háziipari vidékeket, hogy tegyenek ajánlatot szállításra[,] vagy ha a feltételek elfogadhatatlanok, akkor nyilatkozzanak, milyen feltételek mellett hajlandók szállítani. A hadügyminisztérium a mai nehéz időkben munkát óhajt adni a hazai iparnak, méltányos lenne tehát[,] *„hogy hazánk iparosai is telhető erőfeszítéssel törekednének a hadseregnek szükségleteit fődözni.”*⁵³

Ugyan akkor a hadügyminisztérium is válaszol és igyekszik magyarázatot adni: *„Megvallom Miniszter úr, miképen nagyon kételkedem, hogy a már többször érintett hirdetmény feltételei mellett, a hazai iparosaink legnagyobb részben a szállításra vállalkozni képesek, sőt képesek lehessenek”*.

„Honunkban az iparososztály általában még most is a kezdet gyengeségeivel küzd – a forgalomnak szabályszerű állapotában is nélküli a teljes fölszereltséget és tőke gazdagság azon segélyét, mely rögtönös és tömegszerű productióhoz annyira elkerülhetetlen; – s melynek nemléte, kivált a hasonló mostani pangásban megsibbaszt minden előállítást. Honunkban továbbá az iparososztály nagyrészen önmagára van hagyatva, a kereskedelmi osztályban nem bír azon közbenjáró elemmel, mely ama kifejtettebb forgalmú külföldön az előállítással foglalkozó gyárnokot és iparúzt a túladás, a vásárszerzés gondjaitól csaknem teljesen felmenti.

50

51

52

53

Magyarországon e szolgálatot a kereskedőség főleg sokszor kizárólag csak a külföldi iparosoknak teszi, – teszi, mivel eddigi összeköttetései, hitelvételei, hiteladásai – a megrendeléseknek gyorsabb, jutányosabb teljesítése a külföldiekhez vonzza és csatolja. És iparosaink mind e magukra hagyatottságuk mellett sem fejlődnek azon mozgékonyásra ki, mely a vállalkozási szellemnek ébresztője – s ezért kivált a nagy többséget tevő kis iparüzőinknek épen nincsen szokásában a szállítási pályázatokat figyelemmel kísérni vagy irántok vállalkozni.” Ezért nem jelentkezett senki sem. (...)

A hadiszükségletek gyors fedezése és a magyar ipar támogatása az adott körülmények között nehezen volt összeegyeztethető, bár a minisztériumban megvolt a jószándék. De most elsősorban hadsereg kellett, még pedig sürgősen. Erre pedig a hazai iparosok ajánlatai nem voltak alkalmasak.

A zavaros helyzet miatt néhol megszűnt a munka[,] és a munkások eltávoztak, mint Zomborban és Székesfehérváron. A céhek és kisebb üzemek nagyon kis mennyiséget tudtak csak szállítani: a rajeczi 5-600 rőföt; a zsolnai céh 500 rőf szürke, 500 rőf fehér posztót; a kőszegiek 1500 rőf szürkét; Kassáról a szegényház 2000 rőföt szállít szeptember végéig, azután havi 3000 rőföt. A rajecziek és zsolnaiak ajánlatát a hosszú szállítási idő miatt nem lehetett elfogadni; a kassaiaknál, a rozsnói csapócéhnél és Kornstein János ungvári gyárosnál a posztó minősége bizonyult gyöngének. Ahol szerződést kötöttek[,] ott is sok baj volt: késtek, haladékot kértek, mint a szakolcziak és a kőszegiek; nem teljesítették a szerződést, mint a skalitzi posztócéh[,] vagy a szállítás alól kértek felmentést, mint a lékai posztósok. Még legjobban a pinkafői céh 60 mestere tett ki magáért, akik 8000 rőf világoskék és 1000 rőf hamuszín posztót szállítottak, s jutalmul elengedték nekik a bánatpénzt.⁵⁴ (...)

A hadseregnek természetesen minél több egyforma minőségű, szövésű és színű posztó kellett, minél hamarabb, mert az újoncokat a hűvös őszi idő beálltáig fel akarta ruházni. A magyar vállalkozók apró tételei – mind más és más minőségű, szövésű és színárnyalatú posztó – késedelmes szállítással, állandó haladékkéréssel csak akadályozták és hátráltatták a felszerelést. Kezdetleges gyártásmódjaikkal, kisipari üzemükkel nagyobb tételt ily gyorsan kiállítani nem tudtak, s tőkehiány miatt a szükséges óvadéknak a letétele is súlyos gondokat okozott. Az államháztartás súlyos gondjai mellett az ipar támogatására csak [a]ránylag kevés összeg jutott, s abból csak a megbízható és pontos szállítókat tudták segíteni. Így érthető, hogy a céhekkel és kisebb gyárakkal, dolgozóházakkal a ruházottmány nem szívesen kötött szerződést, ha azok végre jelentkeztek is. A hadfelszerelés követelményeinek csak a nagyobb, gépekkel jobban felszerelt hazai gyárak tudtak eleget tenni. A gácsi és a zay-ugróczi gyárak, az akkori Magyarország legnagyobb posztógyárjai, egész nyáron és ősszel dolgoztak a hadsereg részére, s nehogy a „szükséges posztó kiállításában fennakadás történjék”[,] munkásaikat felmentették a katonai szolgálat alól. A zay-ugróczi gyár novemberben 13000 rőf (barna és szürke posztó) szállítására szerződött le, s erre 5000 ft. előleget kapott. A harmadik nagyobb gyár Oesterreicher Dávid pesti nagykereskedő halina posztógyára a Komárom megyei Majkon, mely évi 30-40000 ft. értékben ajánlkozott szállításra. A gyár 15 lóerővel[,] ill. vízzel hajtott géppel rendelkezett, s két külföldi (morva) gépmester irányítása mellett 14 – főleg külföldi – posztóslegény;

54

a környékről pedig 22 felnőtt férfi, 39 asszony és 35 gyermek dolgozott benne. Ugyan ez a gyár pokrócokat is szállított a hadseregnek.⁵⁵

A kívánt mennyiség azonnali szállítására a külföldi gyárak voltak a legalkalmasabbak. Ezek közül néhány közvetlenül is tett ajánlatot, mint Huber György brünni, Marsch, Fischer és tsa bécsi gyárosok, de a külföldi posztó – mely mint láttuk olcsóbb is volt a hazainál – elsősorban a pesti és felvidéki nagykereskedők útján szállított be a ruhabizottmányhoz. A pesti Kern testvérek 60000 rőf szürke és 22000 rőf fehér posztó szállítására szerződtek augusztusban; Grün Samu 10000 rőföt szállított. Az akkori háborús viszonyok között ezek a kereskedők a hadműveletek alatt, a hadseregeken keresztül is közlekedhettek, így a külföldi posztóbeszerzés a nyílt harcnak a kitörésével nem szűnt meg teljesen. Bár egyre inkább a csempészet jellegét öltötte fel, s a kormány minden külföldről behozott anyagért külön jutalmat fizetett.

Vászon[-], zsávolj[-] és bélésanyagot a hazai takácsok és háziipar elég nagy mennyiségben állított elő, de ezeknél a szállítás megszervezése hosszabb időt vett igénybe. A Felvidéken az alispánok és kormánybiztosok vették kezükbe a dolgot. Turóc megyében a lakosság hajlandó volt szállítani, de sem céh, sem kereskedő ott nem volt[,] aki szervezze és összeszedje. Késmárkon a festőcéh és a környékbeli háziiparosság csak jövő tavaszra ígért nagyobb mennyiséget. A Felvidék: Szepes, Árva, Turóc, Sáros vászoniparát csak decemberben[,] Ludvig János kormánybiztos működése nyomán tudták igazán hasznosítani a katonaság részére. Viethner Patrick vállalta a győri takácsok megszervezését[,] s velük együtt heti 1200-1400 rőf vászont remélt készíteni. Lenfonalat külföldről akart hozatni[,] és erre a kormánytól előleget kért.⁵⁶

Végeredményben itt is a nagykereskedők szállították a szükséglet túlnyomó részét. Nendtovich Imre késmárki kereskedő 50000, Diener Samu 60000 rőföt szállított. Appiano, Kern, Steiner, Löw pesti nagykereskedők mind ott vannak a szállítók sorában. Novemberben Lindenbaum Levi és Práger Izsák 175000 rőf bélésvásznat szállítottak.

A textilneműeken kívül a felszerelés másik fontos nyersanyaga a bőr. Ebből 1845-ben 14.397 mázsát hoztunk be, 880.260 pft. értékben, míg a kivitel csak 2.116 mázsa volt 166.730 ft. értékben. Nagyobb bőrgyárak voltak Pesten (3), Kassán, Pozsonyban, Körmenden, Kismartonban, Sárváron, Losoncon, Temesváron, Csemernyén (Zemplén), Késmárkon, Egerben és Rozsnyón. Kis tímárműhelyeket legnagyobb számban a nyugati megyékben, a Felvidéken, Debrecenben[,] Nagyváradon és Szatmárban lehetett találni.⁵⁷ Igen érdekes adatokat közöl Gollenhoffer György tímármester augusztus 9-én kelt beadványa: „*A Műipar és Kereskedelem ministériuma elé terjesztendő állapot a hazai bőrgyártásnak.*” Elpanaszolja, hogy a hazai ipar nem képes a külföldivel vetélkedni; Ausztriában, Cseh-Morvaországban olcsóbb és jobb a bőr, ezért onnan hozzák be[,] vagy a tengerentúlról (Triestből). Az erdélyiek bőrszükségletük 2/3-ad részét Odesszából – ahol 20-30.000 bőr van tárolva – fedezik. Mind Ausztria, mind Oroszország igen magas vámot szed a bőrszállítmányokért. A hazai nyersbőr igen rossz, lukas, vágott; a mészárosok nem fordítanak gondot a nyúzásra. Erdélyben kevés a borjúbőr; sok a kecske[-] és juhbor, „*de több rossz*

55

56

57

mint középrendű”. Ügyelni kellene a jó kidolgozásra és az erdélyi kecske[-] és juhbőrért külföldről borjúbőrt hozhatnánk be. „Amíg a tímárzás alapos tapasztalásból eredt kísérleteiben valami jelesebbnek a feltalálására lelkiösmeretesen nem halad, amíg a kidolgozás csalfa ökonomizálásból történik és végre míg a tímárzási pör tudatlanul, gépíleg az azt használó közönség kárára történik; addig ezen iparág nem javul.”

1824 óta a pesti piacot a bécsi bőrgyárosok (Schuler, Pfeiffer, Pagni és Thoma) uralták. A '30-as években Wollrab, Staffenberger és Schwindler pesti tímárok Mainz, München, Frankfurt, Worms és Strassburgból hozták a nyersbőrt, s ez sokkal nagyobb keletnek örvendett, mint a gyengébb minőségű hazai. A szerző új eljárásokkal kísérletezett – sikerrel; a 2. iparmű kiállításon kitüntetést nyert. De az irigy céhmesterek tönkretették, elűldözték. Hiába támogatta az Iparegylet és az erdélyi arisztokrácia (Veér Farkas, Radák grófné)[,] pesti és beszerce-naszódi gyára egyaránt csődbe jutott. A tőke hiánya megbénítja működését. Emlékiratából kiviláglik, hogy *„mily gátok közé vagyunk szorítva, nem annyira természeti hiány mint ezen iparágat elfojtó külföldi befolyás miatt; kiviláglik a nagy kár, mely a barommali célszerűtlen bánásmódból és ezen iparágnak mechanicus üzéséből ered; kiviláglik – a mi politikai tekintetben a minisztérium közremunkálásával Erdély műiparának emelését illetőleg a legjótékonyabb befolyású volna – mikép Erdély, mind az olcsó tímárananyagot, mind baromtenyésztését, mind pedig az orosz és ausztriai kereskedést tekintve, mikép lehet Erdély a legalkalmasabb ezen iparágbani vállalatokra.”*⁵⁸

A kincstárnak marha[-], borjú[-] és birka[-], felső[-] és talp[-] és bagariabőrökre egyaránt szüksége volt, különböző színekben és a legkülönbözőbb gyártási eljárásokkal készült minőségekben; bakancs, csizma, tölténytáska, tarisznnyaalj, szíjak, hevederek, nyergek, lószerszámok készítéséhez.

Pestről Wolrab Ferenc, Nigrányi István és Péli Albert mesterek szállítottak; a kassai bőrgyár is vállalkozott, de haladékat kért a szállításra. Dück György brassói gyáros az erdélyi honvédeket látta el. Bécsből a Kölbl testvérek gyára borjúbőrt és irhát szállított. A vállalkozó nagykereskedők – mint pl. Steiner Gyula – külföldi nyersbőrökkel látták el a ruharaktárakat.

A pesti Iparműtár, – mely májusban maga ajánlkozott a hadiszállítások közvetítésére – szeptemberben csak viaszos vásznat tudott szállítani, melyet épp most kezdtek el gyártani; havi 100-150 darabot (10 rőfös) 4.30[,] ill. 2.57 ft-ért.⁵⁹

A hadseregnek azonban nem vég posztók és vásznak, nem nyersbőrük kellettek, hanem fehérnemű, köpeny, ruha, bakancs stb. A ruhákat, cipőket el is kellett készíteni.

Kezdetben a rendes csapatok a készruha felesleget adták át a honvédeknek; az 1. pesti zlj. a 32. gyalogezrednek a készletéből kapott 150 fehérneműt és bakancsot. Ehhez járultak a magányosok adományai és a mesteremberek ingyen munkafelajánlásai. Kossuth június 8-án néhány szót intézett *„hazánk lelkes hölgyeihez”*:

„Néhány szó hazánk lelkes hölgyeihez; midőn a bátor férfiú nemes elszántsággal fegyvert ragad, és vérének, életének föláldozásáéval kész kedves hazája védelmére, a honnak hű leányai szintén igen becses szolgálatot teendének, ha nemükhöz illő munkálattal[,], különösen fehérne-

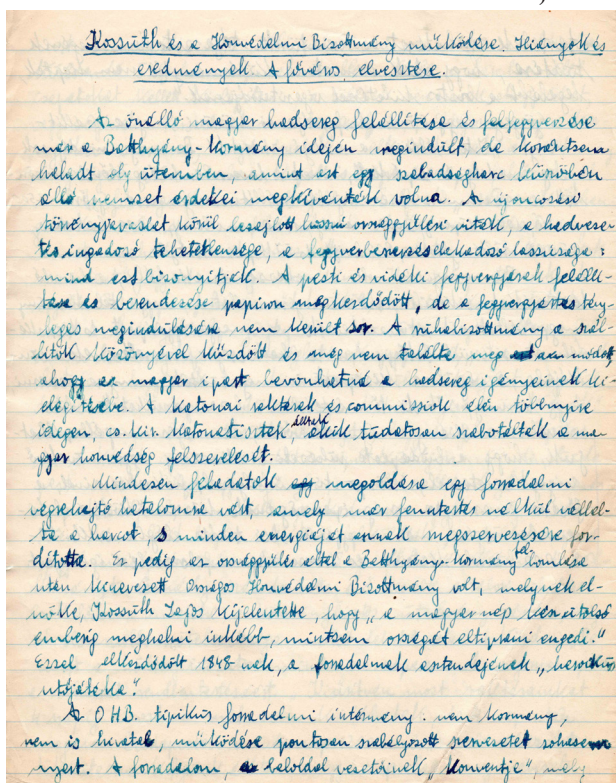
58

59

műek varrásával könnyíteni fogják a hadseregnek mielőbbi elláthatását, mi által egyszersmind buzdítólag hatandnak e harcfiakra. A hon nem csak minden honfitól, de minden honleányától is megvárja, hogy teljesítse kötelességét.”⁶⁰

Az eredmény nem maradt el. A Közlöny nem győzte közölni a rengeteg fehérnemű adományt. Asszonyok és leányok városokban és falvakban – míg férfi hozzátartozóik fegyverben indultak az ellenség elé – buzgón készítették a rengeteg inget, gatyát, lepedőt, tépést. A komáromi nők augusztusban 255 gatyát, 266 inget, decemberben újabb 5.000 darab fehérneműt adtak. Az egyes megyék és városok is szépszámmal gyűjtötték össze az adományokat. A szabók sem maradtak el; Gyenes István pesti szabómester 20 honvédnek varrt ingyen egyenruhát, a pozsonyi Koulcsiczky István 50 nadrágot és 50 köpenyt ajánlott fel a 4. zlj.-nak. Még sokáig folytathatnánk ezt a felsorolást. (...)

Bármennyi is volt a nehézség és az akadály, a harcoló katonákat sikerült valamennyire ellátni, hogy a tél kemény megpróbáltatásait átvészelhessék. A magyar gyáripart és kereskedelmet sikerült bekapcsolni a hadsereg felszerelésének munkájába, s végül a kisipart is meg tudták annyira szervezni, hogy komoly, sőt[,] döntő mértékben hozzá járulhatott a harc sikeréhez. Hiány még volt bőven, de mégis megállapíthatjuk, hogy a budapesti ruházati bizottmány egyre növekvő anyagkészleteivel, központi műhelyével, fiókraktáraival, a főváros és az egész ország iparosságának közreműködésével december végére már nagyjából ki tudta elégíteni kb. 70-80.000 harcoló katona és sokezer újonc felszerelési igényeit.

8. kép
Részlet a kéziratból

MŰHELY

Szilágyi Mariann

Pécs püspökei 1000 és 1832 között – Benczenlaitner Ferenc Pál kéziratos munkájának szövegközlése

Bevezetés

Egy forrás közlésmódját a szöveg jellege, a fennmaradt szövegváltozatok száma nagymértékben befolyásolja. Benczenlaitner Ferenc *A Pécsi Széki Templom püspökeiről rövid értekezés...* című kéziratainak – tudomásom szerint – más szövegváltozata, átirata, másolata nem létezik. A PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Kézirattárában fellelhető¹ egyetlen, eredeti példány alapján így egyszerűbben vállalkozhattam a kézirat első, szöveges közlésének elkészítésére.

„Az 1832. évi első akadémiai helyesírási szabályzat előtt keletkezett szöveg betűhíven közlendő.”² Benczenlaitner szövege éppen 1832 júliusában keletkezett (fejeződött be), így mind a betűhű, mind a betű szerinti, mind a szöveg szerinti szövegközlésnek helyet adhatnánk. A szöveg *betűhű* közlésére két okból nem vállalkoztam: egy szöveg paleográfiai és hangjelölési sajátosságait nyomtatásban visszaadni nehéz vállalkozás, a kézirat betűkészlete pedig szinte teljesen megegyezik a ma használtakkal (kivéve az „s” formája: f-ként, illetve a ŷ mint „j”), így sok eltérő jellegzetességet nem fedezhetnénk fel. Zavaró lenne az is, hogy néhány esetben az ékezet nem a hozzá tartozó betű fölé került. Az ékezetes, hosszú magánhangzók elkülönítése a rövidektől (leginkább az u, ú és az ö, ő írásjelek esetében), valamint a kis- és nagybetűk megkülönböztetése³ további nehézségeket okozott, így a *betű szerinti* átirást is elvettem. A szöveg könnyebb olvasata és értelmezése érdekében – kevesebb hibalehetőséggel számolva, és az „újraírást” elkerülendő – így a *szöveg* közlés mellett döntöttem. A szerző és a kor helyesírása, stílusa talán kicsit eltűnik így, de a mű tartalmában semmiképpen nem szenved kárt.

A kézirat állapota ép, nincsenek benne töredezett vagy szakadozott részek. A szöveg végig egyetlen kéz írása. A szerző fekete tintát használt, elmosódott szövegrészek nincsenek. A kézirat hat ívnyi papírból tevődik össze, rajtuk egy címert ábrázoló vízjellel, C.G. monogrammal az alján. A szöveg öt ívnyi terjedelmű, hiánytalan, nem töredékes. Oldal-számozás nincs, helyette a lap alján található custos (=őrszó) hívja fel a figyelmet a következő oldal első szavára. Nyelve végig magyar, néhány latin kifejezés azonban felbukkan (pl.: *suffraganeus*, *secretarius*). A szerző helyesírása nagyon jó,⁴ kézírása, írásképe különösen szép, könnyen olvasható, csupán egy-két olyan szöveghely van, ahol az amúgy esztétikusan

1 PEK TGYO Kt Ms 900 = Ms 1234 (A Klimo Könyvtár kéziratos anyagának része.)

2 PÉTER 2003. 119. A Magyar Tudós Társaság 1832-ben adta ki első helyesírási szabályzatát *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* címmel.

3 A kéziratban a nagy és kisbetűk használata még eléggé következetlen. A tulajdonnevek, a titulusok szinte kivétel nélkül nagy kezdőbetűvel íródtak. Néhány főnévnl láthatunk még nagybetűket, de itt sem mindenhol. A betűk mérete viszont nem változik.

4 Vö. 2. lábjegyzet.

megoldott áthúzások, átírások, valamint rövidítések miatt nem olvashatók a szavak.⁵ Az elhagyásos rövidítések száma elenyésző (pl. „Sz.” = Szent), inkább az egyezményes jelekkel történő és az összevonásos rövidítések⁶ a jellemzőek: „7ber” = szeptember, „Solymaňak” = Solymannak. A központosítás még fejletlen, hiányos, gyakran megtévesztő. Az összetett szavak még külön íródtak (pl. „*olvasó kanonok*”), és külön szó még az igekötő is (pl. „*meg holt*”). A sorvégi szóelválasztásra kettősponttal figyelmeztet, de az elválasztási szabályokat betartja. Elírások csupán néhány helyen bukkannak fel; betűk, számok elírásai vagy cseréi a leggyakoribb tévesztések: pl. „1743”-at ír az 1473 helyett, vagy „*férful*”-t a férfiú helyett.⁷ Szél- és lábjegyzeteket, megjegyzéseket nem ír a szöveghez. Gyakoriak viszont a szó- és mondatrészméltlések egy- két soron belül, amelyeket szaggatott vonallal jelez. Ezen kívül rendszeresen előfordul, hogy a zöngés és zöngétlen mássalhangzókat felcseréli, pl.: mint helyett „*mind*” áll, 1832dikig helyett pedig „1832digik”-et olvashatunk. (1. kép)

A szerző és műve

Benczenlaitner Ferenc Pál 1783. március 25-én született Benczenlaitner Mátyás és Dolce Erzsébet gyermekeként, és 1847. április 8-án hunyt el. A Győrből Pécsre helyezett Királyi Akadémia bölcsészeti fakultásán tanult, és jogi tanulmányokat is folytatott 1800-ban. 1811-ben a Baranya megyei Bár, 1815-ben Hetvehely, 1832-ben Felsőmindszent plébánosa volt. Felsőmindszenti tartózkodása idején a plébániatemplom mellékoltárának megépítésében nagy szerepet vállalt: saját és Büthner Károly Baranya megyei főorvos költségén építtette meg a szentszéket. 1835-ben tolnai, 1844-ben vátyi főesperes volt. 1840-ben a pécsi bencésmonostori Szentlélek apátságban tevékenykedett. Életének utolsó éveiben, 1833 és 1847 között a pécsi mesterkanonokság tisztségét látta el.⁸ A nevét nem következetesen használta/írta (Benczenleitnerként, Bentzenleitnerként és Benczenlaitnerként is olvashatjuk), ami ebben a korban természetes volt.⁹ Értett, olvasott latinul, németül, és leginkább a vallástörténeti és -bölcseleti munkák vonzották. A pécsi Kimo Könyvtár hét könyvében található tulajdonosi bejegyzések is ezt támasztják alá. Ezek:¹⁰

1.) [BAERNKOPF, Johann]

Methodus recte gubernandi parochiam, et dirigendi animas in S. tribunali poenitentiae. Tyrnaviae, 1803. V. Jelinek

ms: „Francisci Benczenleitner 1818”

G.VII.40–41

⁵ Ezeket lábjegyzetben jelöltem.

⁶ JAKÓ–MANOLESCU 1987. <http://mek.oszk.hu/03200/03226/html/jako25.htm> [2015.05.23.]

⁷ Ezeket lábjegyzetben jelöltem.

⁸ SCHMELCZER–POHÁNKA 2012. 288.; MKL I. 1993. 598.; MKL IX. 2004. 306.; MKL X. 2005. 792. és <http://www.mindszentgodisa.hu/index.php?site=core/static/plebania> [2015.05.24.] További életrajzi adatok latin nyelven: BRÜSZTLE I 629., II. 70., III. 719. és AIGL 1838. 140–141.

⁹ Szepeszy Ignác névvel Szepessyként, Klimó György névvel Klimóként, Széchenyi István névvel Széchenyiként is találkozhatunk ebben a korban.

¹⁰ <http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/klimob.cgi?keres=Benczen> [2015.05.24.]

2.) BUSENBAUM, Hermann

Theologia moralis. Antehac breviter concinnata a Hermanno – nunc pluribus partibus aucta a Claudio La Croix. Ed. novissima emendata, cui praeter Librum Octavum de sanctae Cruciatæ Bulla; Tractatus theologicus de officiis confessarii; ac Bibliotheca Erronea; Propositiones tum a Conciliis, tum a summis pontificibus et ab ecclesia damnatae ab anno 1418 ad hoc usque tempus. (Index: Leonardus Colendall.) Ravennae–Venetiis, 1747. N. Pezzana.

„E libris ... procuratus Tyrnaviae A. D.ni 1810. Franciscus Benczenleitner”

Sz.Q.I.11

3.) NONNOTTE, [Claude Adrien]

Die Philosophen der drey ersten Jahrhunderte der Kirche. Oder historische Schilderungen der heydnischen Philosophen, welche nach ihrer Bekehrung durch ihre Schriften Vertheidiger des Christenthums geworden sind. [Übersetzt von Johann Christoph Zabuesnig.]

Augsburg, 1790. Gebrüder Veith.

ms: „Francisci Benczenleitner 1808”

Sz.Q.IX.4

4.) PROTICS Basil

Vera imago Romani pontificis, opposita illi, quam Photiani magistri effinxerunt, seu tractatus de primatu S. Petri et Romani episcopi. In quo paucis exponitur, ... qua Graeci Photiani ad catholicam unionem sub Clemente XI. revocabantur. Industria et conatu Basilii –.

Budae, 1804. Typis Regiae Universitatis Pestanae.

ms: „Francisci Benczenleitner 1806”

Sz.Z.IX.4

5.) [STORCHENAU, Siegmund von]

Der Glaube des Christen, wie er seyn soll. Ein philosophisch-theologisch-moralisch-praktisches Werk. Vom Verfasser der Religionsphilosophie.

Augsburg, 1792. Gerüder Veith.

ms: „Francisci Benczenleitner 1809”

Sz.X.VIII.20

6.) [STORCHENAU, Siegmund von]

Die Philosophie der Religion.

Augsburg, 1781–1788. Gebr. Veith.

ms. „Francisci Benczenleitner 1809”

Sz.X.VIII.15–16–17–18

7.) [STORCHENAU, Sigmund von]

Seltner Urkunden aus dem innern Archive der Religionsphilosophie. Vom Verfasser derselben.

Augsburg, 1791. Gebrüder Veith.

ms: „Francisci Benczenleitner 1809”

Sz.X.VIII.19

Ezek a possessor-bejegyzések 1806 és 1818 között születtek, még a Klimó Könyvtár mai Szepes utcába történő átköltöztetése (1832) előtt. A költözés során Szepesy Ignác pécsi püspök a Klimó Könyvtár középső termét töltette fel utoljára, mely 1838-ban bekövetkezett haláláig az „Sz.P.” polcig történt meg. A későbbi püspökök aztán folytatták az „Sz.Q–Z” jelzetű, leginkább a saját tulajdonukban lévő vagy adományból származó könyvekkel a polcok feltöltését.¹¹ Schmelcz-Pohánka Éva kutatásai szerint Benczenleitner 18 művet adományozott el halála (1847) után, ebből hat kiadványt és egy kéziratot a Klimó Könyvtárnak,¹² amelyek aztán így az Sz.Q–X–Z-polcokon kaptak helyet (kivéve a G.VII.40–41 jelzetű köteteket, amelyek az Aranyteremben kaptak elhelyezést, talán a bőrkötésük miatt).

Még két forrás bizonyítja Benczenleitner jelenlétét Pécs és a pécsi könyvtár életében: Kassai József 1833-as *Szirmaztato, s gyökeresző magyar-diák szokönyv...*, valamint az 1835-ös *Vallási és Egyházi Tár* című kiadványok utolsó oldalán felsorolt előfizetők nevei között találjuk Benczenleitnert is mint kanonokot.¹³ Kassai József szófejtő szótárának kiadását Szepesy Ignác pécsi püspök támogatta, amelyet azonban sok kritika ért a benne lévő számos etimológiai tévedés és pontatlanság miatt. Annyit azonban feltételezhetünk, hogy Benczenleitner érdeklődött az aktuális magyar nyelvészeti kiadványok iránt is, amint az kézírata helyesírásában is tükröződik.

*

Benczenleitner Ferenc *A Pécsi Széki Templom püspökeiről rövid értekezés...* című kéziratában Pécs püspökeit veszi számba az első püspöktől, Boniperttől egészen Szepesy Ignácig. Művében római számokkal jelzi az egyházi személyek sorszámát a pécsi püspökök listáján, ahol 1832-ben a 72. pécsi püspököt jegyzi fel utolsóként. Ahogy a manuscriptum címlapján is szerepel, műve összeállításakor Koller József (1745–1832) pécsi nagyprépost *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum...*¹⁴ című, hétkötetes munkáját tekintette legfőbb forrásának. Koller József művéből csupán egy magyar nyelvű, rövidített kivonatot készített (pl. a Janus Pannoniusról szóló részt jelentősen kivonatolta), nem vállalkozott a teljes sorozat szó szerinti lefordítására. Találkozhatunk ugyanakkor – főként a tartalomjegyzékből vett – majdnem tiszta átírásokkal is. Pl.:

¹¹ SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 102.

¹² SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 288.

¹³ KASSAI 1833. <http://tinyurl.com/q6mprpr> [2015.05.24.]

¹⁴ KOLLER 1782–1812 I–VII.

„Georgius VIII. ab an. 1644. ad 1648.

Georgius Zecheny nominatus Csanadiensis, Praepositus B.M.V. de Uyhel. Canonicus Strigoniensis Georgio VII. succedit anno 1644 intra 5. et 8. Aug. Confirmatur an. 1647. 6. Maji, transit ad Episcopatum Vesprimiensem an. 1648. haud serius quam 20. April.”¹⁵

„VIII. György 1644-től fogva egész 1648.-ig.

Zechenyi György csanádi püspök, Boldogságos Szűz Mária prépostja Újhelyről. Esztergomi kanonok pécsi püspöknek neveztetett és megerősítetett 6. májusban 1647-ben. Átmegyén a Veszprémi Püspökségre nem későbbben 20. áprilisban, 1648-ban. Végre Esztergomi Érsekségre magasztaltatott.”

Benczenlaitner nem csak kimásolta és lefordította Koller hét kötetéből az ott szereplő adatokat, de számos jelentős javítást, új adatot is felvett a pécsi prépost latin nyelvű munkájához képest. Az alábbi táblázat a két szöveg ezen eltéréseit mutatja:¹⁶

Koller	Sorszám	Püspök neve	Sorszám	Benczenlaitner
–	–	Nána	5	1134–1138
1134–1140	5	Makár	6	1138–1140
1598–1605	43	V. György	44	1598–1605
1607–1608	44	I. Ferenc	46	1607–1608
1608–1611	45	I. Péter	47	1608–1611
1611–1619	46	VIII. János	45	1607
–	–	IX. János	48	1611–1619
1637–1639	52	(IX) X. János	54	1637–1639
1658–1668	58	(X) XI. János	60	1658–1668
1668–1676	59	(XI) XII. János	61	1668–1676

Koller József egy középkori püspökről, Nánáról említést sem tesz, az V. György (1605) után következő időszak pedig teljesen eltér Benczenlaitner sorrendjétől, kihagyva IX. Pyber Jánost (Kollernél: I. Ferenc, II. Péter, VIII. János; Benczenlaitnernél: VIII. János, I. Ferenc, II. Péter, IX. Pyber János). Így a továbbiakban a János nevű püspökök száma is különbözőséget mutat a két műben. Ezen eltéréseken kívül a püspökök megválasztásának és távozásának időpontjai teljes hasonlóságot mutatnak.

¹⁵ KOLLER 1782–1812 VII. 4.

¹⁶ KOLLER 1782–1812. I–VII.

Benczenlaitner Ferenc majdnem minden püspökről részletesen beszámol, az életrajzi adatok, valamint a beiktatás, távozás/halál évének feltüntetésével. Kollerhez hasonlóan felsorolja, melyik püspök milyen pozitív változásokat, eredményeket hozott az egyházmegye életében, de személyes véleményének is hangot ad, ha úgy ítéli meg, hogy valamely egyházi méltóság „irtóztató vétkei miatt” nem volt érdemes a püspöki székre. Ezt a szubjektív hangnemet az egész műben megtartja. Minél előrébb haladunk az időben, annál teljesebb leírásokat találunk. Az utolsó két püspök, Király József és Szepesy Ignác jellemzése a legterjedelmesebb (hiszen őket személyesen is ismerte), ezzel szemben az első tizenegy középkori püspök nevét szinte csak felsorolja.

A pécsi püspökök történetét elsőként Koller József a 18–19. század fordulóján kiadott nagyszabású, latin nyelvű, vatikáni kutatásokon is alapuló hétkötetes munkájában dolgozta fel. Koller utolsó kötetének (1812) napvilágra kerülése óta a pécsi püspökre vonatkozó kutatás számos új eredményre jutott, melyet legutóbb *A pécsi egyházmegye története I.* című munka foglalt össze.¹⁷

Összevetve kéziratunk püspökeinek kinevezési adatait a 2009-ben kiadott monográfia kutatási eredményeivel, a következő eltéréseket állapíthatjuk meg 1543/1548-ig:¹⁸

Benczenlaitner	Sorszám	Püspök neve	Sorszám	Fedeles–Sarbak–Sümegei
1000–1036	1	Bonipert	1	1009–1036
1036–1070	2	Szent Mór	2	1036–1070/1075 körül
1070–1100	3	I. István	3	1093 ?
1100–1134	4	Simon	4	1108–1124/1134
1134–1138	5	Nána	5	1135
1138–1140	6	I. Makár	6	1137 e.–1139 u.
1140–1147	7	I. János	7	1142 e.–1146/1148
1147–1160	8	Antimius	8	1148–1158
1160–1170	9	II. Makár	9	1162 e.–1186
1170–1182	10	I. Jób	–	–
1182–1187	11	III. Makár	–	–
1187–1219	12	Kalán	10	1186–1218
1219–1252	13	Bertalan	11	1219–1251
1252–1254	14	Achilles	12	1251–1252
1254–1279	15	I/II. Jób	13	1252–1280

¹⁷ FEDELES–SARBK–SÜMEGEI 2009. 7–9.

¹⁸ KOSZTA 2009. 57–107. és FEDELES 2009. 109–154. A monográfia 1009-től 1543-ig közöl adatokat. Az 1548 után kinevezett püspökök életrajzi adataiban is felbukkannak a középkorra vonatkozóan megfigyelt kisebb változások a két munka között, de nem tartottam relevánsnak a táblázat többi részét kitölteni.

1279–1302/1307	16	I. Pál	14	1293–1306
–	–	Manfréd	15	1306
1307–1315	17	I. Péter	16	1307–1314
1315–1345	18	László	17	1314–1345
1346–1360	19	I. Miklós	18	1346–1360
1360–1374	20	Vilmos	19	1361–1374
1374–1408	21	Bálint	20	1374–1408
Széküresedés 1408 és 1410 között.				
1410–1420	22	II. János	21	1410–1421
1420–1445	23	Henrik	22	1421–1444
1445–1455	24	András	23	1445–1455
1456–1459	25	II. Miklós	24	1455–1459
1459–1472	26	III. János	25	1459–1472
1473–1505	27	I. Zsigmond	26	1473–1505
1505–1521	28	I. György	27	1505–1522
1521–1526	29	Fülöp	28	1522–1526
1526–1538	30	II. György	29	1526–1537
	–	Brodarics István	30	1532–1537
1538–1540	31	IV. János	31	1538–1541
1541–1548	32	Szaniszló	32	1541–1548
...				

Láthatjuk, hogy számos eltérés mutatkozik a Benczenlajtner-szöveg, valamint a 2009-es forrásmunka adatai között, noha legtöbbször csupán egy-két évnyi különbségről van szó. Szerzőnk ugyanakkor (a legtöbb esetben) egyaránt beszámol arról, hogy milyen aktus – kinevezés, megválasztás, pápai megerősítés – révén történt meg a püspöki szék betöltése. Pl.:

*„I. Antal 1553-tól fogva egész az 1557-ig.
Verantius, vagyis Vransich Antal pécsi püspök a Római
Széknek helyben hagyásával lön 4. augusztusban 1554-ben.”*

*„VI. János 1587-től fogva egész az Krisztus születése 1592-ig. Kutasy János az majdnem
másfél esztendeig üres székre neveztetik, és megerősítettik
1589. 30. januárban.”*

*„V. György 1598-tól fogva egész az Krisztus születése 1605-ig.
Zalatnaky György váci püspök Miklóst követte a pécsi
megyében, és 1600-ban az Apostoli Szék által megerősítettik.”*

*„Albert neveztetett 1642-től fogva egész az Krisztus születése 1643-ig.
Cziglédi Albert tiszteletbéli noviai püspök, a pécsi megyére való
megerősítése előtt meghalt 20. november felé, 1643-ban.”*

Verancsics Antal a mai szakirodalom álláspontja szerint 1554-től állt a pécsi megye élén, Benczenlaitner (és Koller) szerint azonban már 1553-tól; a Római Szék általi helybenhagyás történt 1554-ben. Ez figyelhető meg VI. János esetében is, akit szerzőnk szerint már 1587-ben ott találunk a pécsi püspöki székben az 1589-es megerősítése előtt. Ugyanakkor V. Györgynél azt állapíthatjuk meg, hogy csak 1600-ban nyert megerősítést – a mai szakirodalom által is elfogadott – 1598-as megválasztása után.¹⁹ Azaz, az eltérések egyik oka talán abból fakad, hogy Koller és Benczenlaitner a fenti fogalmakat nem különíti el a püspökök prozopográfiai adatainak felsorolásánál. Az is észrevehető, hogy csak 1408 után említenek széküresedést, a középkorban (minden bizonnyal a rendelkezésükre álló kevés forrás miatt) folyamatosnak vélik a püspöki jelenlétet az egyházmegye élén.

Láthatjuk, hogy leginkább csak a középkori, 1346 előtti adatok esetében mutatkoznak lényeges különbségek a két szöveg összevetésekor. *„A 11. század végéről nem maradtak ránk hiteles források arról, hogy ekkortájt ki vezette a pécsi egyházmegyét. Egy 1093-ra keltezett oklevél (...) tesz említést István pécsi püspökről.”* – magyarázza Koszta László tanulmányában,²⁰ hogy István püspökhöz miért csak ez az egy adat került. Benczenlaitner pedig csak ennyit ír: *„I. István 1070-től fogva egész az Krisztus születése 1100-ig.”* Hasonló figyelhető meg Nána püspöknél is, akit Koszta szerint egy 1135-ös hamis oklevél említ csak. Két nagyobb eltérés azonban mindenképpen figyelemreméltó: I. Jób és III. Makár pécsi püspökök nem szerepelnek az újabb szakirodalomban, Benczenlaitnernél pedig szintén csak felsorolás szintjén. A *Katolikus Lexikon* azonban említést tesz arról, hogy egy Jób nevű megyéspüspök tevékenykedett Pécsen III. Béla uralkodása alatt, 1181-ben,²¹ III. Makárról ugyanakkor már nem szól. A Jób név a 10–12. században mind az egyháziak és mind a világiak körében egyaránt népszerű volt, *„így nehéz azonosítani az ilyen néven szereplő klerikusokat”* – állítja Koszta.²²

A másik lényeges különbség Manfréd pécsi püspök említésénél mutatkozik, aki viszont Benczenlaitner kéziratában nem szerepel. Manfrédet csak egy évre, 1306-ra választották pécsi püspöknek, de nem szentelték fel,²³ talán ezért maradhatott ki szerzőnkől és Kollernél is. Így I. Jóbtól II. György számbavételéig a pécsi püspökök sorszáma a két

¹⁹ SÜMEGI 2008. (Belső címlap recto és verso oldala.)

²⁰ KOSZTA 2009. 62–63.

²¹ MKL VIII. 2003. 356–357.

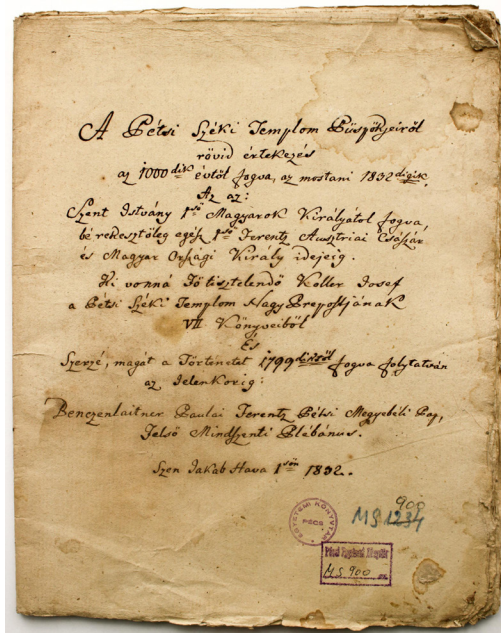
²² KOSZTA 2009. 80.

²³ KOSZTA 2009. 89.

forrásban folyamatosan eltér, egészen Brodarics Istvánig, akit Benczenlaitner ugyan megemlít („*Brodericus István Ferdinánd által nevezetett pécsi püspöknek*”), de csak a II. György pécsi püspökről szóló leírásban.²⁴

Még egy szembetűnő különbséget fedezhetünk fel. II. Jób távozása után több mint tíz évig betöltetlen maradt a pécsi püspöki szék, erről viszont nem tesz említést Benczenlaitner, az ő leírásában II. Jóbót I. Pál azonnal, 1279-ben követi a püspöki székben. Pál a középkori források szerint azonban 1273-ig a bolognai egyetem hallgatója volt, majd 1278 nyár végéig még biztosan Rómában találjuk, és csak 1287-től lát el adminisztrátori feladatokat a pécsi egyházmegyében, melyet az 1293-as püspöki felszentelése követ.²⁵

A pécsi egyházmegye és püspökeik történetének részletekig kidolgozott, alapos feltárása jó úton halad napjainkban. A *Pécsi Egyházmegye története*-sorozat a püspökség történetének teljességét kívánja az olvasók elé tárni. Úgy vélem, Koller József latin nyelvű, hétkötetes munkája, és Benczenlaitner Ferenc most új forrásként feltárt művének átirata jó kiindulópontot jelenthetnek a további kutatásokhoz. Az Esterházy Pál László és Görgey Márton után megválasztott két pécsi püspökről (Király Józsefről és Szepesy Ignácról) szóló információk Benczenlaitner művében már nem Kollertől származnak; közvetlen szóbeli vagy írásbeli forrásai lehettek („*Lendvai jobbitása szerént*”),²⁶ és személyes ismertsége révén is szerezhettek információkat. A szerző 1832-ben írta meg művét, Koller József halálának és a püspöki könyvtár Szepesy utcába történő átköltöztetésének évében, így tisztelegve fő forrása és az aktuálisan regnáló püspök e nemes cselekedete előtt.

1. kép

²⁴ Szapolyai János 1532-ben Brodarics István személyében új püspököt nevezett ki, ám Sulyok György továbbra is püspökként keltezte leveleit. 1537-ben viszont újra Sulyoknak adományozta a pécsi püspökséget. Sulyok és Brodarics működése tehát egyidejűleg jelen volt. VARGA 2009. 155–157.

²⁵ KOSZTA 2009. 83–88.

²⁶ Nem sikerült azonosítanom ezt a szerzőt.

A szöveg

A Pécsi Széki Templom püspökeiről rövid értekezés az 1000. évtől fogva az mostani 1832.-ig.²⁷ Azaz Szent István első magyarok királyától fogva bérekesztőleg egész I.²⁸

Ferenc ausztriai császár és magyarországi király idejéig.

Kivonná főtisztelendő Koller József, a Pécsi Széki Templom nagyprépostjának VII könyveiből, és szerzé magát a történetet 1799-től fogva folytatván az jelenkorig.

Benczenlaitner²⁹ Paulai Ferenc pécsi megyebéli pap, felsőmindszenti plébánus.

Szent³⁰ Jakab hava elsőn, 1832.

Pécsi püspökök:

- I. Bonipertus Krisztus születése 1000. évtől fogva egész az Krisztus születése³¹ 1036-ig.
- II. Maurus az 1036-tól fogva egész az Krisztus születése 1070-ig.
- III. I. István 1070-től fogva egész az Krisztus születése 1100-ig.
- IV. Simon Krisztus születése 1100-tól fogva egész az Krisztus születése 1134-ig.
- V. Nánaszeréről, Kálán vérségéből az Krisztus születése 1134-től fogva egész az Krisztus születése 1138-ig.
- VI. Marcharius vagy I. Makár az Krisztus születése 1138-tól fogva egész az Krisztus születése 1140-ig.
- VII. I. János az 1140-től fogva egész az Krisztus születése 1147-ig.
- VIII. Anthimius Krisztus születése 1147-től fogva egész az Krisztus születése 1160-ig.

²⁷ A szövegben eredetileg „*digik*” áll. A 19. századi kéziratoknál még mindig jellemző, hogy a zöngés és zöngétlen mássalhangzókat felcserélik, azokat nem következetesen használják. 1036-ig helyett „1036*igik*” szerepel. Az átiratban az alábbi minta alapján egységesítettem a sorszámokat:

1036*igik* = 1036.-ig

1408*dik* = 1408.

1252*digtől* = 1252.-től

1548-*ik* = 1548-ig.

A legtöbb helyen ragozott forma nélkül olvashatók az évszámok. A szöveg könnyebb olvashatósága és értelmezése érdekében kiegészítettem a megfelelő raggal őket. Pl.: „*Maurus, az 1036-tól fogva egész az Krisztus születése 1070-ig.*” vagy „*Ennek idejében Kapisztrán János 1456 <-ban> Vilok mezővárosban...*” stb.

²⁸ Az uralkodók, püspökök stb. nevei előtt található sorszámokat a mai helyesírásnak megfelelően római számra írtam át. Pl. „*első Ferenc*” helyett „*I. Ferenc*”.

²⁹ A vezetékneveket, tulajdonneveket meghagytam olyan helyesírással, ahogy a kéziratban szerepel. Pl. „*Rákoczy*”.

³⁰ A kéziratban eredetileg *Szen* szerepel.

³¹ A szerző a „...-tól fogva egész az Krisztus születése” szavak gyakori ismétlődését szaggatott vonallal jelezte. Az átiratomban mindannyiszor feloldottam a rövidítést.

- IX. II. Makár 1160-tól fogva egész az Krisztus születése 1170-ig.
- X. I. Jób Krisztus születése 1170-től fogva egész az Krisztus születése 1182-ig.
- XI. III. Makár 1182-től fogva egész az Krisztus születése 1187-ig. Külömbféle oklevelekben aláíratva talátnak, más feljegyzésre méltó magát elé nem adá.
- XII. Kálánus Krisztus születése 1187-től fogva egész az Krisztus születése 1219-ig. Ez a tudós és tudományos férfiú egyszersmind Dalmáciának kormányozója volt. Legelső az ő személyére nézve, hogy érseki pallással³² élhessen, felékesítetett. Vagyon öröla az egyházi törvényben egy cikkely, vagyis kánon, mely kezdődik: „*Cum in juventute.*” Az esztergomi érseki székre sikeretlen hívatott. Többször irigységből a Római Széknél vádaltatott.
- XIII. Bartholomeus vagy Bertalan 1219-től fogva egész az Krisztus születése 1252-ig. Jakab aragóniai királynál négyszer volt követ gyanánt, akinek is András Magyarország királyának leányát, Jolántát hitvesül áltadta. Ő volt építője Ürög fölött való klastromnak 1225. évben. Őalatta történt hazánkba a tatárok berohanása 1241-ben. Burgundiában született, és rövid idő múlva, hogy püspöki megyéjét elhagyná, megholt, és kluniai³³ monostorban eltemetett.
- XIV. Achilles 1252.-től fogva egész az Krisztus születése 1254-ig.
- XV. II. Jób Zah nemzetségéből 1254-től egész az Krisztus születése 1279-ig. Ezen püspök irtóztató vétkei miatt az esztergomi érsektől az hívek társaságából kirekesztetett, és IV. Sándor pápánál és ezt következőknél bevádoltatott. Rettenthetetlen,³⁴ erős természetű, katonás férfiú volt. Csehország Ottokár nevű király ellen való hadban Győr váránál mint kapitány megfogattatott, mely után semmi további emlékezete nem talátnak.
- XVI. I. Pál az 1279-től fogva egész 1302-ig vagy éppen 1307-ig.
- XVII. I. Péter 1307-től fogva egész az Krisztus születése 1315-ig. Üldöztetvén Miklós örkanonokja által csak tolnai főöspöröstnek nevezetett, és mind várából, mind templomjából kizáratott.
- XVIII. László Korog vérségéből 1315-től fogva egész 1345-ig.
- XIX. I. Miklós az 1346-tól fogva egész az Krisztus születése 1360-ig. Nagy erényű és szentségű férfiúnak különös kegyelmek és privilégiumok adattak a római pápától. 1351-ben Szent Livinus püspök és mártír erekleit Szent Benedek szerzetesei klastromjának Szent Bávó templomjából, Gandavából Pécsre magával hozván, azon Szűz Mária kápolnájába helyeztette, mely észak felé fekszik, amelyet maga építetett, és ahol el is temetett.
- XX. Vilhelmus – Vilmos 1360-tól fogva egész az Krisztus születése 1374-ig. Ezen püspök alatt Lajos királynak kérésére Orbán ezen nevezetű V. római pápa bulla nevű levele – 1. szeptemberről³⁵ 1367-ben – által minden szabad

³² Értsd: pallium. A szövegben többször előkerül a „pallás” alak.

³³ Ma: a clunyi apátság.

³⁴ A kéziratban: „*Rettenthetetlen*”.

³⁵ A kéziratban egy 7-es áll. 7=septem, vagyis szeptember.

tudományok egyeteme, az isteni tudományt kivéven, állítatott fel Pécs városában. Különös bőkezűségét mutatván az tudósok és tanítókhoz, az tudományoknak helyes előmozdítója lőn.

- XXI. Valentinus – Bálint 1374-től egész az Krisztus születése 1408.-ig. Thuz Jánosnak fia Lakról (vagy Chuz Ludbegről) VI. Orbán pápa által szent szabinai kardinális presbiternek választatott. Őalatta történt az legelső berohanása az törököknek Magyarországra. Ugyanide hozza Velencéről I. Szent Pál remete holttesteit 1381. esztendőben. Bálint halála után az püspöki szék üresen marada 1410.-ig. Káptalan vikáriusa volt [...] ³⁶ Mátyás; a zágrábi püspök, Eberhardus pécsi templomnak kormányozóvá tétetett. Ursinus János, a Római Anyaszentegyháznak Szent Lőrincről neveztetett kardinális a Pécsi Püspökséget kommandába nyerte, soha mégis annak birtokát állandóul meg nem vehette.
- XXII. II. János 1410-től fogva egész az Krisztus születése 1420-ig. Haan János, Alber és Medvei Rudolf fia 1420.-ban a Zágrábi Széki Templomba áltvitetett. Őalatta Usk János pécsi prépost és vicekancellár jelen volt az egyházi gyűlekezetben Constantia városában.
- XXIII. Henricus 1420-tól fogva egész az Krisztus születése 1445-ig. Az előtte volt János püspöknek testvére. Őalatta olyannyira megromlottak a papságnak erkölcei, hogy midőn Marchiai Boldog Jakab ezeket istenes buzgóságával jobbítani akarná, a megyéből kiűzttetett 1437.-ben.
- XXIV. Kálnói András 1445-től fogva egész az Krisztus születése 1455-ig.
- XXV. II. Miklós 1456-tól fogva egész az Krisztus születése 1459-ig. Ennek idejében Kapisztrán János 1456-ban Vilok mezővárosban, mely a pécsi megyéhez tartozott, meghalt. A keresztények a törökökön győzedelmeskedtek. Miklós testamentomja által valami sommát hagyott, hogy a norinbergiak évenként azt Pécsre küldenék.
- XXVI. III. János 1459-től fogva egész az Krisztus születése 1472-ig. Pannonius Jánosnak neveztetett. Igen tudományos férfiú, ³⁷ az ő idejebeli leghíresebb költőpoéta. Mátyás király ellen való agyarkodó esküvése felfedeztven, bujdosásában nyomorulton végezte életét. Holtteste két évig nem, utóbb mégis böcsületes szertartással eltemettetett.
- XXVII. I. Zsigmond 1473 ³⁸ -tól fogva egész az 1505-ig. Ernst vagy Ernszt Zsigmonak [!] neveztetett, Ernst Hans megkereszteltetett zsidónak az fia, aki főtárnoki mesterhivatalt viselt, mely hivatalban Zsigmond fia, igen gazdag lévén, ötet követte. Későbbben, vagy gyanúból, vagy irigységből, tömlöcbe vettetett, és minden gazdagságától megfosztatott. Volt ő szépformájú és tekintetű férfiú. Ő alatta 1494-ben a pécsi megyének alsó részét a török csúnyául megrongálta.

³⁶ Nehezen olvasható szöveg.

³⁷ Eredetileg: „*férfi*”.

³⁸ A kéziratban elírta a szerző: 1743 szerepel.

- XXVIII. I. György 1505-től fogva egész az Krisztus születése 1521-ig. Zathmár György váradi püspökből pécsi lön, innént az Esztergomi Érsekségre előmozdítatott.
- XXIX. Fülöp 1521-től fogva egész az Krisztus születése 1526.-ig. More Fülöp Lajos királynak *secretarius*a, titoknoka az mohácsi ütközetben halálosan megsebesítetvén, az futásban kimúlt e világból 1526-ban 29. augusztusban. A törökök győzedelmesek lévén, Pécs városát leégették, és az egész megyét igen rútul megpusztították. Ezen alkalommal, midőn a pécsi kanonokok az templom kincsét bátorságosabb helyre vinni akarnák, Báthori István nádortól tőle megfosztattak.
- XXX. II. György neveztetett 1526-ban egész 1538-ig. Lekchei Sulyok György Zápolya királytól pécsi püspöknek nevezetik. Áltmenvén Ferdinánd királynak részire a püspökséget, megtartani parancsoltatik. Az Apostoli Széknek jóváhagyását vagy megerősítését mégis soha sem nyerhette. Midőn azután állhatatosan Zápolya király mellett maradna, Brodericus István Ferdinánd által neveztetett pécsi püspöknek, kinek az Apostoli Széktől Ferenc epifániai püspök adatott segédpüspöknek – *suffraganeus*nak – 1536.-ban. János király Sulyok György és testvérjeinek hív szolgálatjait megjutalmazni akarván, birtokot ajándékozta néki, de rövid idő múlva meghalálózván, sokáig birtokját nem használta. Őtet követte
- XXXI. IV. János 1538.-tól fogva egész 1540-ig. Ezéki Jánosnak kinevezése az Apostoli Szék által megerősítetett. Az 1540. évben az János király özvegye és árvaája réabizott, hogy őket mint követ Solyman török császárnál ajánlaná. Visszajöven ezen követségéből, minthogy a pécsiek a pogányoktól irtóznának, őtet a városból kizárták, és így bujában megholt. Halála után üres marada a pécsi püspöki szék, és minekutána a töröki hadisereg sikeretlen segítséget várna a tolnai Duna partján a jég miatt, Pestet is sikeretlenül ostromolnák, visszatérének. Solymannak visszatérése után Buda bevétetett, Pécs városát haszontalan ostromoltatván, önként maga hódult Ferdinánd kormánynak.
- XXXII. Stanislaus – Szaniszló neveztetett 1541-től fogva egész az Krisztus születése 1548-ig. Váralyi Szaniszló fejevári prépost 1541. 20. októberben neveztetett Ferdinánd király által³⁹ pécsi püspöknek. Valpó vára 1543. 23. júniusban, azután Siklós a törökök fegyverének engede. Azután ismét Pécs városa minden külső segítségtől elhagyatván 20. júliusban a törökök által megszálltatott. Szaniszló püspök hasztalan védelmezését a városnak látván, a futásban kerese menedéket, és az árulásnyútól magát megmenté. Mivel hogy püspöki székébe vissza nem mehetett, Szepes vármegyébe, a hazájába méne, ahol elsőben olvasókanonok, azután szepesi prépost lett, és 1548. 20. áprilisban elhunyt.
- XXXIII. II. Pál neveztetett 1548-ban az 1550.-ig. Gregorianecz Pál pécsi püspöknek 1549-ben, 12. decemberben Újlok Ferenc győri püspök és pozsonyi prépost

³⁹ {neveztetett}. A szerző figyelmetlensége révén az ige kétszer került bele a mondatba.

kanonoki jövedelmet élelmére ada, azután a Zágrábi Püspökségre vitetett. Ennek idejében Luther eretnksége Tolnán és Laskón a pécsi megyében hirdetett és első alapja tétetett.

- XXXIV. III. György 1550-től fogva egész 1552.-ig. Tompa György pécsi püspöknek neveztetett, és az Apostoli Széktől meg is erősítetett 4. júliusban 1550-ben, és 1552-ben kimúlván a világból, Zágrábi Széki Templomban eltemettetett.
- XXXV. I. Antal 1553-tól fogva egész az 1557-ig. Verantius, vagyis Vransich Antal pécsi püspök a Római Széknek helyben hagyásával lőn 4. augusztusban 1554-ben. Majdnem egész üdejét mint követ Constantinápolyban töltötte. Visszajövéen, 1557. 19. novemberben egri püspöknek kineveztetett. 1564. esztendőben ismét másodszori követségében méne Constantinápolyba Selym török császárhoz, és 1568. 17. októberben II. Maximilian császártól az Esztergomi Érsekségre emeltetett. Kardinális méltóságra is ajánltatott, de erre való kinevezése Rómában elhalasztván, bezára életét 1573. 21. júliusban. Vagnak kéziratmunkái, melyeket Dragonics familiája rendbe szedett, és Koller József pécsi prépostnál fenntartatnak. 1556-ban Sziget vára a törökök által erősen ostromlatott, de az ostromlatoknak különös vitézsége által megtartatott.
- XXXVI. IV. György 1557-től fogva egész az Krisztus születése 1563-ig. Draskovics György az tridentomi egyházi gyülekezetben jelen volt, amelyben mint szónok helyes beszédek tartott, és minden végzéseit aláírta. Azután a Zágrábi Püspökségből Kalocsai Érsekségre emeltetvén méltónak találtatott az kardinálisok közé felvétetni. Helyes tudományán kívül az bővkezűségével is dicséretes. Őalatta az egész püspöki megye az durva törökök által elfoglaltatván. Pozsonyban a káptalannak valami képezését szerzé.
- XXXVII. II. András 1563-tól fogva egész az Krisztus születése 1568-ig. Dudith András az anyától Sbardelatus⁴⁰ hívatatott. Nagy tudományú férfiú volt. A tridentumi gyülekezetben jelen volt, és igen helyes beszédek tartott. Püspöki hivataljának elején nagy lelkipásztori buzgóságot mutatván; azon káptalant, melyet Draskovits Pozsonyban felállított, Szigetvárra lehozni sürgeté, ő pedig maga minden házi eszközeit és vagyonát első lehozatta avval a szándékkal, hogy ottan magának illendő lakást építtetne. De fájdalom! Sziget vára a törököktől elfoglaltatván 1566-ban. 7. szeptemberben minden vagyonától megfosztatott, mely nagy kárát megélt többször keserű könnyekkel megsiratott. Ezen időtől fogva a pécsi megyének csak majdnem pusztá nevezete és titulusa fennmarada. Dudith 1567-ben harmadszori követségében Lengyelországban⁴¹ megházasodott, és mind⁴² püspökségétől, mind minden udvari hivataloktól és tisztségektől végbúcsút vett. Azután semminémű válású felekezethez ragaszkodván a második házassága után Varsóban meghalt 1589. 23. februáriusban.

40 Dudith András anyai ágon a velencei, nemes Sbardellati családból származott.

41 Eredetileg: „Legyelországban”.

42 Eredetileg: „mint”. Itt is megfigyelhető a zöngés és zöngétlen mássalhangzók felcserélése.

- XXXVIII. V. János 1568-tól fogva egész az Krisztus születése 1578-ig. Monoszloy János zágrábi prépost pécsi püspököknek neveztetik, és 1573-ban megerősítették. Innént lészen zágrábi püspök 1578-ban. Rudolf királynak pompás koronázáson jelen volt 1572-ben. Az lelki dolgokban az Esztergomi Érsekséget kormányozta és magára vállalta 1569-ben. A Pécsi Templomtól a törökök miatt távol élt. Negyven kálvinista miniszter vagyis prédikátor Hercegszöllősen egyházi gyülekezetet tartott 1576-ban.
- XXXIX. III. Miklós 1579-től fogva egész az Krisztus születése 1586-ig. Telegdi Miklós esztergomi nagyprépost az Apostoli Széktől a Pécsi Püspökségben megerősítették 1579. 15. májusban, és egyszersmind az Esztergomi Érsekséget adminisztrálta, vagyis kormányozta. Az ország elszóratott törvénycikkelyeit össze- és egybeszedegette, segítetvén Mossoczy nyitrai püspök által, és ki nyomtatta. Meghalt 1586-ban 22. áprilisban, és Szent Miklós templomjában, Nagyszombatban eltemettetett. A katolika hit⁴³ ebben a megyében igen nyomorult állapotban vala az ariánusok és luteránusok keveredése miatt. Az katolika papságnak maradványi, azaz három plébános, bitsérdi, berfosdi vagy berkesdi és pécsi – nyomorult állapotjokról XIII. Gergely pápához írván – a pécsi plébánosnak, akinek majd kenyere sem volt, az élet fenntartására szabadságot kérnek, hogy papokat szentelhessen. A törököktől való félelem miatt püspököknek jelenlétének és lelki vigasztalásnak heányával voltak.
- XL. VI. János 1587-től fogva egész az Krisztus születése 1592-ig. Kutasy János az majdnem másfél esztendeig üres székre neveztetik, és megerősítették 1589. 30. januárban. Azután az Esztergomi Székre álttétetett. Ennek ideje alatt a Pécsi Széki Templom az törökök által lerontatott, amit meg is értenünk kellettük a templom közép boltozatjáról, rongált fedeléről és elpusztított kápolnákról.
- XLI. VII. János 1592-től egész az Krisztus születése 1596-ig. Cserődy János tinniai, neveztetik pécsi püspököknek, és imént átköltözik az Egri Püspökségre. Ennek utána majdnem 130 esztendeig, egész az Radonay Mátyás püspökig kirekesztőleg a Pécsi Püspökségnek csak titulusa adatott, minthogy a török járma alatt volt.
- XLII. IV. Miklós neveztetett 1596-tól egész az Krisztus születése 1598-ig. Zelniczei Miklós szirmiai püspök Pécsi Püspökségre neveztetik. Meg nem nyervén az Apostoli Széknek helybenhagyását, a Zágrábi Püspökségre előmozdítottatik 1598-ban, május holnapjában.
- XLIII. V. Miklós neveztetett 1598. esztendőben. Mikátzi Miklós tinniai, pécsi püspöki nevezettel tiszteltetik 1598. áprilisban, mely püspökséget még azon évben megváltottatta a Várad Püspökséggel június holnapnak elején.
- XLIV. V. György 1598-tól fogva egész az Krisztus születése 1605-ig. Zalatnaky György váci püspök Miklóst⁴⁴ követte a pécsi megyében, és 1600-ban az

⁴³ Eredetileg: „*hitnek*”.

⁴⁴ Eredetileg: „*Miklosot*”.

- Apostoli Szék által megerősítették. Bocskay István tömlöcbe tétette 1604-ben. Kiszabadulván, azon esztendőben Krakkóban kimúlt a világból.
- XLV. VIII. János, Erdődy nevű az 1607. évre.
- XLVI. Ferenc hívatott 1607-ben egész az Krisztus születése 1608.-ig. Ergelius Ferenc boszniai püspök hívatatik Pécsi Püspökségre, amelyet a Veszprémi Püspökséggel felcserélt 6. december előtt, 1608-ban.
- XLVII. II. Péter 1608-tól fogva egész az Krisztus születése 1611-ig. Domitrovics Péter zágrábi prépostból lett pécsi püspök, és megerősítették 1610-ben, innént ugyan Zágrábi Püspökségre átméne nem később, mint 15. júliusban 1611-ben.
- XLVIII. IX. János 1611-től fogva egész 1619-ig. Pyber János megerősítették 1613-ban, és általmégyen a Váradi Templomba 23. május előtt, 1619-ben.
- XLIX. VI. Miklós nevezetett 1619-től 1621-ig. Dallos Miklós minekelőtte az Apostoli Széktől megerősítettett volna, a váci székre átköltöze 2. október előtt, 1621-ben.
- L. Tamás nevezetett 1621-ben, és marada egész az Krisztus születése 1625-ig. Balásfy Tamás boszniai tisztelt püspök Miklóst követi, és 1625-ben, 25. március előtt másvilágra költözik.
- LI. III. Pál 1625-től fogva egész az Krisztus születése 1628-ig. Dávid Pál tinniai püspök az meghalása⁴⁵ előtt átlép a váci püspöki méltóságra 1628-ban, július 18-án.
- LII. VI. György 1628-tól fogva egész az Krisztus születése 1630-ig. Draskovics György esztergomi kanonok következett III. Pál után, megerősítése után 1629-ben átmégyen a Váci Püspöki Hivatalra.
- LIII. Benedek 1630-tól fogva egész az Krisztus születése 1637-ig. Vinkovics Benedek zágrábi prépost, megerősítettett pécsi püspök, ugyan zágrábi püspökké tétetik 2. május előtt 1637-ben.
- LIV. X. János 1637-től egész az Krisztus születése 1639-ig. Cseh János miszlai prépostból pécsi püspök, még 2. augusztus előtt, 1639-ben e világból kiköltözött. Ennek idejében sok külső Krisztus evangéliomát prédikáltak, és pénzért ezen szabadságot a törököktől kellett venniük.
- LV. II. István 1639-től fogva egész az Krisztus születése 1642-ig.
- LVI. Magyarbéli Bosnyák István bozsoki prépost Pécsi Püspökségről a veszprémi elmozdítottatott. Ezen időbéli nyomorult állapotját a kereszténységnek bőven megírja Kázy.
- LVII. Albert nevezetett 1642-től fogva egész az Krisztus születése 1643-ig. Cziglédi Albert tiszteletbéli noviai püspök a pécsi megyére való megerősítése előtt meghalt 20. november felé, 1643-ban.
- LVIII. VII. György 1643-tól nevezetett egész az Krisztus születése 1644-ig. Fohronczy Zelepcsényi György tiszteletbéli csanádi püspök Albert után kö-

⁴⁵ Eredetileg: „meghagyása”.

vetkezett a pécsi megyében. A Rákocziak ellen a budai török vizírő⁴⁶ küldett békességeszközlés okáért, helyesen végbevitt munkálódásáért. 5. augusztusban, 1644-ben a Veszprémi Püspökséggel és királyi kancellár méltósággal ajándékoztatott meg. Végre az Esztergomi Érsekségre emeltetni méltónak találta.

- LIX. VIII. György 1644-től fogva egész 1648.-ig. Zechenyi György csanádi püspök, Boldogságos Szűz Mária prépostja Újhelyről. Esztergomi kanonok pécsi püspöknek neveztetett és megerősített 6. májusban 1647-ben. Átmegyén a Veszprémi Püspökségre nem később 20. áprilisban, 1648-ban. Végre Esztergomi Érsekségre magasztaltatott.
- LX. IV. Pál 1648-tól fogva egész az Krisztus születése 1658-ig. Hoffman Pál esztergomi nagyprépost a Pécsi Templomra neveztetett és megerősített 1655. 2. augusztusban. Előremozdított a Veszprémi Püspökségre 1658. 24. januárban. Ezalatt a török a németeknek a vallásokat gyakorolni megengedé, hogy sem az ő vetekedőinek.
- LXI. XI. János 1658-tól fogva egész az Krisztus születése 1668-ig. Salix János tiszteletbéli corbaviai püspök, vellehradi apátúr megerősített 1661-ben, meghalt nem később, mintsem 1668. Ez a püspök minden jövedelmeit és javait a megyének, Petheő Lászlónak, Kiskomárom várkapitányának átengedé kétszáz magyar forintokért és egy török szőnyegért! Ezen időben a császáriak a törökök ellen Pécs felé indulának, és az eszéki⁴⁷ hidat Zrínyi leégette.
- LXII. XII. János 1668-tól fogva 1676-ig. Gubasóczy János az esztergomi hegyről neveztetett Szent Tamás prépostja, megerősített 1670. 17. novemberben. Átmegyén a Váci Püspökségre nem később, mint 29. májusban, 1676-ban.
- LXIII. V. Pál 1676-tól egész az Krisztus születése 1687-ig. Szécsényi Pál I. remete Szent Pál szerzetéből János után következett 29. márciusban, megerősített 1678. 18. áprilisban. Átvitetett a veszprémi megyébe, minekutána egy esztendővel előbb, 1686.-ban Pécs városát a török járomtól megszabadítva látná 130 esztendei fogsága után.
- LXIV. Mátyás 1687-től fogva egész az Krisztus születése 1703-ig. Radanay Mátyás Ignác választott scardonai püspök, szalávári apátúr Pál után következett, Rómában felvétetik, proconizáltatik, de a bullák el nem küldettek. Sokféle gonoszságokról vádoltatik, a püspökségre méltatlannak és a székesegyház kormányozására alkalmatlannak ítéltetik. 1696-ban letéttetik, és Dolni István esztergomi nagyprépost helyébe tétetik 15. decemberben. De ezt az Apostoli Szék helyben nem hagyván, végtére több kérésire maga Radonay püspöknek, a császárnak is közbenjárása által, 1699-ben, 7. szeptemberben megerősítetik. Az ariánusokat az egész megyében megtérítette, Leopold magyarországi király által örökös főispányi hivatalt a Pécsi Püspökséghez tartozandó Tolna vármegyében az ő személyére nézve ennek a templomnak visszaadá. Katonás férfiú, a templom jogainak és az keresztény katolika vallás terjedésének erős

⁴⁶ Értsd: vezérhez.

⁴⁷ Eredetileg: „eszéki”.

védője. A világiakkal kellett néki pörbe szállani, kik az templomhoz tartozandó jószágokat visszatartották. És midőn ily sok és nagy dolgokat mindenektől elhagyatván, az legnagyobb szegénységben egész püspöki ideje alatt végezne, 1703-ban, életének 73. évben, 19. április előtt e világból elköltözött. Ezen püspök alatt 1690-ben 19. januáriusban a rácok, vagyis göröghitűek a katolikusokkal egyezséget tartani esküvének, melyet megtartván a városból számkivetettek. Ismét, 1692. 7. áprilisban a pécsi város nyilvanságos és pompás fogadást téve, és magokat lekötelezék, hogy másféle vallású embereket a határokbán nem tartandanak. Végére megtilták, hogy lakosai semminémű házasságra akármiféle eretnekekkel össze ne keljenek, azon büntetés alatt, hogy az ilyen tett által minden pör nélkül minden örökségétől kizárattassék. Már most az idő szellemeként ezen fogadások mind Krisztus lelkével meg nem egyezők, meg nem tartatnak.

- LXV. II. Ferenc 1703-tól fogva egész az 1732-ig, Nesselrode Ferenc római birodalmi⁴⁸ gróf, fejevári prépost Mátyás után következett, és 1710-ben megerősített. Érseki pallásért sikertelen folyamodott a Római Székhez. Megyebéli egyházi gyülekezetet, vagyis zsinatot tartott 1714. 26. februárban. 1711-ben Patachich György Bosznia püspök által diakónus és papnak, Csáky Imre kalocsai érsek által pedig püspökké felszenteltetett. József római császár és magyarországi király a pécsi püspököket törvényes illető Baranya vármegyei főispányi hivatalba Nesselrode Ferencet és őt következőkét megerősítette. Majdnem egész püspöki ideje alatt az nemes káptalannal, Baranya vármegyével és pécsi várossal pörben volt. 1732. 29. szeptemberben harmincévi fáradsági után kimúlt e világból, minekelőtte 26. májusban segédpüspöknek – *coadjutor* – Toronyi és Sziklászölgyi Antal Kázmér nevezetett volna. 1704-ben az Rákoczy-zűrzavar, későbbben az törököknek kiküszöbölése után a rácok által jobbadán a pécsi megyének minden templomai feldúlattak és kiraboltattak.
- LXVI. II. Antal 1732-től fogva egész 1734-ig. Toronyi és Sziklavölgyi nevű Római Birodalomnak grófja, belgrádi püspök pécsi segédpüspöknek neveztetik, és 1733-ban a püspöki méltóságban megerősítettik. Midőn mindjárt püspökségének kezdetén az reá bízott nyájának idvességére nem kevés hasznos rendelkezéseket tenne, korán való halála által az életből ragdatott Bécsben, Ausztriában 1734. 25. decemberben.
- LXVII. Alvarus 1735-től fogva egész az Krisztus születése 1739-ig. Cinfuegos Alvarus a Római Székesegyháznak Szent Bertalanról neveztetett kardinális királyi hegynek érseke, Pécsi Püspökségnek adminisztrátorjának neveztetik 1735. 25. márciusban. Ugyanazon esztendőben a Római Széknek helyben hagyását és erősítését Breve levele által megnyeré 15. novemberben. Mint-hogy külömbféle akadályok miatt a pécsi megyében jelen nem lehet, Zsigmond gróf Berényi tiszteletbéli malliai püspökre bízta mind⁴⁹ püspökségé-

⁴⁸ Eredetileg: „*birodalmi*”.

⁴⁹ Eredetileg: „*mint*”.

nek, mind két vármegyének gondviselését, és még élt, levele által 1736. 7. áprilistról megbizattatván, a megyét kormányozta. Ezen időben, tudniillik 1736. 16. decemberben ezen megyének az papi jószágok királyi biztosok által felosztottak, és most is fenntartatik. Meghalt Alvarus Rómában 1739. 19. augusztusban.

LXVIII. II. Zsigmond⁵⁰ 1739-től egész az Krisztus születése 1748-ig. Karancsberényi Berényi gróf Zsigmond, bodoki örökös, malliai püspök, császári és apostoli királyi belső titkos tanácsos nevezetett pécsi püspöknek, és az Apostoli Széktől a Malliai Püspökségből a pécsire áttétetett 1741. 12. januárban, és a jubileumnak hirdetésével azon esztendőnek március holnapjában kezdé e püspökségben lelki törvényhatóságát gyakorolni. Sokat, ami nyájnak idvességére és az egyházi rendtartásnak tökéletesedésére⁵¹ szolgáltak, helyesen parancsolá. Az érseki pallásnak viseletéért XIV. Benedek római pápához oly szorgalommal folyamodott, hogy már legnagyobb reményesége volna, de az hamari halál, mely Zsigmondot 1748. 25. szeptemberben e világból ragadá, iparkodásinak majdnem megért gyümölcsseit letöré.

LXIX. IX. György 1751-től fogva egész az Krisztus születése 1777-ig. Klimó György választott noviai püspök, apátúr, esztergomi kanonok, császári és apostoli király udvari tanácsosa és az nagyméltóságú magyar kancelláriánál *referendarius* három esztendeig megürült Pécsi Püspökségre kineveztetik 1751. 30. júliusban, és ezen esztendőben 15. novemberben megerősítettik. 1752. 5. márciusban Klobusitzky Xavér Ferenc kalocsai érsek által püspöknek felszenteltetett Pesten. Az palással való élését és a keresztnek maga előtt való hordozását, az érseki díszességeket ő az első az ötöt következő püspökökre nézve, dicsőséges Mária Terézia magyarországi királynénak közbenjárása által az ő templomába behozta 1754-ben. Visszaállítván az evangéliumi erkölcsi tudományt, a tudományokat és tudósokat bőv adakozása által segítetvén, válogatott könyvekből nyilvánosságos bibliotékát a maga püspöki lakásában mindenkinek hasznára szerezvén. A papságot mind tudományára, mind erkölcsre nézve legjobb karba hozván, sok templomokat és plébániaházakat építvén, a széki templomot gazdag ruházatokkal felékesítvén, a nevendék papságnak sokszorozására és nagyobbítására nem megvetendő sommát ajándékozván, lelkipásztori hivataljának dicséretesen megfelelvén, az Apostoli Széknek és dicsőséges királynénak nem középszerű kegyelméjét a koporsóig megtartván. Ezekre nézve örök emlékezetre méltó, az utolsó és hosszas betegségben az keresztényi állhatatosságnak és békességes tűrésnek helyes példáit mutatván 1777. 2. májusban másvilágnak született, és Krisztus testéről nevezetett kápolnában, amint bémégyn az ember, jobbkézfélé, eltemettetett.

LXX. VI. Pál 1780-tól fogva egész 1799.-ig. Gróf Eszterházy Pál László I. re-

⁵⁰ Eredetileg: „Zsigmon”.

⁵¹ Eredetileg: „tökéletesedésére”.

mete Szent Pál szerzetesek, volt néhai generálisok [...] ⁵², tiszteletbéli sebastianopolitanus püspök az pogány tartományokban, váci templomnak nagyprépostja és kanonokja, gróf Migazzi Christoph kardinális és a váci megye örökös adminisztrátornak a lelki dolgokban vikáriusa. György halála után három esztendővel, 1780-ban az apostoli felségtől pécsi püspöknek kineveztetett, és az Apostoli Széktől megerősítettett 1781. április elein, és az érseki pallással is megtiszteltetett. Kormányát kezdé 29. májusban, reá következő napon a pallást viselé. Szent Faustinusnak ereklyeit magával hozta, és a katekombába helyhezette. Több idvességes rendeletei után, melyek a buzgóságra és ájtatos életre vezérelendők mind az egyházi, mind a világi hívekre nézve, és Szent László tiszteletére újonnan felépítettett templom és kastélya után, az ájtatosságnak és békességes tűrésnek példáit mutatván legfájdalmasabb kő- és homokbetegségben kimúlt e világból Mohácson 7. novemberben 1799-ben, és az ő Pécsi Széki Templomában holttemei el-takarítottak. Pál halála után a megüresült megyében *generalis vicarius* lön Szányi Ferenc választott dulcinai püspök és nagyprépost, aki minekutána 1801-ben rozsnói püspökségre emeltetett volna, őtet a vikáriutasságba követte Petheő József felszentelt methoni, választott pedig driveszti püspök, Pécsi Széki Templomnak olvasókanonokja, és pécsi vártól nevezetett Keresztelő Szent János prépostja.

LXXI. Márton nevezetett 1807. évben. Görgei Márton esztergomi kanonok és [...] ⁵³ vikárius Pál püspök halála után nyolcadik esztendőben pécsi püspöknek nevezetett, minekelőtte az apostoli szék által megerősítettne, és a püspökségének eljövedele előtt, a kinevezése után egy holnappal ⁵⁴ meghalt Budán.

LXXII. József 1807.-től fogva egész az Krisztus születése 1825.-ig. Király József tisztelt taumatzai püspök, esztergomi kanonok országgyűléséhez való követségében őfelségétől, I. Ferenc ausztriai császár és Magyarország királyától pécsi püspöknek nevezetett, a Római Széktől megerősítettik, és azon évben, 1807-ben, 21. novemberben püspöknek felszenteltetett. Pécsi megyének kormányát kezdé 1808. 25. márciusban. Ezen esztendőben 26. márciusról az alatta való papságot atyai szeretettel meginté, hogy egyházi emberhez illeendő viselettel légyenek. 1810-ben az egész megyét kanonika szertartással meglátogatván minden hit és erkölcsi tudományban híveit oktatá, és az bér-málás szentégét kiszolgálá. 1822-ben zsinatot tartott, és ugyanezen esztendőben Pozsonyban, a nemzeti zsinaton jelen volt egész végig. Jótermetű, erős és igen józan értelmű magyar férfiú volt, a papságot szerette, és böcsületét fenntartani igyekezett. A mohácsi ütközetnek emlékéért fenntartotta azáltal, hogy évenként 29. augusztusban három prédikációt és isteni szolgálatot tartani örök időkre rendelt. Harminc nemes ifjúknak nevelésére és tanítására akár ezek Győrött, akár Komáromban iskolában járjanak, 207000 forinti

⁵² Itt valószínű kimaradt egy szó.

⁵³ A kéziratban a következő rövidítés szerepel ezen a helyen: „Ghs”.

⁵⁴ Nehezen olvasható, talán: „holnapbal”.

fundációt letett. Az esztergomi nagyoltár óriási képre 16000, az templom épületjére pedig 4000 forintot hagyott. Így tehát minden fényűzés nélkül takarékosan élven, nem csak atyafiai iránt, hanem az egész hazának hasznos és adakozó lett, hogy méltán felőle főtisztelendő Miskolczy András pécsi kanonok az halotti beszédében mondhatta: meghalt jó öregségben, teljes napokban és gazdagságban és dicsőségben, *Paralip. I.29:28.*,⁵⁵ és megmutatta mely érdemes volt ezen dicséretre az elhunyt püspökünk 25. augusztusban, 1825-ben. Füreden, ahová egészségnek okáért utazott, 1825. 17. júliusban kimúlt e világból életének 89., püspökségének 18. esztendejében. Lelketlen tetemei, belrészei ugyan Tihanyban, teste pedig Pécsen, a kriptában eltemetettek. Régenten a püspökök és kanonokok a templomban temetkeztek, ezen püspök alatt evégre kriptá az idő szellemeként rendeltetett. Őalatta meghalván Petheő József [...] vikárius, ezen hivatalt viselte gróf Eszterházy László, ki rozsnyói püspökségre 1801-ben emeltetvén, őtet követte Juranics Antal, ki királyi tanácsos és későbbben győri püspök lőn. Ezt a vikáriatusságba követte Vízér Bálint, kinek halála után ezen hivatalt viselte Koller József nagyprépost. Az megüresült pécsi szék után mint⁵⁷ káptalanbeli vikárius meghagyott ezen dicséretes az tudományáról és adakozásáról híres férfiú, amely hivatalban az következő püspök is megerősítette, és midőn ezeket 1832.-ba május holnapjában feljegyzém, még életben vagyon és 87 esztendő.

LXXIII. Ignác kérettetett 1827-ben a mostani 1832.-ig. Nagyméltóságú főtisztelendő Négyessi Bárá Szepessy Ignác őexcellenciája, belső titkos státusztanácsos, a széptudományoknak, bölcselkedésnek és isteni tudományoknak doktora, Erdélyországi püspök, a Pécsi Püspökségre I. Ferenc ausztriai császár és magyarországi király által hívatatott május vége felé, 1827-ben. Megerősítetvén XII. Leó római pápa által, új templomjának kormányát kezdé 13. márciusban 1828-ban. Magamagát beiktatván mindég fényes nappal és kedvező időben, első nap deák,⁵⁸ második nap magyar beszédek két, sőt, három szónál hosszabbakat tartta, tömve a Szentírás és Szentatyák szavaival, hogy méltán az emlékezet csudájának mondhattuk. Az őtet megelőző hírt tudományáról, buzgóságáról és adakozásáról megvalósítja. Az előtte volt dicséretes püspököket, mindannyit fölülhaladja. Az én csekély ítéletem szerint különös szentségű I. Miklóshoz, az hitet előmozdító, buzgó Radonay Mátyáshoz, az tanítók eránt adakozó Vilmoshoz, épületeket és fundációkat szerző IX. György és előtte való Józsefhez méltán hasonlítottat. Mindeneket maga végez, keveset fontos dolgokban másra bíz, soha akarattal dolgait el nem hagyja. A szépműveket, tudományokat, valamennyit esméri, böcsüli, és azokban gyermekségétől fogva igen jártos. Hosszú éjtszakákig folytatja tanulását, egy ebédrel és rövid álommal megnyugszik. Minden egyházi könyvek, sőt, minden törvénybéliel és a gyógyszer tudomány is előtte esméretes. A tanítóknak és munkásoknak

⁵⁵ *Krónikák I. könyve (I. Paralipomenon).*

⁵⁶ A kéziratban a következő rövidítés szerepel ezen a helyen: „Ghs”.

⁵⁷ Eredetileg: „mind”.

⁵⁸ Eredetileg: „diák”.

díját soha nem halasztja. Ezeken kívül felséges ésszel és tartós emlékezettel bír, mindeneket ért, mindeneket tud, és az keresztényi erkölcsiségnek első példája. 1829-ben és 1830-ban bátor beteges lévén az egész megyéjét meglátogatta, nagy költséggel ezen *Canonicaí Visitanak* aktáit négy példányban leíratván, mindenütt a népet oktattván, az arra való híveket bértmálván, és adakozásának jeleit maga után hagyván. Több pásztori levelekben az alatta való papságot az erkölcsre és az nevendékeknek oktatására izgatván, mely végre énekeskönyveket minden plébániának maga nyelvén és önmagától honi⁵⁹ nyelven szerkesztetett, katekizmust több példányokban osztogatott. A Pécsi Széki Templomnak gyönyörű tekintetet szerzett. Több iskolaházakat újonnan építtetett. Plébániaházakat, templomokat újíttatott. Örök emlékezetet érdemel tőle egészen újonnan épült és alapított líceumja, és azon kívül ugyan Pécs városában megvett Paulinus klastromja templomjával együtt, melynek helyreállítása több ezerekbe kerül. Így magától úgyszólván a legszükségesebbeket megtagadván a közönségnek kimondhatatlan áldozatokat téssen, és midőn ezeket május hónapjának közepén írnám, másodsor atyaképpen meglátogatja Tolna vármegyét mindenütt prédikálván és bértmálván. Őalatta az Ferenc király 4. hitvese és fia V. Ferdinánd, atya életében, magyarországi királynak koronáztatott Pozsonyban 1830-ban. Ezen és ott tartatott országgyűlésen jelen volt. 1831-ben az püspöki jószágokban az epemirigy, vagyis az úgynevezett kolerabetegség kiütött, melyben oly szorgalmasan az jobbágai iránt viseltetett, hogy majd nem semmi alkalmatlanságát érezné. És mindezeket cselekedte az adakozó, tisztaéletű, széptermetű Ignác püspökünk 52 esztendő, nem egész 5 évnek nálunk való léte alatt! Az hitnek, hazának, királynak éljen a legkésőbb ideig boldogul!

Voltak tehát 1000. évtől fogva egész 1832.-ig a pécsi megyének újabb, Lendvai jobbítása szerint 72 püspöke, s tudniillik:

János: 12
György: 9
Miklós: 6
Pál: 6
Makár: 3
Ferenc: 2
Antal: 2
Péter: 2
István: 2
András: 2
Job: 2

⁵⁹ Eredetileg: „honyi.”

Zsigmond: 2
Bonipertus: 1
Maurus: 1
Simon: 1
Nána: 1
Anthimius: 1
Calanus: 1
Bertalan: 1
Achilles: 1
László: 1
Vilmos: 1
Bálint: 1
Henrik: 1
Fülöp: 1
Szaniszló: 1
Tamás: 1
Benedek: 1
Albert: 1
Mátyás: 1
Alvarus: 1
Márton: 1
József: 1
Ignác: 1 Éljen!

Római Anyaszentegyház kardinálisa volt kettő, úgymint Bálint 1374-ben és Alvarus 1735-ben. A pécsi megyének plébániái szám szerint 156, az katolika híveknek száma szerint elhelyeztetve és a plébánus urak nevei és tisztségei:⁶⁰

Plébániák	Plébánusok	Kat. száma
1. Földvár–Mezővár	Egyed Antal esp. Tolna vármegye [...]	8912
2. Szekszárd	Aigl Pál esp. [...]	6419
3. Mohács	Sáríts András esp. kanonok [...]	5845
4. Tolna	Gáspár János	5261

⁶⁰ A kézírás itt, az utolsó lapon már nehezen olvasható. A szerző minden bizonnyal nem akart új lapot kezdeni, és így a fennmaradt féloldalmi helyet, hogy kiferjen, minél szűkösebben próbálta betölteni.

5. Paks	Daroczi Zsigmond [...]	4798
6. Valpó	Gollobovics Pál	4789
7. Bátaszék	Hesz József	4759
8. Egerág	Vlasits György [...]	4063
9. Ozora	Tűzkő Sándor	4009
10. szabad királyi város Pécs	Gerdenits István [...]	[...]
Sz. Agost.		
11. Zomba	Lukáts György	3305
12. Izsép	Szokoli Lukács	3303

KÉPJEGYZÉK

1. kép Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya, Kézirattár

FORRÁSOK

- PEK TGYO Kt Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya, Kézirattár

BIBLIOGRÁFIA

- BRÜSZTLE 1876–1880 BRÜSZTLE József: *Recensio universi cleri dioecesis Quinque ecclesiensis, distincte a tempore amotae cum exitu seculi 17-mi tirannidis turcicae, restitutaeque in his partibus tranquillitatis, usque ad praesens tempus, commentariis historicis illustrata*. Tom. I–IV. Quinque-Ecclesiis, 1876–1880.
- FEDELES 2009 FEDELES Tamás: A 14. század derekától Mohácsig. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás, SARBAK Gábor, SÜMEGI József. Pécs, 2009. 109–155.
- FEDELES–SARBAK–SÜMEGI 2009 Előszó. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás, SARBAK Gábor, SÜMEGI József. Pécs, 2009. 7–9.
- JAKÓ–MANOLESCU 1987 JAKÓ Zsigmond – MANULESCU Radu: *A latin írás története*. Budapest, 1987. (<http://mek.oszk.hu/03200/03226/html/jako25.htm>) [2015.05.23.]
- Kassai 1833 KASSAI József: Szirmasztató ’s gyökeresző magyar-diak szó-könyv, a’ mely a’ magyar szókat gyökeröknél-fogva, nyelv-tanítólag, ’s ítéletesen adja-elé. Pestenn, 1933. (<http://tinyurl.com/q6mprpr>) [2015.05.24.]
- KOLLER 1782–1812 KOLLER, Josephus: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*. Tom. I–VII. Posonii–Pestini, 1782–1812.
- KOSZTA 2009 KOSZTA László: A 14. század közepéig. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás, SARBAK Gábor, SÜMEGI József. Pécs, 2009. 57–109.

- MKL *Magyar Katolikus Lexikon.* I–X. Főszerk. DIÓS István. Budapest, 1993–2005.
- PÉTER 2003 PÉTER László: *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata.* In: *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába.* Szerk. HARGITTAY Emil. Budapest, 2003.
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „Boldog idők! Amikor az értelem intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyűjtja a következőt.” *A pécsi püspöki könyvtár története. 1774–1945.* (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.) Pécs, 2012. 102, 288.
- SÜMEGI 2008 *A Pécsi Egyházmegye ezer éve.* Szerk. SÜMEGI József. Pécs, 2008.
- VARGA 2009 VARGA Szabolcs: Moháctól a hódoltságig. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543).* Szerk. FEDELES Tamás, SARBAK Gábor, SÜMEGI József. Pécs, 2009. 155–163.

Reuter Lajos

Dr. Reuter Camillo: arckép és pályarajz

II. rész: Szakmai munka Pécssett¹

A pécsi egyetemen és a klinikán

„Pécs az első világháború előtt virágzó kulturális és gazdasági központ. Az egyetem odaköltözése azonban még egy ideig nem lehetséges a szerb megszállás miatt, amely nagyon megviselte a várost. Ezt jól mutatja, ahogy nagyapám, ifj. Reuter Camillo felidézi az akkori állapotokat: a kisiskolákból is elvitték az összes padot és széket, így a gyerekeknek a földön ülve kellett tanulniuk. A következő mondás járta: 'Mi végett vagyunk a földön? Mert a szerbek elvitték a padokat.'

A pécsi egyetemi tanévet Klebelsberg Kuno miniszter nyitotta meg 1923. október 24-én. Az új intézményt a lakosság hidegen fogadta, mert attól féltek, hogy az ideköltöző sok ember miatt drágulnak az árak. De az ellenkezője történt, az egyetem fejlődést hozott.

A tanárok és alkalmazottak óriási feladatra vállalkoztak az egyetem megszervezésével. Laboratóriumi eszközökről, épületekről, lakásokról, könyvtárról kellett gondoskodni. Sok diák leszerelt katona volt, vagy az elcsatolt területekről jött Pécsre. Az új egyetem próbálta támogatni őket, különösen dr. Entz Béla sietett a segítségükre, kollégiumot szervezett a részükre.” (RF)

Pozitív hangon ír az új egyetemről Schweitzer József is *A pécsi izraelita hitközség története* c. könyvében: „... hálásan kell gondolnunk arra, hogy a pécsi egyetem tanárai a meg-alázott és jogfosztott zsidósággal való együttérzésről és a numerus clausus elleni tiltakozásukról tesznek tanúságot, noha azt a törvény révén végre kellett hajtaniuk. Felfogásuk bizonyosságul dr. Halasy-Nagy József rektor, a jogi és az orvosi kar dékánja társaságában megjelenik egy hazafias istentiszteleten a pécsi zsinagógában...”² Közli azt az adatot, hogy az 1924/25. tanévben az orvosi karon 680 hallgató közül 299 zsidó vallású volt.³ (Halasy-Nagy az 1923/24-es tanévben volt rektor.)

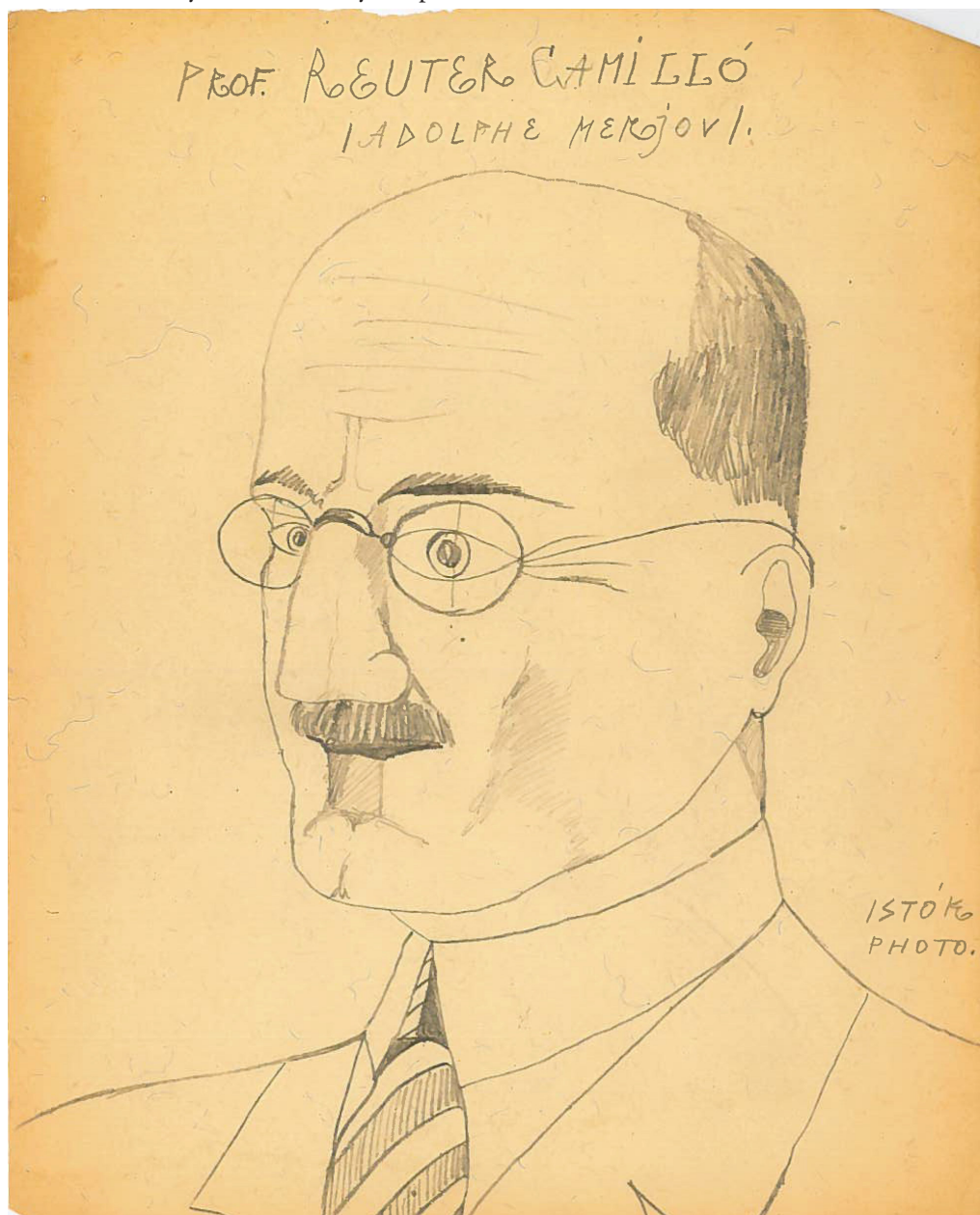
„Dédapám 1918-tól 1945-ig állt a pozsonyi, majd a pécsi ideggyógyászati klinika élén. Tevékenységéről, alkotásairól nagyanyámtól (ifj. Reuter Camilloné), dédapám lányától (dr. Reuter Carmen) és a rá emlékező iratokból tudtam meg sokat. Pozsonyban és Pécsen egyaránt nehéz feladat hárult rá, neki kellett

¹ A családnál fennmaradt, jelentős forrásértékkel bíró, dokumentumokat tartalmazó szöveget változtatás nélkül közöljük. Terjedelmi okokból a közlemény három részben jelenik meg, az első részt folyóiratunk 2014/2. számában adtuk közre. A források szövegeit betűhíven közöljük. Reuter Fanni (RF) szövegrészeit behúzott bekezdéssel, az idézett forrásokat dőlt betűvel jelöljük. (– a szerk.)

² SCHWEITZER 1966. 99–100.

³ SCHWEITZER 1966. 99–100.

megszerveznie az ideggyógyászatot, ő volt a pécsi orvostudományi egyetem első elme- és idegkórtani professzora. Pécsen, a szerbek által kifosztott városban nehezebb dolga volt, de dédapám nem csüggedt, igaz, elkeserítették az országgal történt igazságtalanságok. Az egyetemet többször is meg akarták szüntetni pénzügyi okok és diákhány miatt, de ő annál inkább szervezte a kulturális életet, és tanítványait a tudományok ápolására nevelte”. (RF)

1. kép

Istók László, egyik neves rajzólagos betegének képe Reuter Camillóról

Részt vett a pécsi klinika kialakításában. Pekár 1922. július 26-i levelében ezt írja: „Tóth Lajos államtitkár úr sulyt helyez rá, hogy a részletes tervek mielőbb elkészüljenek, mert a közel jövőben végig az egész vonalon meg akarják indítani az építkezést. A te klinikádon az is tervbe van véve, hogy Te és orvosaid bent fognak lakni. Tehát ezt is bele kellene kombinálni.” (Levél a család tulajdonában.) Úgy látom, nagyapám erélyesen, határozottan, céltudatosan szervezte meg a klinikát, és keményen küzdött az intézmény és a betegek gyógyítása érdekében. 1924. április 1-jén levelet írt egy kormány megbízottnak: „Kedves Barátom! ... eleve tiltakozom ezen önkényes kisajátítás ellen. De másrészt magának a klinikának is szüksége van ilyen istállókra, ujak építését pedig nem remélhetem... De nem egyezhetem bele már azért sem, mert az ideg- és elmeklinika mint minden más elmeegógyító intézet jogilag nézve intézet jellegével bír és minden ott előforduló dolog vagy eseményért jogilag a klinika igazgatója viseli a felelősséget. Már pedig én semminemű felelősséget nem vállalhatok egy olyan intézetért, melybe idegen, nem az én rendelkezésem alá tartozó egyének ki és bejárhatnak s ott tesznek-vesznek... én semmi körülmények között egy tapodtat sem, nemhogy egy istállót nem engedek át senkinek sem és szilárd elhatározásom a végső konzekvenciákat is levonni belőle. Ha kívánod ezt hivatalos formában is hajlandó vagyok megírni.

Másik kérésem oda irányul, hogy lennél szíves megakadályozni a következő lehetetlen dolgot. Az építési bizottsági ülésen Schmidt Tóni azt az abszurd ideát emlegette, hogy a kórházi átalakítási munkálatok tartamára az apácákat az elmeosztály egy ideiglenesen elválasztott részébe lehetne áttelepíteni. Én már akkor megmondtam neki, hogy ez abszurdum és az osztály jogi jellegével összeegyeztethetetlen”. (Levél a család tulajdonában.)

1923-ban az egyetemi tanári testület előtt támogatja dr. Kluge Endre kérelmét magántanári képesítésre. Kluge Budapesten szerezte meg orvosi oklevelét. „Tanulmányaiból egy fél évet a dijoni francia egyetemen hallgatott, majd Németországban, Svájcban, és Franciaországban volt tanulmányúton. 1913. és 1914. évben két éven át agyvelő szövettannal foglalkozott a Schaffer Károly dr. egyet. ny. r. tanár vezetése alatt álló Bpesti Pázmány Péter tud. egyetem agyvelőszövettani intézetében. A háború első napjaitól a forradalom kitöréséig mint katona szolgálta hazáját s 44 hónapot a tűzvonalban töltött... Tudományos érdeklődése őt állandóan modern tudományos pszichiátria színvonalán tartotta, ezt részben klinikai és laboratoriumi munkálkodással, részben számottevő irodalmi működésével bizonyította be, amennyiben 1918 óta 18 tudományos orvosi dolgozata jelent meg, melyek a külföld részéről is kellő méltatásban részesültek...” (Kézirat.)

Reuter Camillo írja tovább könyvismertetéseit. 1924-ben jelent meg Oswald Bumke műve, a *Lehrbuch der Geisteskrankheiten* Münchenben. „Krapelin monumentalis munkája óta az első tankönyv, mely bennünket kritikailag tájékoztat az elmekórtan mai állása felől.” Egyetértően írja, hogy „nem a laboratoriumi munkálkodás, hanem az exact klinikai észlelés érvényesüljön újból az orvosi gondolkodásban. Az újabb elmekórtani irodalomban alig találunk értékesebb munkát mint az előttünk fekvőt.” (Kézirat, é. n.) Azt hiszem, ez a vélemény is mutatja nagyapám gyakorlatközpontú orvosi munkálkodását.

Az Orvosi Hetilapban válaszai jelennek meg beküldött kérdésekre, 1925 végén pl. Néhány szó az *ejaculatio praecox*ról címmel: „Azt kérdezi még collega úr, hogy Freud elmélete alapján nem szerepelnek-e itt elnyomott kényszerképzetek az *ejaculatio praecox* létrejöttében. Erre is az a válaszuk, hogy nem. Mert hiszen kényszerképzeteket nem lehet elnyomni, hisz azért 'kényszer'képzet. Ha pedig el lehet nyomni, már nem kényszerképzet. Freud elméleté-

nek egyet-mást tagadhatatlanul köszönhetünk, de mindenre ráhúzni, ahogy kritikátlansággal szokták, még sem lehet. Therapiai értéke pedig semmi.”⁴

Agilis, odaadó szervezői munkájáért és persze tudásáért a professzori kar megválasztja dékánnak. Először 1925 és 1928 között dékán. 1925. október 5-én az egyetem ünnepélyes tanévnyitó beszédében ezeket mondta:

„Valamikor réges-régen, – mintha mese volna – mi is voltunk fiatalok, úsztunk a boldogságban, nagy terveket szőttünk, örömmel dolgoztunk messze és magasztos célokért küzdöttünk, remélve, hogy azokat el is érhetjük s a nyugvó nap sugarai aranyozzák be életünk öreg napjait. Mennyire másképp történt minden. Életünk derekán borulni kezdett a szemhatár, itt-ott még áttörte a borulatot a reménység sugara, de vészesebb felhők tódultak fel a mélyből. Mint a madarak a vihar előtt, úgy nyugtalankodtak az emberek. Mint napfogyatkozásakor homályosul a látásunk, úgy akkor kezdtünk nem tisztán látni, nem ösmertük föl az igaz és nem igaz barátokat. Míg azután a tornyosuló felhőkből, mint a villám, egy gyilkos tör fénnye bevilágított a sötétbe s látni engedett tisztán. Nagy zűrzavar támadt erre, az álnok, a hamis szívűek megijedtek, félve a leleplezéstől arcukat elfedve, homályosságban reméltek maradni, mások mint a kígyók, zajtalanul, simán siklottak tova s sziszegtek hamisságokat az emberek fülébe, ismét mások a zavart igyekeztek fokozni, hogy rejtett céljaikat elérhessék. A nagy világosságra csak a magyar maradt nyugodtan, mert lelkiismerete tiszta volt. Sohasem hitte senki, hogy a Kárpátok bérceit meg kell a haza védelmére erősíteni. A magyar nyugodt volt, mert lelkiismerete nyugodt volt. E hazában soha senki sem bántotta egymást, nem bántotta soha senki a szomszédot, megelégedtünk azzal, amink volt, s nem kívántuk a másét, nem haragudtunk senkire s nekünk sem mutatott haragot senkisé – úgy láttuk. A ránk szakadt vészes viharban azonban a mi hazánk is tüzet fogott, mint egy ember sietett mindenki a védelmére s minden egyes – oroszláknént küzdött a honért.

... ahol egész férfi kellett, mindenütt ott volt a magyar, ahol a hősök termettek, ahol a veszedelem a legnagyobb volt. Nem volt a világégésnek egy talpalatnyi területe sem, melyet magyar hősök vére ne áztatott volna... S midőn úgyszólván már csak asszonyok és gyermekek voltak idehaza, undok férgek, útálatos varangyok bújtak elő oduikból, mérges leheletükkel megfertőzték a levegőt s elbódították az embereket. Csak ezt lesték az álnok barátok, kik azelőtt meghunyászkodva csúsztak a magyar előtt, most a megsebzett oroszánt rugdosták, mint a mesebeli számár. Északról és délről, keletről és nyugatról megrohanták védekezésre képtelen drága hazánkat, darabokat téptek ki testéből, s ezért ma Csonkamagyarországon kell élnünk. Ezer éve a Kárpátoktól az Adriáig a mienk volt ez a föld, hogy azután Abdera, akarom mondani Trianon bölcsei a rablást szentesítsék... Mi nemsokára eltávoznak a földi létből s a ti vállaitokra háramlik visszaszerezni azt, amit ezer éve bírtunk. Azonban e küzdelemhez erő kell s ebben az erőgyűjtésben akarjuk mi kivenni a részünket, hogy azután fölverteze teljesíthessék a föladatokat. Az egyetem a tudomány fegyvereit akarja nektek nyújtani, azonban csak úgy használhatjátok az egyetem tanításait, ha azok véreteké válnak. A magyarok műveltségbeli felsőbbisége volt az az erő, mely ezer éven át vezetőkké tett bennünket e hazában s melyet ezért Magyarországnak is hívnak. A német Schulmeister tette naggyá s egységessé hazáját, tudásukban rejlett az erő s rejlik ma is, mikor megtépázva, de le nem győzve most is fönn tartja hatalmi tekintélyét. Ez példaképül szolgálhat megfogyatkozott nemzetünknek...

⁴ Orvosi Hetilap 1925. (69): 48. 1185–1186.

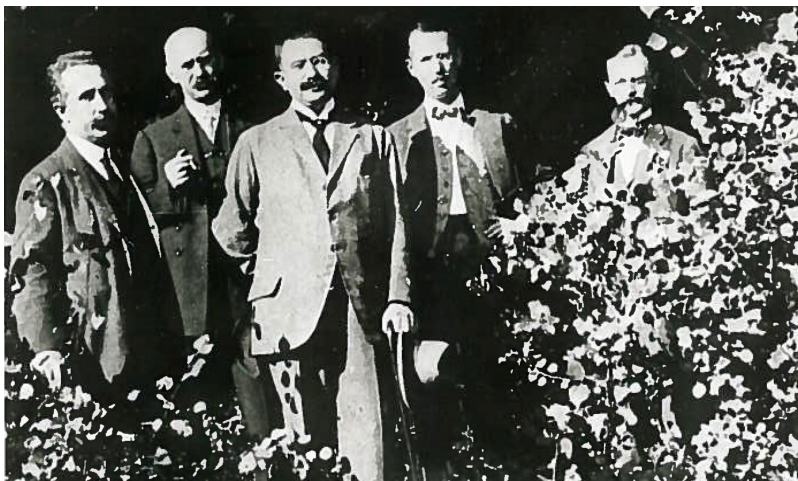
Magyar földön szültünk, magyar levegőt szívunk, magyar nyelven beszélünk s magyar földben akarunk pihenni, minden porcikánkkal, minden gondolatunkkal magyar hazánkon szeretettel csüngjünk. Valamikor ős szittya szájából fakadt a szó: nem boldog a magyar – cassandrai jóslat volt – most bekövetkezett.

*Most rajtatok a sor, ti vagytok a mi reménységünk, hogy boldog lesz még a magyar, földtámad még – Magyarország!*⁵

Jakab Irén dr. így értékelte évtizedek múlva Reuter beszédét: „... amikor a diákjaihoz szólt, mint dékán, az 1925-26-os tanév megnyitásakor, az akkori időknek megfelelően nyelvezte emocionális volt, amikor hazafias érzelmeit fejezte ki. A tudományban viszont az emocionalitást kikapcsolta.”⁶ De nem nehéz megérteni, mennyire átélhette Trianon tragédiáját ő, aki Erdélyben nevelkedett, Budapesten lett orvos, Pozsonyban vett részt az egyetem elindításában, és Zágrábban megtapasztalhatta a régi Magyarország és a Monarchia szélesebb világát.

Az egyetemről ezt írja Benke József: „A keresztény nemzeti gondolat mélyen gyökerezett az orvosi kar olyan kiemelkedő professzorainak a tevékenységében, mint... Heim Pál, Neuber Ernő, Pekár Mihály, Reuter Camillo... és mások.”⁷ Van nálam egy fénykép, amelyen egy kertben barátságosan egymás mellett áll Entz, Reuter, Pekár, Heim és ifj. Imre. (2. kép)

Míg ő Pécsen tevékenykedik, felesége Gyarmaton vagy Budapesten az anyósánál lakik, és közben megszületik második gyermekük, akit Carmen névre kereszteltek. Dédanyám 1925-ben érkezik meg Pécsre gyermekeivel, a Rét utcai szolgálati lakásba. Korábban a Rét utcai Elme- és Idegklinika közkórház volt. Az új klinika nagy, kétemeletes épület magas szuterinnal, körülötte óriási kert. A felszerelése hiányos, nem voltak műszerek, ezért csak anyaggyűjtésre tudtak berendezkedni. A kertből született meg az arborétum és az egyetem virágkertészete. Egy 1925-ös fényképen a klinika előtt egy hatalmas, szépen megművelt zöldegeskert látszik.

2. kép

Kollegákkal (balról jobbra: Entz, Reuter, Pekár, Heim, ifj. Imre)

5 REUTER 1933.

6 JAKAB É. N.

7 BENKE 2000. 158–159.

„A család egy tágas, 3 szobás szolgálati lakást kapott (fszt. 1.), cselédet nem tartottak, hisz’ ott volt a klinikai személyzet. Nagyanyám (ifj. Reuter Camilloné) egy nagyon szép lakásra emlékezett vissza. A gyerekek a kertben játszhattak, itt nőttek fel. Mikor nagy-nagynénémet (dr. Reuter Carmen) megkérdeztem, mosolyogva emlékezett vissza játékaikra. Hatalmas kert volt, dédapám arborétummá alakította, sokszor hoztak állatokat nekik. Egyszer egy törött szárnyú gólyát is, amelyet megszelídítettek, az ölükbe ült. Kutájuk is volt. A betegek az elkerített udvarokban játszottak.

A klinikát a pécsek bolondokházának hívták. Szólás lett a városban, ha valakit el akartak küldeni: Menjen csak a Reuterhez.” (RF) (3. kép)

3. kép

Reuter Camillo és családja az 1920-as évek végén az Idegklinikában lévő lakásban

Nagyapám egyetlen, szép, vallomásos emlékezését a *Pécsi Napló* 1926. április 4-i számában találtam. Ekkor 52 éves. Meglepő, milyen szeretettel, nosztalgiával, elégikusan idézi fel emlékeit, és megfogalmazza hivatásának ars poeticáját is, érdemes az egészet újra közölni:

„Igen tisztelt Szerkesztő Úr! Szerkesztő Úr tudja legjobban, mily nehezen szántam magam rá, hogy magamról írjak. Nem szeretek magamról beszéltetni, még kevésbé magamról beszélni. Kontemplatív ember vagyok s ezért inkább messziről szeretem az emberek tülekedését nézni. Nagyon szeretek mosolyogni s erre ilyenkor elég alkalom nyílik. Csuda ez a világ uram s még csudálatosabbak az emberek.

Emberi sors. Mi mindent rejt ez a két szó magában. Talán az is a sors véletlenei közé tartozik, hogy bányavárosban születtem s most éltem delelőjén túl megint bányavárosban élek. Most is magam előtt látom a rescabányai kohókat és bányákat, az aninai völgyet hegymagasságu szénhányóival, hallok a delet jelző pörölyütéseket a palló deszkán, visszaidézem emlékembe az anina-oravica-i vasút páratlan szépségeit, tizenhárom alagutjával és kilenc viaduktjával, orgonával lilán borított szikláival, merész kanyarulataival versenyzik a Semmeringgel – és milyen kevesen ismerik. A gondtalan gyermekkor arannyal vonja be az emléket.

De hallok a bányák vasbikáinak vészes bugását, a völgyek oldaláról százszorosán visszaverődni. 'Szerencsétlenség történt a bányában!' A különben csendes kolónia népe künnt nyüzsög az utcán, mintha valaki a hangyabolyt megpiszkálja. Jajveszékeltő asszonyok, síró gyerekek rohannak – a férfiak mind a bányában. Rettenetes bizonytalanság mindenkinek az arcán. Fölköltik a pihenő férfiakat, kik komor arccal elszántan indulnak szomorú kötelességüket teljesíteni – bajtársakat megsegíteni. Talán ők is ottmaradnak, de egy arcizmuk sem rándul meg. 'Jó szerencsét' s már is elnyeli őket a föld. A bányász tudja kötelességét, hisz lehet, hogy holnap ő szorul bajtársaira. A gyermek már a levegővel szívja be a kötelességtudást és ezért tudja elviselni a bányász nehéz sorsát. Ez is emberi sors.

A természet ölné lehet a természet szeretetét megtanulni. Apám izig-vérig természettudós volt s ez átment a gyermekek vérébe is. Házunk muzeuma volt az ásványoknak, kőzeteknek és kőületeknek. Szerény viszonyok között éltünk de boldogok voltunk. Legnagyobb boldogságom mégis az volt, ha atyám magával vitt a hegyek közé, megtanultam a kövekkel, fűvekkel és állatokkal beszélni. Atyám magyarázott, én pedig igyekeztem őt megérteni. Mindez mély nyomot hagyott lelkemben s innen életemnek egy másik vonása, hogy szeretem a természetet. De innen van az is, hogy sohasem unatkozom.

Mégis, hogy lettem én orvos. Hát úgy hogy volt egy házi orvosunk, igazi jó doktor bácsi – Engel Sándor dr., az isten nyugasztalja – a kinek a modora, viselkedése annyira hatott rám, hogy már akkor mint gyermek 'doktor bácsi' akartam lenni. Mily egyszerű és mégis csudálatos. Így dönthetik el néha gyermekkori benyomások az ember sorsát. És ma sem bántam meg, ha még egyszer a világra jönnék, megint csak orvos lennék. Talán ez a legemberibb hivatás: gnoti szeauton.

Elmeorvos! milyen érdekes foglalkozás mondják a laikusok. Még nem vert meg egy olyan bolond, kérdik orvostársaim. A laikusoknak igazuk van, de nem úgy, ahogy ők képzelik. Rengeteg fáradtság és tapasztalat kell ahhoz, hogy a foglalkozásunk érdekességét megtaláljuk. Ha valahol az életben különösen az orvostudományban individualizálni kell, hát itt kell. Minden ember, minden betegünk egy külön tanulmányt kíván. Mert csak az lehet jó elmeorvos, aki

minden betegének lelkébe beleélni tudja magát. Mindenki tudja magáról, hogy mily nehéz más ember lelkéhez a kulcsot megtalálni, hát még egy zavart lelkű emberéhez. Az önuralom és az önmegtagadás maximuma szükséges hozzá. Mindent meg kell érteni, hogy mindent meg tudjunk bocsájtani. Mert az emberekkel való érintkezésben is mennyi megbocsájtásra van szükség. Megértjük az alacsony lelkek kicsiny játékait és a mélyen érző emberek lelki viharait – hisz ez az emberi.

Orvostársaimnak pedig azt válaszolom, hogy nem. Elhihetik nekem, hogy sokkal veszedelmesebbek a szabadon járó emberek, mint az én betegeim. Aki egyszer látta azt a ragaszkodást, amellyel a mi betegeink orvosaihoz ragaszkodnak, ezt meg is fogja érteni. Ép úgy mint az emberekkel bánni kell tudnunk, ép úgy vagyunk a betegeinkkel is. A bánásmódtól függ minden. Hallgatóimnak azt szoktam mondani, ha valahol, hát itt áll az a mondás: 'Jó orvos csak jó ember lehet'. Meg is van érte a köszönet. Semmiféle beteg nem oly hálás, mint a meggyógyult elmebajos. De a legzavartabb beteg betegségében is a jótevőjét látja az orvosban, akiben megbizhatik. Csak szeretni kell a beteget, lehet is. Az emberi lélek minden gyarlósága mellett is sok szépséget rejteget, csak meg kell találni. Ez az orvosi optimizmus és ideáлизmus alapja.

*És itt van a tanulság amit életemből levonhatok s a fiatalságnak is odakiálthatok: Soha se vedszítsd el optimizmusodat és ideáлизmusodat!*⁸

„Dédapám szerint a betegeket nem szabad mozgásukban korlátozni, színházba, moziba viszi őket, zenét hallgattat velük. Foglalkoztatási terápiát szervez műhelyekben, kertészetben, háztartásban. Betegeivel nagyon emberségesen bánt, szerezte az a jó orvos, aki szereti a betegeit. Nagyanyám mesélte, hogy egyik páciensének, aki asztalosmester volt, külön műhelyt alakított ki, ahol szabadon dolgozhatott. Talán ezért is néztek dédapámra furcsán a városban. Dédapám a terápiában elődeihez képest óriásit haladt előre. Az volt a véleménye, hogy egy ország fejlettségét az jelzi, hogyan bánnak a gyengébb tehetségűekkel.” (RF)

1926 januárjában Budapesten az országos kongresszuson *Az elmeorvosok múltja, jelene és jövő fejlődésének biztosítása hazánkban* c. előadásával lépett fel. Szerinte Moravcsik Ernő Emil volt az új elmeorvosi tudomány, a pszichiátria megalapítója hazánkban. „Ma már az elmeorvosok egész külön studium, ez maga egész embert kíván”. Kraepelint követi, a szigorúan klinikai észlelést tartja szükségesnek. Nálunk azonban a pszichiátriai betegek ügye „mostoha elbánásban részesül”, s a vidéki elmeosztályok hihetetlenül alacsony színvonalúak voltak. Fontos javaslatokat tesz, többek közt szükségesnek tartja, hogy tanítsanak minden orvosi egyetemen pszichiátriát, dotálják a laboratóriumokat, könyvtárakat, külföldi tanulmányutakat, és a klinikai állások betöltéséhez kívánják meg a szakképzettséget.⁹

Tevékenységének legfontosabb része természetesen orvosi, pszichiátriai munkája, amelyről sajnos keveset tudunk, mégis ma a legtöbben ennek termésével, a betegek megőrzött alkotásaival foglalkoznak. Ugyanis a klinikán a páciensek egyfajta alkotó, támogató légkörben éltek, vagy legalábbis nagyapám sokakat megelőzve hagyta kibontakozni a betegek ilyen aktivitását. Valószínűleg itt is alkalmazhatjuk nézetét, amelyet egy anekdota fejez ki a legtalálóbban: „A természet a legjobb orvos – szokta volt mondani. – Egyfelől növ-

⁸ Pécsi Napló 1926. április 4., melléklet 11.

⁹ REUTER 1926.

nyeivel gyógyítja a betegségek háromnegyedét, másfelől sosem mond rosszat más orvosokra”.¹⁰ Nem szükséges tehát mindenáron beavatkozni a gyógyulási folyamatba.

Nagyapám maga nem próbálkozott művészettel, de különböző dokumentumokból láthatjuk, hogy a képzőművészethez, irodalomhoz nagyon vonzódott. Azt hiszem, Goethe volt a kedves írója, akit természetesen németül olvasott. A kortárs magyar irodalmat figyelemmel kísérte, rengeteg szépirodalmi művet vásárolt. A képzőművészet is mindig érdeklődése előterében állt, és megrendelőként, vevőként jelentkezett évtizedeken át.

Már Zágrábban, a katonai kórházban készítettek rajzokat, grafikákat a betegei, sőt karikatúrákat is nagyapámról, tisztekről, ami azt mutatja, hogy meglehetősen emberséges viszonyban állt kezeljeivel. A pécsi klinikán pedig kiteljesedett a kézműves tevékenység, és ezekből az évtizedekből kb. 2000 rajz, grafika, festmény maradt meg, amelyet ma a pécsi Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika gyűjteményében őriznek. A család is őriz néhány ajándéktárgyat a betegektől. Nálam van pl. egy tortatál, amelynek üveglapja alatt 2–300 darab, 6 féle lepkeszárnyból raktak ki geometrikus mintát. Egy karikatúrán pedig (tempera, 9x16cm) nagyapám áll könyvekkel a karjai alatt, mögötte könyvespolc és egy ölelkező aktpárt ábrázoló gipszszobor.

A képgyűjtemény jelentőségére fokozatosan figyeltek föl. Dr. Jakab Irén 1956-ban németül és franciául közölt egy válogatást a képgyűjteményből a diagnózisokkal együtt, s ez a könyv 1998-ban *Képi kifejezés a pszichiátriában* címmel magyarul is megjelent.¹¹ Jakab Irén ezt írja: „Reuter professzor pszichiáter és egyben műértő volt, aki a páciensei alkotásai iránt nagy érdeklődést tanúsított.”¹² Egy emlékezésben pedig így ír: „fenomenológiai leírásai tökéletesek, részletesek, precízek és nagyon tudományosak.”¹³

1997. szeptember 8-án este az MTV 1 *Ötszemközt* című műsorában Vitray Tamás beszélgetett dr. Jakab Irén professzorral, aki akkor a harvardi egyetem tanára, és pszichiáter volt Pittsburgh-ben. Környey professzor tanítványa volt, 1959-ben ment nyugatra.¹⁴ Rendkívülinek nevezte ezt a gyűjteményt, aranybányának, amely példátlan volt abban az időben.

A rendszerváltás után indult meg a gyűjtemény rendszeresebb tudományos áttekintése, többek között foglalkozott vele Trixler Mátyás, Jádi Ferenc, Tényi Tamás és Simon Mária. A nyilvánosság elé is kerültek művek, 2010-ben Pécsen, 2011-ben Brüsszelben, 2014-ben Budapesten a Tárt Kapu Galériában nyílt tárlat a válogatásból. Dr. Hárdi István a kiállítás budapesti megnyitóján arról is beszélt, látható, hogy a pécsi klinikán humánus, kedvező légkörben alkothattak a betegek, bátran, szabadon kifejezhették magukat. Sajnálatos, mondta, hogy alig tudunk valamit a konkrét körülményekről, dr. Reuter munkájáról.

Sajnos a család sem őrzött meg sok emléket a klinikai évekről. Nyilván fontos, hogy nagyapám és családja ott lakott a klinikán több mint 20 évig, a betegek közelében. Vanak fényképek a '20-as évekből, a gyerekek ott játszottak a klinika kertjében, családi

¹⁰ SZ. KONCZ 2008. 5.

¹¹ JAKAB 1998.

¹² JAKAB 1998. 25.

¹³ JAKAB é. n.

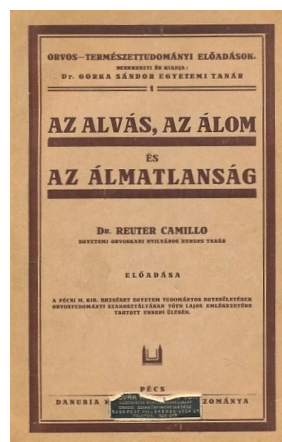
¹⁴ TÉNYI 1991.

légkör lehetett az intézményben. Istók László, az egyik ismert alkotó beteg rajzsorozatot készített az „agyprofesszorról” és családjáról, a feliraton azonosítja őket egy-egy sztárral, pl. Reuter Camillóné: Lóth Ila, nagyapámat Ramonnak nevezi (a felirat: Reuter Ramon Camillo ártatlan gyermekei körében). Nagyanyámnak ajánlott olajfestménye a *Madonna*. Dr. Jakab könyvében olvashatjuk, hogy Istók az ápolóktól folyóiratokat kért, hogy a futurista stílust tanulmányozza. A diagnózisokból látható, hogy nagyapám nagyon közvetlen, párbeszédes, mindennapi figyelő-értő kapcsolatban állt a betegekkel.

Jakab Irén könyvének 2. esete, L. L. 1938-ban viszont ilyen levelet írt: „*Excellencia! Professzor úr! ... Hogyha az összes lények a földön semmit sem jelentenek ennek az istenségnek, az nem jelenti azt, hogy egy tiszt, mint ön, Excellencia, aki magas pozícióban van egy hasonló intézetnek a feje, ne láthatná a szerencsétlenségeket, amik a szeme előtt folynak, az embertelenséget és igazságtalanságot, ami az ember szemébe ugrik...*”¹⁵ Egyértelmű, hogy nagyapám mint a klinika igazgatója komoly hatalmi pozíciót bírt az intézményben és az intézmény formálásában. Egy korábbi leveléből már láthattuk, hogy a feletteseivel (a kormány megbízottal) is szembeállt tervei megvalósítása érdekében. Egy vidéki kisvárosban hozott létre egy meglehetősen nagy komplexumot, egy klinikát arborétummal, virág- és zöldségkertetekkel, műhelyekkel, istállókkal, és ezeknek nagy részét személyesen irányította.

Valószínűleg a '30-as években írta egyoldalas kis hozzászólását egy névtelenül hagyott előadóhoz *Az elmebajosok világából* címmel, amelyből tőle magától tudhatunk meg néhány konkrétumot: „*Ma már minden állam kultúrájának fokmérője az elmebajosok ellátásának mikéntje. Az elmegyógyító intézetek rendszeren nagy parkokban álló épületek, melyeknek berendezése az intézeten belül a betegek mozgási szabadságát nem korlátozza. Sőt a nem antiszociális betegeknek még az intézeten kívül is szabadságot biztosítunk, kimenőket kaphatnak, látogatásokat tehetnek, színházba, moziba mehetnek. Igen fontos szerepet játszik a foglalkoztatási terapia, műhelyekben, mezőgazdaságban, és a háztartásban foglalkoztatjuk őket... Igen elterjedt nálunk a családi ápolási rendszer, ahol a betegeket arra vállalkozó családokhoz kiadják s ott az állam csekély ápolási díjat is fizet, a család pedig munkaerőt nyer.*” (Kézirat, é. n.)

Reuter írásaiiban megmarad a korábbi témáinál. 1934-ben az egyetem tudományos egyesületében tartott előadást *Az alvás, az álom és az álmatlanság* címmel, s ez kis füzet alakban meg is jelent.¹⁶ (4. kép) Az előadásban először vázlatosan ismertette az állatok alvási szokásait (betűhív idézetek következnek). Pl. a „*lepkék ágakra akaszkodva alszanak, nappali lepkék este 5-6 órától másnap délelőtt 9-10 óráig, éjjeli lepkék reggel 9-10 órától estig, átlag 16 órát alszanak. A svábbogár olyan mélyen alszik, hogy hátára lehet fordítani anélkül, hogy felébredne.*” Aztán áttér az alvási szükségletre, fiziológiai állapotra. „*Tudjuk, hogy a lovak állva, madarak ágon ülve, golyák féllábon alszanak, a szarvasmarha fejét nem hajtja le alvás közben és kérődzik, katonák menetelve alsznak, lovasok lóháton, a kocsis a bakon alszik, ami szintén csak úgy*

4. kép
Könyvének címlapja

¹⁵ JAKAB 1998. 42.

¹⁶ REUTER 1934.

érthető, hogy a megfelelő izmok álomban is működnek, az egyensúly fönntartása nem szenved.” Hivatkozik amerikai, német, magyar, bécsi, prágai, zürichi, kolozsvári kísérletekre, vizsgálatokra. „Ismeretes, hogy a náthánk alvás közben megszűnik, mert a nyálkamirigyek nem működnek, míg fölébredéskor újra jelentkezik a nátha.” Az esőgilisza nálunk „ha nyáron kiszárad a föld, nyári alvásban megmarad, míg az első esőre felébred.” Ezután rátér az ingerkirekesztésre és az elmeműködésre.

Az alvásnak két típusa van: „az első typus az alvóknak az a csoportja, akik gyorsan alusznak el. Az alvás első vagy második órájában éri el legnagyobb mélységét, de ezen a fokon csak rövid ideig marad, az alvás lassan mindinkább felületessé válik, egész a fölébredésig. Ezek az egészséges, jó alvók, akik reggel teljes frissességgel ébrednek, teljes munkaképességüket visszakapták s ezt csak estefelé veszti el ismét. Az élet is ezt a typust vette irányadónak berendezéseiben, a délelőtti tanítás, hivatal, munka-beosztás, katonaság munkarendje erre van alapítva.” A másik típus az alvás legnagyobb mélységét reggel felé éri el. „A mai embernek és így a gyereknek is mindinkább a városokban való tömörülése ezt az alvótípust szaporítja, a városi embernek esti mulatozásai, kávéház, színház, mozi ennek következménye, de ennek fejlesztője is. Különösen azonban fejlesztője lesz a rádió, mert még éjfélkor is akar valamilyen állomást fogni.”

Áttekinti az alvási zavarokat, azután az álom jelenségével foglalkozik. „Az álom mindig egyéni is, ahány ember, annyiféle álom. Azután nem is magát az álmot ismerjük, hanem csak azt, amire belőle emlékszünk s ez nagyon eltér az eredeti álomtól, néha nincs is kellő kifejezésünk rá és még amire emlékszünk, azt sem tudjuk helyesen úgy visszaadni, mint ahogy azt álomban átéljük... Többségben a kellemetlen álmok vannak, ezekben a félelem szerepel többnyire, az ön fenntartási ösztönünk fontosságának megfelelően, így veszedelmes helyzetekből nem tudunk menekülni, megtámadnak, üldöznek, feneketlen mélységekbe zuhanunk... lehetnek kellemes álmaink is, amikor súlyunkat veszítve magasba szállunk, könnyen és a biztonság érzésével nehéz kérdéseket oldunk meg, az anya örül álmában viszontlátott elhalt gyermekének...”

Teljesen elhibázott Freudnak az a tanítása, hogy álmainkban többnyire vágyaink teljesülnek és azoknak sexualis eredetük van, álomfejtései pedig egyenesen az álomkönyvek ostobaságaival egyenértékűek, komolyan nem vehetők (Hoche). Nagyon helyes hasonlattal él Hoche, midőn azt mondja, hogy az álomban a magunk gondolatainak nézői vagyunk, egyszerre vagyunk a színpadon és a nézőtéren. Énünk nem szabályozza, nem ellenőrzi gondolatainkat...”

A következő részben az alvás magyarázatával foglalkozik, ismerteti Lechner, Durham, Preyer, Legendre és Piéron, Mosso, Pflüger, Zondek, Mauthner, Wernicke, Economo, Hess, Demole, L. R. Müller, Pawlow, Molitor és Pick elméletét, vizsgálatát. Az előadás utolsó részében arra a kérdésre, hogyan lehet jól aludni, gyakorlatias, egyszerű válaszokat ad. „Zavarja az elalvást a napi események átgondolása, vagy a másnapi programcsinálás, egyáltalában pedig a gondok. Ez ellen legjobb az olvasás, ha a megfelelő könyvet eltaláljuk, akkor csakhamar elterelődik a figyelem az alvásról vagy a gondokról s az alvás önként következik be.” Biztos vagyok benne, hogy a nagyapámnak ez a saját módszere volt.

A füzet 32 oldalas, a végén a szakirodalmi jegyzék 41 szerzőt sorol fel 42 művel, a saját példányomban nagyapám (az alig olvasható) kézírásával még kettőt hozzáfűzött. 35 könyv, illetve cikk, szócikk német nyelvű, egy francia, 6 magyar. Közülük 4 írás 1900 és

1910 között jelent meg, 10 jelent meg 1911 és 1920 között, 14 írás 1921 és 1930 között, 8 pedig 1930 után (egy jelent még meg 1888-ban, a többi év nélkül). Tehát gazdag és meglehetősen korszerű szakirodalomra támaszkodott. Valószínű, hogy a könyveket, lexikonokat saját maga szerezte be saját könyvtára részére.

Már Moravcsik is kiemelte jártasságát a szakirodalomban az 1910-es évek elején. Környey István 1954-ben „*rendkívül széles olvasottságú szakembernek*” nevezi,¹⁷ Jakab Irén pedig úgy emlékezett rá halála után, hogy „*hatalmas irodalmi ismerete volt. Idézte az irodalmat, pontosan, precízen, szerzőket és dátumokat*”.¹⁸ Ő is és kollégái is törekedtek a minél szélesebb nemzetközi kitekintésre. Dr. Entz Béla például 1936 júniusában New York-ból küldött lapot: „*Nagyon sok érdekes és szép dolgot láttam, sajnos azt is, hogy az öreg Európa lassan-lassan lemarad a versenyben.*” (Levél a család tulajdonában.)

1936-ban 3 évre kinevezték az Országos Szakorvosképesítő Vizsgabizottság tagjává. 1937-ben *A gyöngye tehetségű gyermekekről* címmel tartott előadást a Magyar Tanítók Szabadegyetemén, s ez kötetben is megjelent. A különlenyomat 4 lap. Az előadás inkább csak tárgyszerű ismertetés, osztályozás, de jól látható Reuter Camillo tájékozottsága, szociális érzékenysége, segítőkészsége. A bevezetőben ezt mondja: „... *felületes szemléléssel gyakran rossz szokásnak, lustaságnak, rosszaságnak, dacosságnak nézik a szülők, nevelők és orvosok is a gyermeknek viselkedési sajátosságait, holott közelebből szemlélve azokat, kórosaknak, ahogyan mondani szokás, idegeseknek fogják felismerni. És így érthetők azok a nehézségek is, amikkel az ilyen gyermeknek a nevelése jár. Úgy a szülők, mint a tanítók részéről nagy figyelmet, türelmet és különös elbánást kíván.*” A gyerekek megértése, a tanítók iránti tisztelet, jó pedagógiai érzék olvasható ki a rövid előadásból.

„Egyik ismerője azt mondta róla, amennyit tevékenykedett más társadalmi közösségekben a városban, ahhoz képest keveset alkotott az orvostudomány terén. De ezt nem érzem elfogadhatónak, mert igaz, hogy nagyon sokat foglalkozott a természettel is, de az orvostudományban is vannak eredményei. A II. világháború előtt hívják a pesti egyetemre is, de nem fogadja el, hű akart maradni a pécsi egyetemhez. Meglepődtem, milyen dicsérő szavakat olvastam dédapámról dr. Benke József és dr. Tényi Tamás írásaiban. Dr. Tényi Tamás nagy pszichiáternek nevezi, az ő hatására lett orvos. „*Számos, a mai klinikum számára is hasznos megfigyelést tesz, tapasztalatokat közöl*” – írja róla.¹⁹

Reuter Camillo lánya, dr. Reuter Carmen (aki 1942-ben kitüntetéssel szigorlatozott az orvosi karon) mesélte, hogy diákjai félték tőle, mert szigorú volt, megkövetelte a tudást. A külsőségekre is adott, nála nem mehetett akárki akárhogyan az órákra. Ugyanakkor nem hagyta, hogy érzelmei befolyásolják, mindenkivel igazságosan bánt. Kollégáit nem engedte közel magához, inkább zárkózott ember volt, az igazi barátait a Mecsek Egyesületben találta meg.” (RF)

Az egyetem történetéről már tehetünk néhány megállapítást. Az első 10 éve azzal telt el, hogy megtelepedése és felszerelése biztosítva legyen. Környey István professzor 1954-ben ezt írta a klinika könyvtáráról: „*Reuter tanár működése idején az ország egyik legjobb*

¹⁷ JAKAB É. N.

¹⁸ JAKAB É. N.

¹⁹ TÉNYI É. N.

szakkönyvtárává alakult ki.”²⁰ 1929 és 1933 között a gazdasági válság derékba törte a fejlesztési terveket. 1934/35-től kezdődik újra a fejlesztés. Az orvosi kar megalakulásának 20. évfordulóján pedig Pekár már idézett körlevelében írja: „büszkén nézhetünk vissza, mert nem dolgoztunk hiába. Ugy érzem, ez az orvoskar már nem fog megszűnni és talán századok multán is hirdetni fogja a magyar orvostudomány és a magyar fenn maradás dicsőségét. A nehéz napok összekovácsolták lelkeinket”. (1938. április 12.)

A korszak súlyos problémái nem maradhattak az egyetem falain kívül. Már idézett levelében régi, zágrábi kollégája, dr. Mandl Rezső segítségért fordul hozzá, orvosi bizonyítványt kér: „az én betegségem, amely először zágrábi katonai szolgálatom alatt jelentkezett, sajnos, még fennáll, jelenleg pedig az orvosszocializálás óta olyan leírhatatlan nyomorba jutottam, hogy mint állástalan orvos hadirokkantságomra való hivatkozással sem kapok állást... jó lelkére és könyörületességére apellálok... végre vége szakadhasson eme emberhez nem illő és leírhatatlan nyomoromnak, amelytől betegségi állapotom megjavulását is várom!... hálás tanítványa és egykori bajtársa”. (Levél a család birtokában, 1937. március 30.)

Az 1937. év az orvosi karon is baljós eseményekkel kezdődött „Február 24-én három zsidó vallású orvosdoktor-jelölt jelenik meg az avatási szertartáson, de a fenyegető közhangulat miatt a rektor javaslatára nem vesznek azon részt. Az egyetem rektora elrejtí őket, rájuk zárja az ajtót. A feldühödött tüntetők a lezárt ajtót feltörik és mintegy százan nekiesnek a három védtelen zsidó kollégának. De ezzel még nem elégszenek meg. Az avatóünnepély nézői között felfedeznek 5 zsidó diákot és azokat is véresre verik.”²¹

1941. december 15-én dr. Hal József tisztii főorvosnak ír levelet. Szerinte két beteget ok nélkül küldtek az elmeklinikára. Nagyapám éles hangon bírálja a két beutaló orvost: „Nagyon kérnélek ezeket az urakat figyelmeztetni, hogy jobban teljesítsék kötelességüket, különben kénytelen leszek hivatalosan eljárni ellenük, mert az mégsem járja, hogy teljesen ártatlan embereket személyes szabadságuktól megfoszunk. Különben most kérem be éppen a kir. járásbíró urat, hogy megnézzze az eseteket.” Ez egy öntudatos, törvénytisztelő polgár és hivatását becsülettel végző orvos hangja. (Levél a család birtokában.)

A tantestület közös, elismert értékeit fejezheti ki nagyapámnak az egyetemi kollégák előtt mondott búcsúbeszéde régi tanártársáról, Gorka Sándorról, aki 1945. április 10-én halt meg: „Gorka Sándor itthagytá nekünk 'A mai biológia világképe' című munkáját, mely az ő agyvelejének hatalmas elmeműve, – a természettudományi világnézetnek logikus összefoglalása, az igazi természettudósnak hitvallása, hatalmas gondolatokban gazdag hagyatéka... Gorka Sándor kitűnő előadó volt. Polyhistor tudásával lebilincselte hallgatóságát. Hallgatói rajongtak érte. Ritka jó paedagogus volt, aki közelférközött hallgatóihoz. Munkabírása bámulatra méltó volt...” (Kézirat, é. n.)

²⁰ BENKE 2000. 285.

²¹ SCHWEITZER 1966. 105–106.

FORRÁSOK

A Reuter-család tulajdonában álló iratok és levelezés

RF

Reuter Fanni kézírata

IRODALOM

BENKE 2000

BENKE József: *Egyetemünk története*. Pécs, 2000.

JAKAB 1998

JAKAB Irén: *Képi kifejezés a pszichiátriában. Pszichiátriai és művészeti elemzés*. Budapest, 1998.

JAKAB é.n.

JAKAB Irén: *Reuter Camillo (1874–1954)*. http://psychiatry.pote.hu/html/jakab_reuter.html [2015.05.20.]

REUTER 1926

REUTER Camillo: Elmekórtan. In: *A Magyar Természet-, Orvos-, Technikai- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus referátumai: az egyes tudományágak múltja, jelene és jövő feladatai*. Szerk. dr. GORKA Sándor. Budapest, [1926]. 227–229.

REUTER 1933

REUTER Camillo: Az orvostudományi kar 1925–26. tanévi dékánjának tanévmegnyitó beszéde. In: *A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1925/26. tanévi irataiból*. Pécs, 1933. 44–46.

REUTER 1934

REUTER Camillo: *Az alvás, az álom és az álmatlanság*. Budapest, 1934. (*Orvos-természettudományi előadások 1.*)

REUTER 1938

REUTER Camillo: *A gyöngetehetségű gyerekekről*. Budapest, 1938. (*Magyar tanítók könyvtára 2.*)

SZ. KONCZ 2008

SZ. KONCZ István: *Gyógyító mosoly*. Pécs, 2008.

TÉNYI é.n.

TÉNYI Tamás: *Emlékezés Reuter Camillóra (1874–1954)*. http://psychiatry.pote.hu/html/tenyi_reuter.html [2015.05.20.]

TÉNYI 1991

TÉNYI Tamás: Jakab Irén pszichopathológiai művészetkutatása. *Orvosi Hetilap*, 132. (1991) 315–316.

SCHWEITZER 1966

SCHWEITZER József: *A pécsi izraelita hitközség története*. Budapest, 1966.

KÉPEKJEGYZÉK

1. kép

A család tulajdonában

2. kép

A család tulajdonában

3. kép

A család tulajdonában

4. kép

(<http://www.regikonyvek.hu>) [2015.06.24.]

SZEMLE

Egy arisztokrata család mindennapjai

ZSOLDOS Ildikó: *A szatmári Vécseyek a 19–20. században*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó, 2011. 460 oldal.

Méltányolandó, ha a történész nemcsak saját szempontjai szerint dolgoz fel, de szakmai, szélesebb nyilvánosság elé is tár fontos levéltári forrásokat. Különösen akkor, ha nehezebben hozzáférhető, határainkon túli levéltári anyagról van szó. Az arisztokrata családok mentalitástörténetével foglalkozó Zsoldos Ildikó a szatmári Vécsey családnak a Kolozs Megyei Állami Levéltárban tárolt, az 1860-as évektől az 1940-es évekig terjedő levelezését nemrégiben tette közzé önálló kötetben.

A bevezető tanulmányban a szerző a kötet megjelentetésének további célját is felvillantja; véleménye szerint elhanyagolta a magyar történettudomány a Szabolcs és Szatmár vármegyék történetében fontos szerepet játszó Vécsey család szatmári ágának bemutatását. Az 1692-ben bárói rangot kapott család mindennapi életének, értékrendjének, politikai életben való részvételének bemutatása, de a szórakozások, így az utazások leírása mind fontos mentalitástörténeti forrás. A szerző a családra vonatkozó többi levéltári anyagot a bevezető tanulmány megírásához használta fel. Részletesen bemutatja a közlés módszerét, a levelek csoportosításának rendszerét. A kilenc fejezet a kilenc családtag leveleit közli. Az első, báró Vécsey József (1829–1902), a második, felesége, Dessewffy Blanka grófnő (1842–1917), a többi hét pedig gyermekeik (László, Miklós, József Aurél, Eszter, Mária, Paulina, Magda) levelezését tartalmazza.

Az apa, József ifjúkorára a főúri családokban megszokott rend volt jellemző; magántanuló, majd a bécsi egyetemen

tanult jogot és bölcsészettudományt. Pesten jogi vizsgát tett, majd 1947-ben jurátusnak esküdött fel, és részt vett az utolsó rendi országgyűlés megnyitásán – de hamarosan egy rokona invitálására afrikai és ázsiai körutazáson vett inkább részt. A forradalom és szabadságharc eseményeiből kimaradt, apja hozzájárulásával önkéntesnek állt be a haditengerészethez. Eljutott a Földközi-tenger több pontjára, majd Amerikába is. Atyja 1854-es halála után kényszerült hazatérni, de 1960-ig tovább szolgált a haditengerészetnél. 1861-től Deák-párti képviselő lett, és ebben az évben házasodott meg. A jó partinak tartott Dessewffy Blankával már korábban ismerték egymást, és az ifjú hölgy naplója alapján az is tudható, hogy nem érdekházasságról volt szó. Nyolc gyermekük közül egy fiatalon elhunyt, a többiek megérték a felnőttkort. Vécsey József 1865-től ismét képviselő, 1867-től Szabolcs vármegye főispánja, majd –felmentését kérve – 1872-től ismét sikerrel indult az országgyűlési választásokon.

Zsoldos Ildikó jellemzése szerint „*Vécsey báró inkább távolból gondoskodó családapa és férj volt*” (17.), a birtokok és a politikai élet hosszabb időre és sokszor szólította el a család mellől. Felesége többször panaszkodott az egyedüllétre. A gyermekek kedvelték a szigorú apát, bár kapcsolatuk inkább anyjukkal maradt erősebb. Neveltetésüket, mely katolikus és udvarhű szellemben történt, részletesen tárgyalja a bevezető tanulmány. Részben magántanulóként, részben iskolai keretek között végezték tanulmányaikat. Lászlót akarata ellenére apja katonai pályára szánta; katonai akadémiára került, és három év után hadnagyként cseh területen szolgált. Leveleiben gyakran kért sérülés miatt új lovat apja gazdaságából, amit utóbbi nehezen teljesített, ilyenkor az indulatos levelekben a családtagok közbenjárását is igyekezett megszerezni. Miklós

a budapesti, majd a pozsonyi gimnáziumi évek után az utóbbi jogakadémiáján tanult. A társadalmi rangjához megfelelő életvitel azonban sok pénzt emésztett fel, leveleiben gyakran kényszerült kérni a családi kasszából. A nevelés során a nyelvtanulásnak kitüntetett figyelmet szenteltek, a magyar után a német és francia nyelvet kellett elsajátítani. Ehhez később, a gimnáziumban az ógörög és latin, valamint az angol társult. Az olasz nyelv a legkisebb fiú, József Aurélnál volt fontos, aki teológiai tanulmányokat folytatott Rómában, és 1919-ben ott is szentelték pappá. A nyelvtudás alapfeltétele volt az utazásoknak, mely kedvelt passziója volt a családnak, bár mindig volt valami cél is (tanulás, politika, rokonlátogatás, gyógykezelés). A családfő az európai nagyvárosok mellett Egyiptomba és a Szentföldre is elvitte családjának tagjait. A testi nevelés is fontos szerepet töltött be a Vécsey családnál, elsősorban a vívás, lovaglás, úszás kapott kitüntetett szerepet. A két világi fiú levelezésében visszatérő elem a vadászat és az ahhoz kapcsolódó felszerelés megbeszélése, illetve a családi automobillal kapcsolatos élmények megtárgyalása. A lányok közül csak Magda és Paulina mentek férjhez. Előbbi rövid, mindössze hat évi házasságban élt a korán elhunyt Cebrían István gróffal. Nem házasodott újra, testvére Paulina négy gyermekének nevelésében vett részt, aki Sztáray Sándor grófhhoz ment hozzá. A két idősebb fiú és Eszter nem házasodtak meg soha, Mária apáca lett, így Paulina gyermekei jelentették a következő generációt – hiszen fiúágon kihalt a család.

1902-ben elhunyt a családfő. A birtokokat a három fiú örökölte, de a gazdasági ügyek intézésében továbbra is elsősorban a felkészült uradalmi intézőkre és jogászokra támaszkodtak. László felhagyott a katonai pályával, és igyekezett a család gazdasági ügyeit felelősséggel végezni, míg Mihály

öccse továbbra is nagyvilági életet élt, bár a döntésekbe bele akart szólni. Angol barátainak nyaraltatása, az autók szervizköltségei és az ehhez hasonló kiadások, valamint a rossz döntések ahhoz vezettek, hogy meg kellett hirdetni az egyik birtokot, és a két testvér közötti kapcsolat is megromlott. László, apjához hasonlóan és Sztáray Sándor sógorával (Magda testvére férjével) egy időben országgyűlési képviselő lett 1906-ban. Miután két vetélytárssal szemben sikeresen győzni tudott, újra a politikai élet fősodrába került. Ezt kihasználva Miklós testvérenek uradalmán létesített szeszgyár érdekében is lobbizott a legfelsőbb körökben. A gyermekeknek mindeközben figyelniük kellett a szívproblémákkal küszködő édesanyjukra, és kapcsolathálójuk segítségével legkisebb testvérük, Aurél papi pályafutását is próbálták segíteni.

Az első világháború az arisztokrata család számára is változásokat jelentett: László és Miklós katonai szolgálatban vett részt, a gazdálkodást is a spórolás kellett (vagy kellett volna) hogy jellemezze – mindez persze a társadalmi osztályuknak megfelelő nélkülözés volt csak. Márta Budapesten volt apáca, Eszter anyjukat ápolta, Magda és Paulina pedig önkéntesként egészségügyi szolgálatot vállalt már 1914-től. 1917-ben elhunyt édesanyjuk, a közállapotokra jellemző, hogy a közlekedés nehézségei miatt nem is tudott az összes családtag részt venni a temetésen. A 1918-as év eseményei, majd a Tanácsköztársaság, a világháború lezárása, a trianoni békeszerződés további anyagi nehézségek elé állította a családot. Birtokaik nagy része határon kívülre került, a gazdasági és a társadalmi kapcsolatok hirtelen megszűntek, az egyszerű kommunikáció is problémás lett (például heteket-hónapokat kellett várniuk útlevelekre). A csehszlovákiai földreform birtokaikat érintő csonkítása a Monarchiában az állandó utazáshoz

szokott László egészségét is kikezdte. 1924-ben birtokán halt meg. Őt a Budapesten élő Margit 1928-ban, Paulina 1931-ben követte.

A két világháború között a család tagjai főleg Magyarországon tartózkodtak. Bár az élet minden területén érezték az arisztokrácia tévesztését, ezt igyekeztek a többi főúri családdal való kapcsolat fenntartásával (látogatások, vadászatok) konzerválni. A jóval szűkösebb anyagi lehetőségek mellett is Miklós (elsősorban gyógykezelés céljából) utazgatott. Csodálója és híve Hitlernek, programjából elsősorban antiszemitizmusa ragadta meg. Aurél ebben az időszakban aktív tudományos és oktatói pályát futott be, könyvei jelentek meg. A család Paulina gyermekeiben, elsősorban Mihályban látta a jövőt, aki megörökölte a család sárközi uradalmát. Magda, aki talán legkevésbé ragaszkodott arisztokrata gyökereihez, jobban akklimatizálódott az új helyzethez. Támogatta családtagjait, még a frankhamisításba keveredett unokatestvérét, Windischgrätz Lajos herceget is. A revíziót örömmel fogadták, de az újabb háború kitörését már inkább aggodalommal. A ránk maradt levelezés 1944-ben szakadt meg, de a bevezető tanulmány leírja a családtagok további sorsát. Mihály gróf a szovjetek elől menekült, de 1945 után Budapesten élt. Eszter bárónő képtelen volt elhagyni korábbi lakhelyét, volt szobalánya családja fogadta be őt és ápolta 1951-es haláláig. Ugyanebben az évben hunyt el Miklós is. A kommunizmus az egyházi pályát befutó Aurél életét is tönkretette, szegényen halt meg 1958-ban.

A fentiekben vázolt rövid családtörténet eseményei csak a nagyobb kulisszákat jelentik: a közölt levelek hallatlanul gazdag forrásai egy társadalmi réteg mentalitásának, bemutatásának.

A birtokok és az anyagi állapotok iránti aggodás mellett részletes beszámolókat olvashatunk az 1920-as évekből az uradalmi intézőtől, melyek egy-egy pillanatfelvételenként gazdaságtörténeti forrásokként is használhatók. Ugyanígy (bármennyire is szomorú az ok) az apai és anyai örökség felosztásával kapcsolatos elszámolások, szerződések megbeszélése. A politikai élet, a lobbizások, a parlamenti választások helyi szintjének megismerése is lehetővé válik a közölt forrásokon keresztül. Olyan apró részleteket tudhat meg az olvasó, mint az apa ruházatának egyes elemei, vagy Miklós 1916-os, harctérre távozásakor leírt „végrendelete” a család további sorsának rendezése mellett fegyverei, egyéb ingóságai bemutatásával. A passziók közül az említett automobil-ügyek mellett az utazásokhoz kapcsolódóan Mária leveleit olvashatjuk Kairóból, Alexandriából és különféle oszt-rák településekről, illetve Magda beszámolóit Rómából, Brémából, az amerikai Yellowstone Nemzeti Parkból. Többször olvashatunk leírásokat egy jól sikerült vadászat után az elejtett vadakról is.

Fontos adalékok találhatók azokban a levelekben, melyekben a gyerekek számba veszik, hogy miként változott az életük Trianon után, részletesen lejegyezve például, hogy miként alakultak az árak. Sokszor tűnnek fel a különféle betegségek, nyavalyák kezelésének módszerei, de találunk példát a családapa révén egy ifjú oktatásának anyagi támogatására is. A legfontosabb mégis talán az, hogy a levelek olvasása közben az olvasó úgy véli, finoman kirajzolódnak a családtagok egymáshoz való változó viszonyai, jól megfigyelhetők a habitusukban meglévő különbségek.

A közölt leveleket a levelek levéltári hivatkozásait tartalmazó jegyzéke és gazdag képgaléria egészíti ki szintén az archívum gyűjteményéből.

A forráskiadás nemcsak a szűkebb szakmai közösség számára lehet fontos, de az érdeklődő olvasó is „első kézből” kap tudósítást egy arisztokrata család mindennapjairól. A források alkalmasak lehetnek a közép- és felsőfokú oktatásban nemcsak

illusztrációként, de további feldolgozásra is. A recenzens érdeklődve várja a szerzőtől a további magas színvonalú, hasznos és fontos forráskiadványokat és feldolgozásokat a határon túli levéltári anyagból.

Lengvári István

AKTUÁLIS SZÁMUNK SZERZŐI

BARABÁS Gábor	PhD, tudományos munkatárs, PTE BTK TTI Közép- és Koraújkori Történeti Tanszék
BÓDIS József	MTA doktora, egyetemi tanár, rektor, Pécsi Tudományegyetem
CSIBI Norbert	tudományos segédmunkatárs, PTE BTK TTI Újkortörténeti Tanszék
KATUS László †	CSc, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet, címzetes egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola
LENGVÁRI István	főlevéltáros, igazgató, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár
REUTER Lajos	ny. tanár
SZILÁGYI Mariann	könyvtáros, Benedek Ferenc Jogtudományi és Közgazdaságtudományi Szakkönyvtár, Tájékoztató és Kutatástámogató Osztály
UDVARDY György	Pécsi megyéspüspök, Pécsi Egyházmegye
VARGA Szabolcs	PhD, főiskolai docens, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola
VÉRTESI Lázár	főtitkár, tudományos segédmunkatárs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola